

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

СЭТГҮҮЛИЙН БОДЛОГЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Пүрэвдорж БАТБААТАР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Бөхчулуун БАТ-ЭРДЭНЭ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Бадам БАТЗОРИГ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Жигжидсүрэн БОЛДБААТАР

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Баатар БОЛДБААТАР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Галбат ГАНТӨМӨР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жамсран ДОЛГОРСҮРЭН

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Думбурай МЯГМАРЦЭРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Наваанпэрэнлэй ЖАНЦАН

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Очирхуяг ЗОРИГТ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Чойжил НЯМСҮРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Тамжид ОЮУНЧИМЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Заяатхүү ТӨРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

ХВАН И ГАБ

ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ДУГААРЫГ ЭРХЛЭН ГАРГАСАН

Вандан-Иш АМАРСАНАА

ДОКТОР (Ph.D)

Хаянхирваа БАТБАЯР

Магистр (LLM)

Улсын бүртгэлийн дугаар 237

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦИЙН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Вандан-Иш АМАРСАНАА

ДОКТОР (Ph.D)

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Батсүх АЛТАНСҮХ

ДОКТОР (Ph.D)

Шаравдорж АРИУНБИЛЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Лувсан БАТ-ОЧИР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Рагчаасүрэн БАЯРМАГНАЙ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Сэнгээ ГАНТУЛГА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Амарсайхан МАНЛАЙ

ДОКТОР (Ph.D)

Жаргалсайхан МӨНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Намжилдорж МӨНХЗУЛ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бат-Ерөөл МӨНХДОРЖ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бадарч НАРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Жутьяа НЯМДУЛАМ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Батхишиг ЛХАГВАСҮРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Буриад ЛХАГВАРАГЧАА

ДОКТОР (Ph.D)

Шархүү ЧУЛУУНБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Батзэвэг ЭНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Магмадорж ЭРДЭНЭБАЯР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Дорж ЭНХТӨР

ДОКТОР (Ph.D)

ГАРЧИГ

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Противодействие преступлениям, совершаемым с использованием криптовалют, в условиях становления криптопроцессинга	З.И.Харисова А.С.Ишмеева И.Н.Губайдуллина	5
Сравнительный анализ криминологических исследований личности преступника, совершившего преступления в сфере отмывания денежных средств в Монголии и Российской Федерации	Д.Энхтөр	12
Орчин үеийн криминологийн онолын чиг хандлага, хэрэгцээ, шаардлага	Э.Дашгаадан	21
Хүүхэд хамгааллын тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох нь	Х.Батбаяр	29
Өсвөр насныхны дунд үйлдэгддэг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь	Д.Цэрэнлхам	35
Хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг боловсронгуй болгох нь	В.Номинчулуун Э.Хандармаа	40
Хүүхдэд бага наснаас аюулгүй байдлын талаар танин мэдүүлэх шаардлага, ач холбогдол (Япон Улсын жишээн дээр)	Н.Өнөржаргал	47

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Преступления, в которых криптовалюта выступает предметом посягательства	Е.А.Маркова	54
Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг хуульчилж ирсэн түүхэн уламжлал	В.Амарсанаа	59
О применении целесообразности при конструировании системы Уголовного кодекса Российской Федерации	К.Д.Николаев	72
Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийг зүйлчлэхэд анхаарах асуудал	Б.Батцэрэн	75

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Правовое регулирование и сравнительный анализ разрешения уголовных дел в упрощенном процессе	Ж.Нямдулам	83
Өсвөр насны этгээдийн үйлдсэн болон хүүхэд хохирсон хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах онцлог	Б.Батзаяа	90
Өмгөөлөгч нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор шүүхэд нэхэмжлэл гаргах асуудал	Д.Энх-Амар Г.Мөнхцэцэг	101

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Цагдаагийн байгууллагын урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний аргачлал боловсруулах нь	Б.Хулан Д.Булган	107
Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг үнэлэх нь /Гашуун сухайт чиглэлийн авто замын жишээн дээр/	Д.Мөнгөн	118

ЭРДЭМТЭН, СУДЛААЧДЫН ҮЗЭЛ БОДОЛ

Экологическая безопасность как фундаментальная составляющая национальной безопасности монголии	А.Манлай	124
Тревога в процессе преодоления экстремальных ситуаций	П.Цагаандарь	130
Шүүмжлэлт сэтгэлгээний чадварын зарим асуудал	Л.Одзаяа	135
Кибер орчинд нээлттэй эх сурвалжаас мэдээлэл цуглуулах нь	Б.Ганболд	140

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШАЕМЫМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КРИПТОВАЛЮТ, В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ КРИПТОПРОЦЕССИНГА

COUNTERING CRIMES COMMITTED USING CRYPTOCURRENCIES IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF CRYPTOPROCESSING

Харисова З.И.

*Доцент кафедры криминалистики Уфимского юридического
института МВД России, кандидат технических наук*

Ишмеева А.С.

*Доцент кафедры пожарной безопасности Уфимского
университета науки и технологий, кандидат экономических наук*

Губайдуллина И.Н.

*Доцент кафедры пожарной безопасности Уфимского университета
науки и технологий, кандидат экономических наук*

За последний год в Российской Федерации сформировалась тенденция роста ограничений по оплате в фиатной валюте по транзакциям с зарубежными клиентами, что обусловлено отсутствием международных инструментов для обработки онлайн-платежей (PayPal, Stripe, 2Checkout и пр.). Очевидно, что решением данной проблемы стала технология использования валютного эквивалента в виде цифровых активов – криптовалюты, регулируемой в распределенной системе блокчейн. В основе обеспечения безопасности проведения транзакций криптовалюты лежат элементы криптографии. Эмиссия такого рода валюты, как правило, реализуется путем майнинга, форжинга и инвестирования в новую цифровую валюту. В связи с этим целесообразно рассмотреть возможности противодействия преступлениям, совершаемым с использованием криптовалют по деяниям с использованием специфических форм расчетов, направленных, в том числе на финансирование криминальных транзакций, продажу запрещенных товаров и услуг, финансирования терроризма, экстремизма и пр., что особенно важно в условиях становления криптопроцессинга в Российской Федерации и популяризации оплаты в криптовалюте в целом.

На сегодняшний день экономические преступления составляют значительную часть от общего числа зарегистрированных преступлений в Российской Федерации, при этом преступления, совершаемые с использованием криптовалют в плане сложности расследования и раскрытия зачастую занимают лидирующие позиции, при этом поиск механизмов регулирования данной отрасли (например, установление ее юридического статуса и границ безопасного оборота), зачастую сводится к установлению международного сотрудничества различных стран¹. По карте преступности экономической направленности в регионах Российской Федерации за 2022 год (рисунок 1) можно отметить, что наибольшее количество экономических преступлений совершается в наиболее экономически развитых и крупных городах и

¹ Харисова З.И. Международно-правовые основы информационной безопасности в Целях устойчивого развития / Правовое обеспечение развития социального государства в свете целей устойчивого развития: сборник материалов Международной научно-практической конференции (Уфа, 12–13 ноября 2018 г.): в 2 ч. Ч. 2. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2018. С. 103-106.

регионах страны (Москва, Московская, Нижегородская, Волгоградская, Самарская, Новосибирская и Свердловская области, Краснодарский и Ставропольский край, Республики Татарстан, Башкортостан).

На сегодняшний день использование криптовалюты весьма привлекательно для ряда пользователей благодаря своей независимости от внешних и внутренних факторов (в виде влияния на транзакции государственных органов, банковских структур, участников самой платежной системы), необратимостью проведенных операций на финансовом рынке и полной анонимностью. Перечисленные обстоятельства являются привлекательным полем для ведения различных теневых, преступных операций. Актуальность данной темы обусловлена также стремительно возросшим в последнее время уровнем преступности экономической направленности.

Динамика зарегистрированных преступлений экономической направленности в России за последние 12 лет в целом характеризуется благоприятно (рисунок 2)², при тенденции снижения количества преступности за последний год (на 5,3 %) видно, что за последние 10 лет наблюдается рост уровня преступности по сравнению с 2022 годом (в среднем на + 50 000 преступлений).

Несмотря на рыночный спад к 2023 году объем криминальных криптотранзакций растёт второй год подряд (по отчетам Американской аналитической фирмф по блокчейну Chainalysis)³, достигнув исторического максимума в \$20,6 млрд. В целом, доля криминальной активности по итогам прошлого года в общем объеме криптовалютных транзакций выросла с 0,12% до 0,24%. При этом за безопасность процессинга в криптовалюте говорит тот факт, что в общем объеме криптовалютного трансфера доля транзакций с криминальным составом остаётся незначительной и составляет 1% от общего объема.

Рисунок №1. Карта преступности экономической направленности в регионах Российской Федерации за 2022 год.

² Сборник о состоянии преступности в России (2010-2020 г.г.) [Электронный ресурс] – Информационно-аналитический портал правовой статистики Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Российская Федерация, 2021. – Режим доступа: <http://crimestat.ru/analytics> (дата обращения: 02.02.2021).

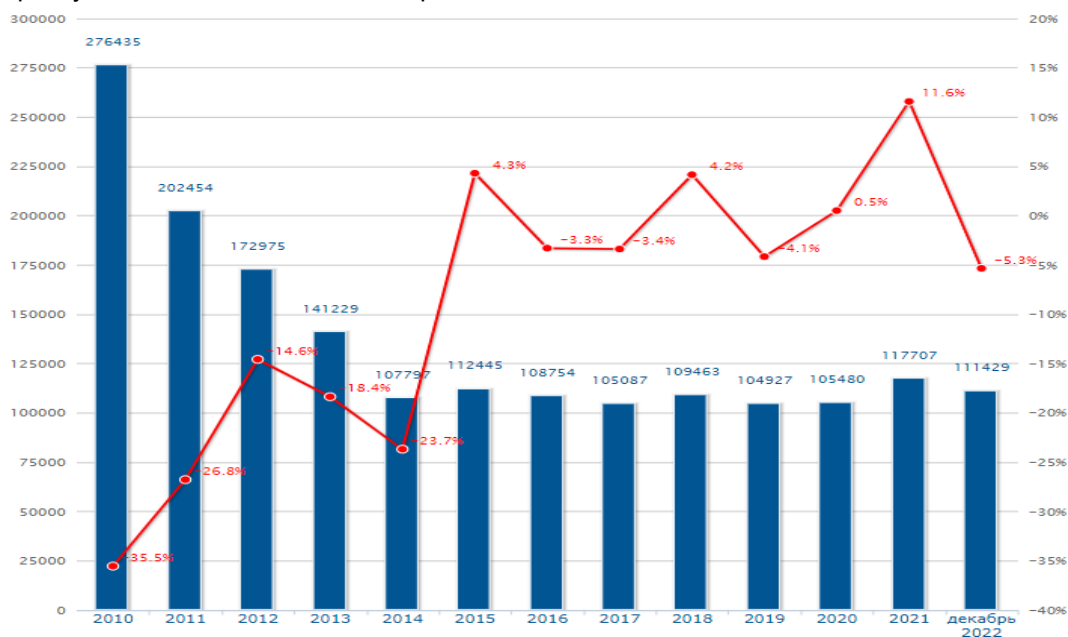
³ Официальный сайт аналитической компании Chainalysis «The Blockchain Data Platform – Chainalysis», США. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2023-crypto-crime-report-introduction>.

(цифрами обозначено 1 - Белгородская область, 2 - Владимирская область, 3 - Воронежская область, 4 - Ивановская область, 5 - Калужская область, 6 - Костромская область, 7 - Курская область, 8 - Липецкая область, 9 - Московская область, 10 - Орловская область, 11 - Рязанская область, 12 - Тамбовская область, 13 - Тульская область, 14 - Ярославская область, 15 - Вологодская область, 16 - Новгородская область, 17 - Республика Адыгея, 18 - Республика Ингушетия, 19 - Кабардино-Балкарская Республика, 20 - Карачаево-Черкесская Республика, 21 - Республика Северная Осетия-Алания, 22 - Чеченская Республика, 23 - Краснодарский край, 24 - Ставропольский край, 25 - Республика Башкортостан, 26 - Республика Марий-Эл, 27 - Республика Мордовия, 28 - Республика Татарстан, 29 - Удмуртская Республика, 30 - Чувашская Республика, 31 - Кировская область, 32 - Нижегородская область, 33 - Пензенская область, 34 - Пермский край, 36 - Самарская область, 37 - Саратовская область, 38 - Ульяновская область, 39 - Республика Крым, 40 - г. Севастополь).

Как правило, лица совершают преступления экономической направленности, в том числе с использованием криптовалюты:

- при обмене товаров запрещенного распространения – наркотических и психотропных веществ, оружия, боеприпасов и иных предметов;
- легализации доходов, получаемых преступным путем;
- распространении вредоносных компьютерных программ для использования ресурсов пользователей сети в фоновом режиме (криптоджекинг);
- распространении запрещенных услуг и контента⁴;
- финансирования терроризма и экстремизма и пр.

Рисунок №2. Динамика зарегистрированных правоохранительными органами преступлений экономической направленности за последние 12 лет.

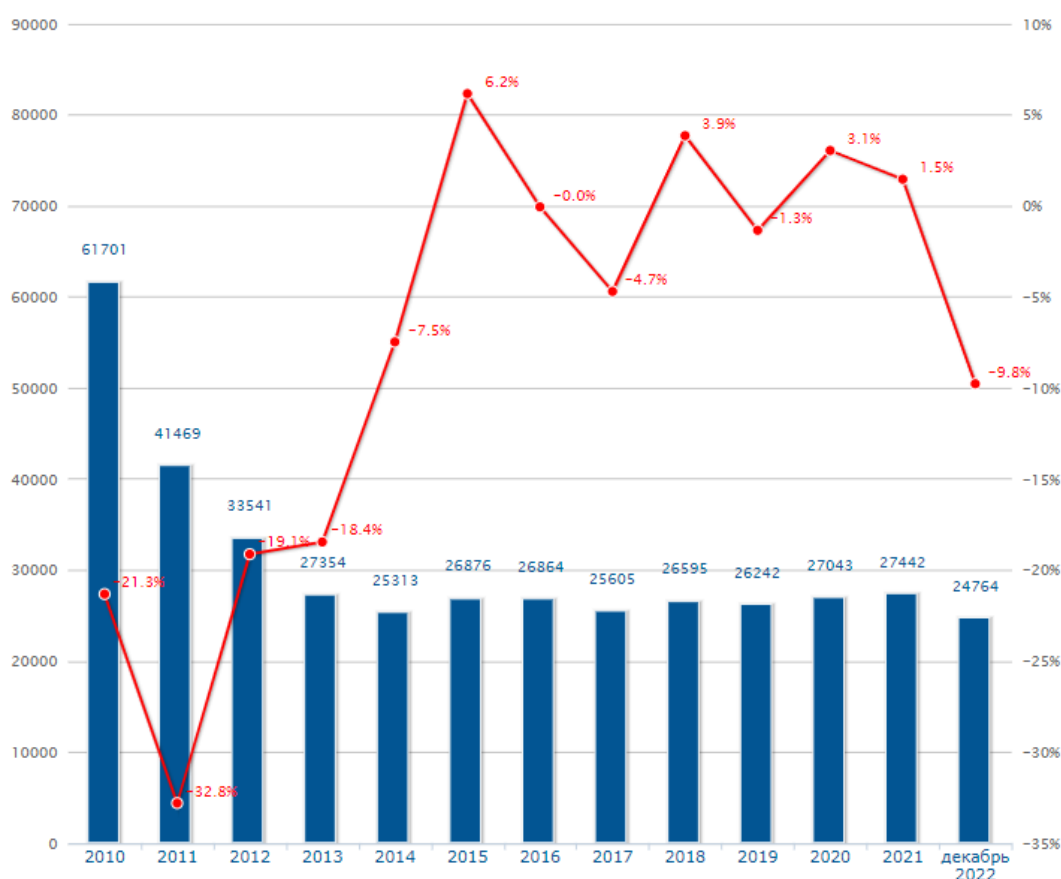

⁴ Харисова З. И., Филиппов О. А. Международное сотрудничество в области противодействия экономическим преступлениям с использованием криптовалют // Организация Объединенных Наций и глобальные проблемы человечества в XXI веке ⁴. Материалы Международной научно-практической конференции 15 ноября 2019 г. Уфа : РИЦ БашГУ, 2019. С. 256-263.

Стремительному распространению по всему миру технологии виртуальных денег способствовали универсальность применения, открытость расчетных операций и максимальная анонимность. Главной из особенностей использования криптовалют является их децентрализация и непривязанность к конкретной географической точке, политическому строю и экономической системе какой-либо из стран, несмотря на вполне реальную привязку к курсу наиболее востребованных валют во всем мире. В связи с чем образовалось мировое криптовалютное финансовое сообщество, что наложило ряд неразрешимых проблем при выявлении преступных деяний с использованием цифровой валюты на международном уровне.

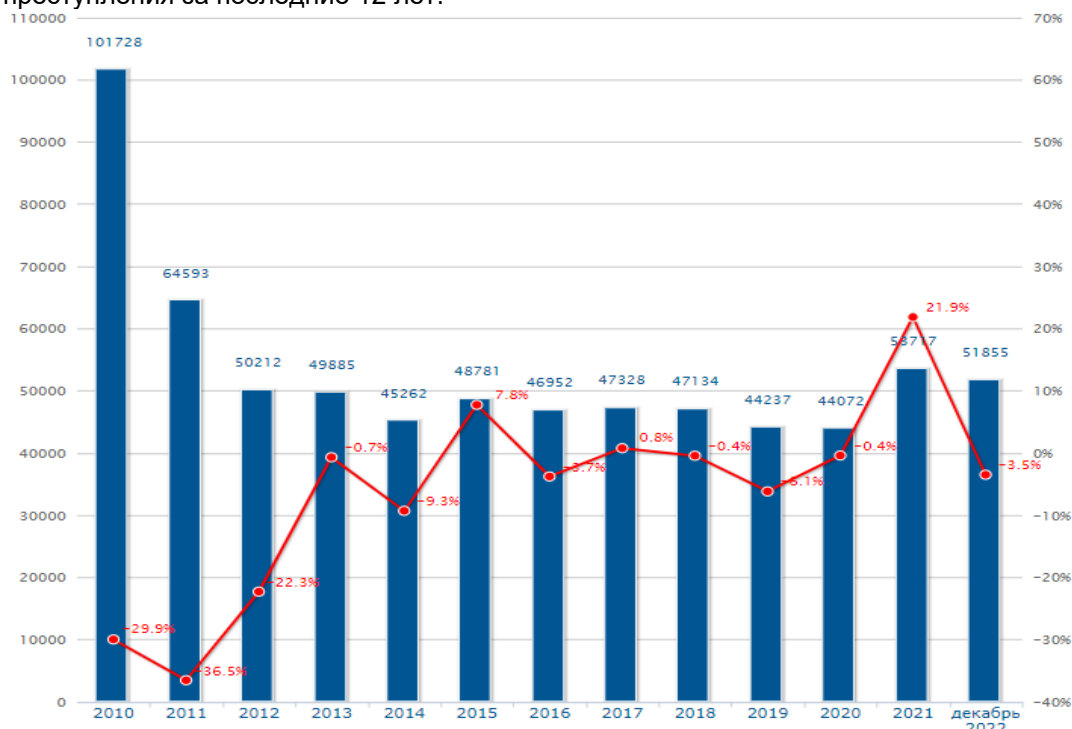
Несмотря на то, что согласно сведениям, представленным на информационно-аналитическом портале правовой статистики Генеральной прокуратуры Российской Федерации количество нераскрытых преступлений экономической направленности за последние 12 лет снизилось почти на 10 % (рисунок 3), количество выявленных лиц, совершивших экономические преступления за последние 12 лет в сравнении с 2021 годом снизилось более чем на 3 % (рисунок 4). Однако представленная статистика отнюдь не дает реальных представлений о ситуации на финансовом рынке, поскольку, например, о совершенных махинациях с использованием цифровых активов в правоохранительные органы, как правило, не заявляют⁵.

Рисунок №3. Динамика нераскрытых преступлений экономической направленности за последние 12 лет.

⁵ Нугаева Э.Д., Чаплыгина В.Н. Роль цифровых технологий в оптимизации криминалистической деятельности В сборнике: Актуальные проблемы уголовно-процессуального права, криминалистики и оперативно-розыскной деятельности. сборник статей. Орёл, 2022. С. 60-63.

Рисунок №4. Динамика выявленных лиц, совершивших экономические преступления за последние 12 лет.

По этой причине довольно важным аспектом является установление международного сотрудничества в области противодействия киберпреступлениям на финансовых рынках. Необходимость налаживания международных связей связана с соблюдением национальных и региональных правил обращения с криптовалютой на финансовых рынках разных стран, в том числе криптопроцессинга. На сегодняшний день лишь ряд стран запретили анонимность проведения транзакций киберденег и бесконтрольное распространение новых токенов валюты в стране. Международное сотрудничество, как правило, заключается на уровне пограничных служб и Интерпола, а также путем заключений партнерства между странами⁶. Отдельного внимания заслуживает Комиссия США по ценным бумагам и биржам (SEC), расследования которой в основном связаны с поиском свидетелей и доказательств на трансграничном уровне с учетом политических, экономических систем и законодательства в сфере эксплуатации токенов (акций различных проектов).

Отчасти благодаря опыту зарубежных стран Ассоциацией банков России была подготовлена концепция по противодействию оборота децентрализованных криптовалют, которая предусматривает лишение анонимности владельцев виртуальных цифровых активов, кроме того, проект предусматривает создание собственного международного блокчейна на территории Российской Федерации и национальных токенов в том числе, а также предусматривает возможность определения принадлежности цифровой валюты (определение владельца, логинов и паролей криптовалютных кошельков), получения информации в рамках процедур налогообложения (декларирование доходов и расходов) и банкротства, а так же исполнительных производств.

⁶ Лонщикова А.Р., Харисова З.И. Обеспечение прав и свобод гражданина в области использования цифровых финансовых активов // Евразийский юридический журнал. 2020. № 3 (142). С. 167-168.

Как известно, имеется ряд общих черт в совершаемых преступлениях с использованием криптовалют. С учетом их своевременного распознавания можно выдвинуть методику по их расследованию, состоящую из последовательных этапов:

определение криптовалютного кошелька по транзакциям (программный, аппаратный или бумажный кошелек, онлайн-кошелек, мобильное приложение);

определение биржи криптовалюты, криптовалютных обменников, торговых площадок, карт;

определение связей – поиск посредников-участников операций;

и ключевой момент – построение нейросетевых связей для определения валюты, фиатных выведенных денег.

Очевидно, что даже самое совершенное программное обеспечение будет неэффективным без установления транснационального сотрудничества в области расследования преступления с использованием криптовалют.

С целью увеличения эффективности мер, направленных на противодействие криминальному обороту криптовалюты необходима стратегия, реализуемая на международном уровне, по основным проблемным направлениям, а именно:

единое определение статуса и юридической природы криптовалюты на международной арене, поскольку на сегодняшний день толкование цифровых денег идет в соответствии с определениями товара, валюты, средства накопления, формы платежной услуги и платежного инструмента.

установление единого судопроизводства в отношении преступников, использующих криптовалюту;

формирование безопасного реестра финансовых потоков криптовалют из числа стран с эффективными методиками противодействия отмыванию денег и финансирования терроризма и криптопроцессинга;

налаживание межведомственного взаимодействия (регулирующих и надзорных органов управления, финансовых организаций, правоохранительных органов, спецслужб и пр.);

организация доступа в упрощенном виде к информации о совершаемых преступных деяниях с использованием криптовалют;

формирование мер, направленных на идентификацию владельцев криптокошельков;

укрепление межгосударственных связей в свете программы отслеживания финансирования терроризма через создание дополнительных систем проверки и отслеживания платежей;

создание межгосударственного центра с беспрепятственным доступом к криминологическим инструментам и криптовалютным базам для идентификации владельцев кошельков, анализа и обмена данными в реальном времени.

Список литературы

1. Харисова З.И. Международно-правовые основы информационной безопасности в Целях устойчивого развития / Правовое обеспечение развития социального государства в свете целей устойчивого развития: сборник материалов Международной научно-практической конференции (Уфа, 12–13 ноября 2018 г.): в 2 ч. Ч. 2. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2018.

2. Сборник о состоянии преступности в России (2010-2020 г.г.) [Электронный ресурс] – Информационно-аналитический портал правовой статистики Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Российская Федерация, 2021. – Режим доступа: <http://crimestat.ru/analytics> (дата обращения: 02.02.2021).

3. Официальный сайт аналитической компании Chainalysis «The Blockchain Data Platform – Chainalysis», США. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2023-crypto-crime-report-introduction>.

4. Харисова З. И., Филиппов О. А. Международное сотрудничество в области противодействия экономическим преступлениям с использованием криптовалют //

Организация Объединенных Наций и глобальные проблемы человечества в XXI веке : Материалы Международной научно-практической конференции 15 ноября 2019 г. Уфа : РИЦ БашГУ, 2019.

5. Нугаева Э.Д., Чаплыгина В.Н. Роль цифровых технологий в оптимизации криминалистической деятельности В сборнике: Актуальные проблемы уголовно-процессуального права, криминалистики и оперативно-розыскной деятельности. сборник статей. Орёл, 2022.

6. Лонцакова А.Р., Харисова З.И. Обеспечение прав и свобод гражданина в области использования цифровых финансовых активов // Евразийский юридический журнал. 2020. № 3 (142).

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШИВШЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ ОТМЫВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ В МОНГОЛИИ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINOLOGICAL STUDIES OF THE
PERSONALITY OF A CRIMINAL WHO COMMITTED CRIMES IN THE FIELD OF MONEY
LAUNDERING IN MONGOLIA AND THE RUSSIAN FEDERATION

Д.Энхтур

*Директор Института криминологических и полицейских исследований
Объединенного научно-исследовательского института
Университета внутренних дел Монголии,
кандидат юридических наук, капитан полиции*

Аннотация: Эффективное выявление и раскрытие фактов легализации активов криминального происхождения возможно в условиях, когда правоохранительные органы располагают криминологически значимой информацией о личности преступника. В механизме преступного поведения личность преступника и присущие ей побудительные мотивы занимают одну из главенствующих позиций.

Востребованность результатов криминологической характеристики личности преступника велика, поскольку она может быть использована в дальнейшем для разработки комплекса профилактических мер, направленных на противодействие легализации активов криминального происхождения. «Анализируя различные виды преступлений, криминологи всегда должны устанавливать, кто совершает эти преступления», и учение о личности преступника позволяет в полном объеме выполнить эту задачу. В этой связи исследование криминологически значимых признаков, относящихся к личности преступника, приобретает повышенную актуальность.

Abstract: Effective identification and disclosure of the facts of legalization of assets of criminal origin is possible in conditions where law enforcement agencies have criminologically significant information about the identity of the offender. In the mechanism of criminal behavior, the personality of the offender and the motives inherent in it occupy one of the dominant positions.

The demand for the results of the criminological characterization of the identity of the offender is great, since it can be used in the future to develop a set of preventive measures aimed at counteracting the legalization of assets of criminal origin. "When analyzing various types of crimes, criminologists must always determine who commits these crimes," and the doctrine of the identity of the offender allows this task to be fully completed. In this regard, the study of criminologically significant features related to the personality of the offender is becoming increasingly relevant.

Ключевые слова: Легализация активов, личность преступника, отмывание денежных средств, преступление.

Keywords: Legalization of assets, identity of the criminal, money laundering, crime.

В криминологии сложились устойчивые представления о том, что отличительными особенностями преступного поведения выступают негативная направленность интересов, устойчивая криминальная ориентация с отрицанием ценностно-нормативной системы общества⁷.

В правовой доктрине личность преступника получила осмысление как обобщенный социальный тип, т. е. научная абстракция, отражающая личностно-психологические характеристики человека, которые проецируются в детерминации

⁷ Криминология: учебник / под ред. Г. Л. Касторского. СПб: Книжный дом, 2007. С. 244.

преступного поведения⁸. В этой связи достаточно давно сложилась методика, в соответствии с которой может быть произведено индивидуально-психологическое и общесоциальное изучение личности преступника⁹. Личность преступника рекомендуется изучать с учетом формирующих ее внешних социальных факторов¹⁰, при этом асоциальное содержание ее ценностно-нормативной системы и устойчивые психологические особенности отличают ее от личности законопослушного гражданина¹¹. Социально-ролевые, социально-демографические, психологические черты личности получают связь с преступными действиями и характеризуют общественную опасность преступного поведения¹². При этом большинство лиц, совершающих отдельные виды преступлений, имеют ряд специфических особенностей¹³. Анализ высказанных суждений позволяет заключить, что детализация признаков личности преступника предпочтительней, нежели отождествление их с нормативными признаками субъекта преступления, которое также получило относительную распространенность в юридической литературе¹⁴.

В криминологической науке личность преступника рассматривается сквозь призму мотивации преступного поведения, социально-правового статуса, степени социальной адаптации¹⁵. Вследствие этого она определяется как социально-психологическая модель, обладающая специфическими чертами¹⁶, идеализированный объект научного познания, включающий совокупность знаний о преступниках¹⁷, совокупность негативных социально значимых свойств, находящих свое выражение в характере преступного поведения¹⁸.

В криминологии разработаны различные подходы к определению личности преступника, причем уже достаточно давно ученые солидарны в том, что при совершении преступления особые качества субъекта играют значительную роль¹⁹. При этом сложившиеся понятия личности преступника основаны на ее антиобщественной направленности²⁰, стойкости криминогенных качеств²¹ и совершении преступлений определенного вида²². Набор этих свойств, по выводам монгольских криминологов, структурирует общественную опасность личности, приводя к совершению преступления в конкретной ситуации²³. Традиционной в российской криминологии является дефиниция личности преступника как совокупности интегрированных в ней социально значимых свойств,

⁸ Плиев К. А. Личность преступника как предмет криминологической науки и объект социально-правового исследования // Общество и право. 2017. № 3. С. 73–75; Сахаров А. Б. Учение о личности преступника. // Советское государство и право. 1968. № 9. С. 65.

⁹ Герцензон А. А. Уголовное право и социология. М.: Юрид. лит., 1970. С. 144.

¹⁰ Эминов В. Е., Антонян Ю. М. Личность преступника и ее формирование // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 2. С. 107–112.

¹¹ Антонян Ю. М. Личность преступника. М.: Норма, 2013. С. 24.

¹² Корецкий С. В. Личность преступника как объект психологического и юридического исследования // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. 2016. № 2. С. 88–99.

¹³ Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. М.: Гардарики, 2002. С. 165–168.

¹⁴ Карпец И. И. Проблема преступности. М.: Юрид. лит., 1969. С. 101–103; Плотников А. И. Объективное и субъективное в преступлении: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2012. С. 6.

¹⁵ Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб: Юридический центр пресс, 2004. С. 11–17.

¹⁶ Криминология / под ред. В. П. Малкова. М.: Юрайт, 2015. С. 82.

¹⁷ Коваль Ю. А. Некоторые социально-демографические характеристики субъекта коррупции в сфере высшего образования (по материалам Красноярского края) // Теория и практика общественного развития. 2017. № 4. С. 81–87.

¹⁸ Эминов В. Е., Антонян Ю. М. Личность преступника и ее формирование // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 1. С. 107–112.

¹⁹ Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника // Советское государство и право. 1979. № 8. С. 97–102.

²⁰ Бурлаков В. Н. Уголовное право и личность преступника. СПб: Питер, 2006. С. 91.

²¹ Кудрявцев В. Н. Личность преступника. М.: Юрид. лит., 1975. С. 201.

²² Коломытцев Н. А., Одинцова Л. Н. Личность преступника как криминологическая проблема // Государство и право: теория и практика. 2016. № 3. С. 42–53.

²³ Ганмягмар Б. Э. Особенности личности совершающих преступления в общественных местах (на примере городов Монголии) // Вестник Омской юридической академии. 2016. № 3. С. 58–60.

предопределяющей формирование криминальной готовности²⁴. Руководствуясь сложившимися представлениями, проведем исследование особенности личности субъекта, совершающего легализацию активов криминального происхождения.

В современных исследованиях при анализе признаков отдельных видов преступлений необходимо внимание уделяется личности преступника. При этом ученые используют и уголовно-правовую характеристику субъекта преступления²⁵, и криминологическую характеристику социально значимых черт, формирующихся у него в процессе взросления и социализации²⁶. На этих основаниях разработаны критерии, в соответствии с которыми дифференцируются различные типы личности преступника²⁷. В этой связи можно отметить, что уголовно-правовое понятие «субъект преступления» и криминологическая дефиниция «личность преступника» различаются: первое характеризует набор юридически значимых признаков, с наличием которых уголовный закон связывает деликтоспособность, а второе отражает совокупность интегрированных социально значимых свойств, в силу которых у лица возникает намерение совершить преступление.

При этом следует учитывать, что юридические признаки, которым должно соответствовать лицо, подлежащее уголовной ответственности, в целом не дают подробной информации о его личности, т. е. наборе нравственных ценностей, психологических особенностей, социальной принадлежности, а также об интенсивности антиобщественных установок. Личность преступника, с криминологической точки зрения, наделена определенными признаками, совокупность которых включает социально-демографические, социально-психологические, социально-адаптационные и иные свойства, а также характеристики устойчивости девиантного поведения, интегрирующих возможность совершить преступление. На основе результатов, полученных эмпирическим путем при изучении материалов уголовных дел о преступлениях, предусмотренных ст. ст. 174, 174.1 УК РФ, а также доступных сведений о лицах, причастных к совершению преступлений, предусмотренных ст. 18.6 УК Монголии проведен анализ, результаты которого позволили сделать соответствующие выводы.

В современных исследованиях выдвинут тезис о том, что онтологическим основанием криминологических исследований может выступать непосредственно человек, и ключевым декриминализирующим фактором является исключительно улучшение его жизни и появление вариативных некриминальных способов удовлетворения потребностей²⁸. С этим можно согласиться, однако не в полном объеме. Как правило, лица, совершающие легализацию активов криминального происхождения, относятся к хорошо обеспеченным группам населения и обладают стабильным доходом и собственным капиталом.

Для сравнения, монгольскими криминологами обосновано, что в структуре личности преступника необходимо выделять признаки, относящиеся к составу преступления, и прочие, не относящиеся к составу преступления²⁹. При этом первая группа включает такие признаки как возраст, вменяемость, иногда служебное

²⁴ Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступления и наказания. М.: Норма, 2000. С. 34.

²⁵ Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб: Юридический центр пресс, 2001. С. 8–13; Щербаков А. В. Проблемы определения субъекта преступления в современном уголовном праве // Пробелы в российском законодательстве. 2013. № 2. С. 100–106.

²⁶ Косарев В. Н. Структура и типология личности преступника, и их значение для правоохранительных органов // Пробелы в российском законодательстве. 2009. № 4. С. 231–233.

²⁷ Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. М.: Спарк, 1999. С. 21; Кургузкина Е. Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. С. 303–321; Цеева С. К. Личность преступника: понятие, структура и типология // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1; Регионоведение, философия, история социология, юриспруденция, политология, культурология. 2015. № 2. С. 308–310.

²⁸ Рыбак А. З. Криминология в человеческом измерении: новая методология. М.: Юрлитинформ, 2020. С. 6.

²⁹ Гантумур Г. Общая теория состава преступлений. Улан-Батор, 2003. С. 119.

положение или какой-либо иной статус. Вторая группа признаков включает уровень жизни, семейное положение, возраст, пол, болезни, личный характер и нрав, возможность исправления и иные признаки, которые имеют значение для учёта их судом при привлечении лиц, совершивших преступления, к уголовной ответственности, и вынесению по ним приговора, освобождения от уголовной ответственности и осуждения.

Поскольку социально-демографические, социально-ролевые и психологические черты, которые определяют место субъекта в системе социальных связей, степень его социализации, глубину антиобщественных установок и интенсивность преступного поведения, не могут быть предметом уголовно-правовой характеристики, интерес представляет их криминологический анализ. Поэтому представляется правильным дополнение юридических критериев, которым должно соответствовать лицо, привлекаемое к уголовной ответственности, социальными параметрами, с помощью которых можно установить характер и степень общественной опасности лиц, совершающих преступления.

В правовой доктрине преступность традиционно понимается в конфликтологическом контексте³⁰. Будучи социальным явлением и отражая не только структуру девиантности³¹, но и готовность части населения удовлетворять собственные потребности с нарушением уголовно-правовых запретов³², преступность характеризуется и интенсивным освоением новых приемов, рационализирующих совершение общественно опасных посягательств. По сути, в этом качестве преступность эволюционирует, модернизируется и приобретает новые качественные характеристики. Одновременно появляются и новые формы преступного поведения, и новые или адаптированные известные характеристики лиц, совершающих преступления.

Отличительными особенностями такого поведения являются устойчивая криминальная ориентация с отрицанием ценностно-нормативной системы общества и негативная направленность интересов³³. В ходе совершения названного преступления виновный прежде всего руководствуется корыстной мотивацией, которая, как правило, вызвана деформацией нравственных установок. Следует обратить внимание и на совокупность характеристик личности преступника, влияющей на мотивацию преступного поведения, поскольку именно мотивационная сфера является основной гиперактивного поведения³⁴. Ученые обращают внимание на то, что лица, совершающие преступления экономической и коррупционной направленности, обладают исключительно «потребительским мировоззрением»³⁵.

Корысть получила научное осмысление как стремление одних людей завладеть средствами существования других³⁶. В структуре исследуемого деяния корысть, наряду с алчностью, является основой мотивации преступного поведения. При этом она уравнивается осознанием рисков, связанных с обнаружением и пресечением преступных действий, вследствие чего в структуре личности преступника могут проявляться черты, детерминирующие использование изощренных приемов сокрытия совершенного преступления.

В научной литературе предложен ряд классификаций лиц, совершающих преступления корыстной направленности. Так, в основу одной из них положен такой

³⁰ Александров А. И. Философия зла и философия преступности (вопросы философии права, уголовной политики и уголовного процесса). СПб: изд-во СПбГУ, 2013. С. 47.

³¹ Гилинский Я. И. Криминология. СПб: Юридический центр прес, 2002. С. 91.

³² Преступность, ее виды и проблемы борьбы / под ред. А. И. Долговой. М.: Российская криминологическая ассоциация, 2011. С. 17.

³³ Криминология: учебник / под ред. Г. Л. Касторского. СПб: Книжный дом, 2007. С. 244.

³⁴ Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. М.: ИГПАН РАН, 1991. С. 107.

³⁵ Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: ЦентрЮрИнфор, 2000. С. 34.

³⁶ Денисов В. В. Факторы, способствующие совершению некоторых корыстных преступлений против собственности, не связанных с хищением, их криминологическая характеристика // Вестник Томского государственного университета. 2011. № 1. С. 351–357.

признак, как первичное или повторное совершение преступления, т. е. степень стойкости антиобщественной направленности³⁷. Другой подход предполагает дифференциацию по мотивам преступного поведения (корыстолюбивый тип, утверждающийся, дезадаптированный, семейный, игровой, алкогольно-наркотизированный); по степени устойчивости преступной установки (ситуационный, неустойчивый, злостный, особо опасный тип); по характеру преступных действий (воры – профессионалы; грабители, разбойники; взяточники; растратчики; иные корыстные преступники)³⁸. Третий – разграничение типичных черт личности преступника, совершающего корыстные, насильственные, корыстно-насильственные преступления³⁹. На этом основании выделены особенности социально-психологические особенности несовершеннолетних и совершеннолетних лиц, совершающих преступления против собственности⁴⁰; а также лиц, повторно совершивших общественно опасные деяния⁴¹, лиц, оказавшихся в социально напряженной ситуации⁴², и др. Все названные классификации обладают, безусловно, научной ценностью, однако не в полном объеме могут быть востребованными для анализа личности преступника, совершающего легализацию активов криминального происхождения, поскольку, кроме корыстной направленности его действий, интерес представляет и интеллектуальная составляющая его менталитета.

Изучение личности преступника позволяет разграничить отдельные типы, отличающиеся глубиной и интенсивностью криминогенных качеств: случайный; ситуационный; неустойчивый; злостный; особо злостный. Это имеет значение как в отношении субъектов, первично совершающие предикатные преступления, так и в отношении лиц, непосредственно участвующих только в акте легализации денежных средств или имущества.

Применительно к ним выделяется несколько типов личности: ситуативный, корыстный, конформистский, самоутверждающийся, патологический, романтический, «революционный»⁴³. Указанная классификация в целом используется для характеристики личности преступника, совершающего противоправные действия в экономической сфере.

Для «беловоротничковой» преступности характерной чертой является наличие у субъекта респектабельного положения в обществе, устоявшегося социального статуса, стабильной некриминальной репутации⁴⁴. В определенной степени это присуще и лицам, занимающимся легализацией активов криминального происхождения. В подтверждение данного тезиса приведем некоторые результаты обобщения судебной практики.

По уголовным делам о преступлении, предусмотренном ст. 18.6 УК Монголии, к ответственности привлекались преимущественно лица старше 40 лет (79 %), имеющие высокий постоянный доход, высшее экономическое или финансово

³⁷ Вдовенко Н. С. Криминологическое изучение личности вора // Правовые проблемы профилактики правонарушений. Труды Академии МВД СССР. М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1985. С. 99–104.

³⁸ Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. С. 179–185.

³⁹ Целиев А. М. Вопросы типологизации корыстно-насильственных преступников // Правоведение. 1984. № 6. С. 56–62; Шатилов А. В. Криминологические признаки корыстно-насильственного преступника-участника банды // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями. 2017. № 1. С. 44–47.

⁴⁰ Логинова К. Ю. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетних, совершающих имущественные преступления // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 3. С. 117–120.

⁴¹ Серкова Т. В. Личность преступника, совершившего повторное общественно опасное деяние // Вестник Удмуртского университета. 2015. № 4. С. 141–144.

⁴² Ларин В. А. Особенность уголовно-правовой характеристики лиц, совершивших преступления в социально напряженных ситуациях // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1 «Регионоведение, философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология». 2015. № 3. С. 262–264.

⁴³ Иншаков С. М. Криминология. М.: Юриспруденция, 2002. С. 162–163.

⁴⁴ Карпович О. Г., Шулепов Н. А. «Беловоротничковая» преступность в США через призму мирового финансово-экономического кризиса: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. С. 61–81.

экономическое образование, длительный стаж работы по специальности. Почти каждый пятый из них имел властные или управленческие полномочия, облегчавшие совершение преступления и способствующие наличию коррупционных связей. Образ жизни субъекта, наблюдаемый широкой публикой, включал исключительно положительные стороны: 98 % обвиняемых имели устойчивые семейные связи, обладали безупречной репутацией, пользовались авторитетом. 100 % этих лиц – мужчины, жители городов, поскольку городская инфраструктура в большей части способствует совершению финансовых операций и иных сделок с имуществом, имеющим криминальное происхождение. Стабильный легальный высокий доход имели 68 % обвиняемых, средний – 30 %. Только 2 % обвиняемых не имели постоянного законного источника доходов. При этом во всех случаях обвиняемыми использовались достаточно изощренные способы совершения преступлений, в том числе, за пределами страны, что не позволило монгольским судам сформировать устойчивую практику уголовного преследования. В процессе подготовки диссертационного исследования нами изучено 50 уголовных дел, расследовавшихся следственными подразделениями МЮИВД Монголии, но ни по одному из них не было постановлено обвинительного приговора, и они прекращались по итогам предварительного расследования или судами.

По уголовным делам о преступлениях, предусмотренных ст. ст. 174, 174.1 УК РФ, можно было наблюдать иную картину. Стабильно высокий или средний доход имели большинство осужденных, и – так же, как и в монгольской правоприменительной практике, – к уголовной ответственности были привлечены только мужчины и только жители городов. Однако иные социально-демографические признаки осужденных отличаются. Порядка 34 % осужденных не достигли 40 лет и имели опыт работы в коммерческих структурах, в том числе банках, а 24 % – опыт работы в организациях, осуществляющих за юридической чистотой финансовых операций (например, в аудиторских фирмах) или состояли на государственной службе. Из этого следует, что лица, совершающие легализацию активов криминального происхождения являются представителями «беловоротничковой» преступности, обладающими высоким уровнем образования, стабильным личным доходом, устойчивыми социальными связями и положением в обществе.

Последнее обстоятельство позволяет отметить, что ими практиковалась легализация доходов от предикатной собственной преступной деятельности, квалифицирующаяся по ст. 174.1 УК РФ. Остальные 42 % осужденных легализовывали доходы от предикатных преступлений иных разновидностей (в том числе, незаконного сбыта наркотических средств, игорного бизнеса, реализации товаров, работ, услуг, не соответствующих требованиям безопасности). В этой группе лиц криминальный профессионализм был выражен в меньшей степени, и отсутствие образования высокого уровня, скорее, способствовало их изобличению. В основном ими совершались безналичные финансовые операции, направленные на аккумуляцию денежных средств, поступающих на не персонифицированные счета, на личные счета в банках.

Следует отметить и то обстоятельство, что по изученным уголовным делам и в Монголии, и в России субъекты ранее не привлекались к уголовной ответственности, поэтому выявленные эмпирическим путем характеристики их личности представляют определенную научную ценность. Данное обстоятельство диктует необходимость предложить типологию личности преступника, поскольку она может быть полезна для правоприменителей, не имеющих большого опыта квалификации легализации денежных средств и имущества, приобретенных преступным путем. В основу типологии могут быть положены мотивационный критерий и совокупность потребностей, удовлетворение которых осуществляется посредством незаконных действий. Выраженная корыстная направленность рассматриваемого преступления и незаконное обогащение вследствие его совершения отражаются в следующих типах личности преступника.

Во-первых, это корыстолюбивый тип, совершающий такие действия на постоянной основе, аккумулирующий денежные средства или тратящий их на предметы роскоши. Для данных лиц характерно стремление к обогащению, приобретению внешней атрибутики, отражающей успешный образ жизни. По изученным уголовным делам к таким можно отнести порядка 38 % привлекавшихся к уголовной ответственности.

Во-вторых, это семейный тип, действующий в целях обеспечения семейного благополучия или иных нужд своего окружения. Около 29 % осужденных или обвинявшихся в совершении рассматриваемого преступления использовали родственные отношения, фактически вовлекая в криминальную активность своих родственников или близких лиц.

В-третьих, это утверждающийся тип, т. е. лицо, руководствующееся мотивом самоутверждения, желающий возвыситься в кругу своего общения за счет навыков, позволяющих вести респектабельный образ жизни, не прилагая для этого труда. 21 % субъектов, составивших эту категорию, имели склонность к самоутверждению и демонстрации собственной исключительности.

В-четвертых, это дезадаптированный тип, для которого совершение рассматриваемого преступления – единственный источник дохода (7 % привлекавшихся к уголовной ответственности). Находясь вне правового поля, такие лица обладают стойкими криминогенными установками.

В-пятых, это наркотизированный тип, встречающийся достаточно редко (5 % уголовных дел), обладающий наркотической зависимостью и легализующий денежные средства, вырученные за счет продажи части наркотических средств. Такие лица также обладают интенсивными криминогенными качествами, поскольку изначально вовлечены в общественно опасную деятельность.

Предложенная типология личности преступника подтверждена и результатами социологического опроса правоприменителей в двух государствах, в котором приняли участие около 200 человек. 73 % из них согласились с авторскими выводами и признали, что взаимодействовали с представителями каждого выявленного типа при расследовании фактов легализации активов криминального происхождения.

Подводя итог, можно заключить, что исследование личности преступника, совершившего легализацию активов криминального происхождения имеет определенную практическую ценность, и его результаты могут оказаться востребованными в правоприменительной практике. В дальнейших исследованиях экономической преступности, частью которой является легализация активов криминального происхождения, разработанная автором типология личности преступника может оказаться востребованной и получить практическую апробацию. В правоприменительной деятельности она имеет перспективу использования в части установления способов компенсации ущерба, причиненного легальным экономическим отношениям.

В заключении необходимым сделать следующие выводы:

1. Криминологические исследования личности преступника основаны на учете девиантных качеств, детерминирующих преступное поведение. Для лиц, совершающих преступления в сфере экономической деятельности, этими качествами выступают правовой нигилизм и корыстолюбие, вследствие которых ступоры для незаконного обогащения во многом ограничены только угрозой наказания.

2. Лица, легализующие активы криминального происхождения являются представителями «беловоротничковой» преступности, обладающими высоким уровнем образования, стабильным личным доходом, устойчивыми социальными связями и положением в обществе.

3. На основании результатов изучения материалов судебной практики предложена типология личности преступника, совершающего легализацию денежных средств и имущества, приобретенных преступным путем, в основу которой положены мотивационный критерий и совокупность потребностей, удовлетворение которых

осуществляется посредством незаконных действий. Выраженная корыстная направленность рассматриваемого преступления и незаконное обогащение вследствие его совершения являются центральными чертами, мотивирующими преступное поведение.

Список литературы

1. Пинкевич Т. В. Экономическая преступность: понятие, сущность, виды // Юридическая наука и практика. Вестник Нижегородской академии МВД России. 2012. № 17.
2. Криминология: учебник / под ред. Г. Л. Касторского. СПб: Книжный дом, 2007.
3. Плиев К. А. Личность преступника как предмет криминологической науки и объект социально-правового исследования // Общество и право. 2017. № 3. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника. // Советское государство и право. 1968. № 9.
4. Герцензон А. А. Уголовное право и социология. М.: Юрид. лит., 1970.
5. Эминов В. Е., Антонян Ю.М. Личность преступника и ее формирование // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 2.
6. Антонян Ю. М. Личность преступника. М.: Норма, 2013.
7. Корецкий С. В. Личность преступника как объект психологического и юридического исследования // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. 2016. № 2.
8. Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. М.: Гардарики, 2002.
9. Карпец И. И. Проблема преступности. М.: Юрид. лит., 1969. С. 101–103; Плотников А. И. Объективное и субъективное в преступлении: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2012.
10. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб: Юридический центр пресс, 2004.
11. Криминология / под ред. В. П. Малкова. М.: Юрайт, 2015.
12. Коваль Ю. А. Некоторые социально-демографические характеристики субъекта коррупции в сфере высшего образования (по материалам Красноярского края) // Теория и практика общественного развития. 2017. № 4.
13. Эминов В. Е., Антонян Ю. М. Личность преступника и ее формирование // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 1.
14. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника // Советское государство и право. 1979. № 8.
15. Бурлаков В. Н. Уголовное право и личность преступника. СПб: Питер, 2006.
16. Кудрявцев В. Н. Личность преступника. М.: Юрид. лит., 1975.
17. Коломытцев Н. А., Одинцова Л. Н. Личность преступника как криминологическая проблема // Государство и право: теория и практика. 2016. № 3.
18. Ганмягмар Б. Э. Особенности личности совершающих преступления в общественных местах (на примере городов Монголии) // Вестник Омской юридической академии. 2016. № 3.
19. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступления и наказания. М.: Норма, 2000.
20. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб: Юридический центр пресс, 2001. С. 8–13; Щербаков А. В. Проблемы определения субъекта преступления в современном уголовном праве // Пробелы в российском законодательстве. 2013. № 2.
21. Косарев В. Н. Структура и типология личности преступника, и их значение для правоохранительных органов // Пробелы в российском законодательстве. 2009. № 4.
22. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. М.: Спарк, 1999. С. 21; Кургузкина Е. Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. С. 303–321;

Цеева С. К. Личность преступника: понятие, структура и типология // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение, философия, история социология, юриспруденция, политология, культурология. 2015. № 2.

23. Рыбак А. З. Криминология в человеческом измерении: новая методология. М.: Юрлитинформ, 2020.

24. Гантумур Г. Общая теория состава преступлений. Улан-Батор, 2003.

25. Александров А. И. Философия зла и философия преступности (вопросы философии права, уголовной политики и уголовного процесса). СПб: изд-во СПбГУ, 2013.

26. Гилинский Я. И. Криминология. СПб: Юридический центр пресс, 2002.

27. Преступность, ее виды и проблемы борьбы / под ред. А. И. Долговой. М.: Российская криминологическая ассоциация, 2011.

28. Криминология: учебник / под ред. Г. Л. Касторского. СПб: Книжный дом, 2007.

29. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. М.: ИГПАН РАН, 1991.

30. Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: ЦентрЮрИнфор, 2000.

31. Денисов В. В. Факторы, способствующие совершению некоторых корыстных преступлений против собственности, не связанных с хищением, их криминологическая характеристика // Вестник Томского государственного университета. 2011. № 1.

32. Вдовенко Н. С. Криминологическое изучение личности вора // Правовые проблемы профилактики правонарушений. Труды Академии МВД СССР. М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1985.

33. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004.

34. Целиев А. М. Вопросы типологизации корыстно-насильственных преступников // Правоведение. 1984. № 6. С. 56–62; Шатилов А. В. Криминологические признаки корыстно-насильственного преступника-участника банды // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями. 2017. № 1.

35. Логинова К. Ю. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетних, совершающих имущественные преступления // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 3.

36. Серкова Т. В. Личность преступника, совершившего повторное общественно опасное деяние // Вестник Удмуртского университета. 2015. № 4.

37. Ларин В. А. Особенность уголовно-правовой характеристики лиц, совершивших преступления в социально напряженных ситуациях // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1 «Регионоведение, философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология». 2015. № 3.

38. Иншаков С. М. Криминология. М.: Юриспруденция, 2002.

39. Карпович О. Г., Шулёпов Н. А. «Беловоротничковая» преступность в США через призму мирового финансово-экономического кризиса: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.

ОРЧИН ҮЕИЙН КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛЫН ЧИГ ХАНДЛАГА, ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА

MODERN CRIMINOLOGY THEORY TRENDS AND REQUIREMENTS

Э.Дашгаадан

*ДХИС-ийн ЭШНХ-ийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Криминологийн шинжлэх ухааны үндсэн судлагдахуун нь гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөлийг судлан тодорхой онош тогтоосны үндсэн дээр түүнтэй тэмцэх арга замыг тодорхойлох зорилготой байдаг. Эрдэмтэн, судлаачид олон жилийн турш боловсруулсан 200 гаруй гэмт явдлын онол энэ л зорилгын хүрээнд зөв механизмыг тогтоохын тулд олон модель, загварыг хэрэгжүүлсэн. Сүүлийн үеийн судлаачдын онолын талаар баримталж буй чиг хандлага нь нөлөө бүхий онолуудыг нэгтгэх буюу интеграци хийх байдлаар хөгжүүлж, гэмт явдлыг илүү өргөн цар хүрээнд авч үзэн шалтгаан, нөхцөлийг тогтоохоос илүүтэй хэрхэн тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх талаар арга хэмжээ авахыг голчлон анхаардаг болжээ. Энэ өгүүлэлд криминологийн шинжлэх ухаанд гарч буй өөрчлөлт, хөгжлийг түүхэн цаг үетэй харьцуулан манай улсад тулгамдсан зарим асуудлыг хөндөж, үр нөлөөг хөгжүүлэх бодит санал дэвшүүлэхийг зорилоо.

Abstract: The main subject of criminology is to study the causes and conditions of crime, establish a specific diagnosis, and create effective ways to combat it. More than 200 theories of crime have been studied over the decades with this goal in mind, and countless models and models have been applied to explain the causes of crime and establish the correct mechanism. Recent trends in criminologists' theories have developed in a way that integrates influential theories and focuses on how to combat and prevent crime, rather than determining its causes, by looking at crime on a broader scale. In this article, we have compared the changes and developments in the science of criminology with historical times, and we aim to address some of the problems facing our country and make practical suggestions for the development of future effects.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэрэг, гэмт хэргийн статистик, гэмт явдлын онолууд, гэмт явдлын хүчин зүйл, гэмт явдлын шалтгаан нөхцөл, зөрчил, интеграци, криминологи.

Keywords: Crime, crime statistics, theories of crime, factors of crime, causal conditions of crime, conflict, integration, criminology.

1.1.Криминологийн онолын ойлголт

Криминологи нь гэмт хэрэгт нөлөөлөх биологийн, сэтгэл зүйн, нийгмийн, экологийн болон бусад хүчин зүйл, шалтгааныг судалж, гэмт явдал хэрхэн үйлдэгддэг талаар таамаг дэвшүүлж, урьдчилан сэргийлэх арга зүйг бий болгодог шинжлэх ухааны салбар юм.

Түүхэн хөгжлийн явцаас харахад онолын түвшинд сонгодог үзэл баримтлалаар эхэлсэн бөгөөд гэмт бие хүнд тулгуурласан тайлбарууд гэмт хэргийг биологийн хүчин зүйлтэй холбон үргэлжилж, сүүлд нь 1970-аад оноос сонгодог үзэл баримтлал шинээр хүчээ авч эхэлсэн байдаг.

Гэмт явдал судлал нь сүүлийн 200 жил зогсолтгүй хөгжиж байгаа судалгааны чиглэл бөгөөд эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалан хуучин онолоо үгүйсгэх байдлаар шинэчлэгдсээр иржээ.

Хот суурин газрууд бий болж, хүн амын тоо ихсэх үзэгдлийг дагаад шилжилт хөдөлгөөн, аж үйлдвэр, эдийн засгийн хямрал, I, II дайн, эдийн засгийн парадигм, түүний үр дүнд бий болсон капиталист буюу хувь хүн төвтэй нийгмийн тогтолцоо, феминист үзэл баримтлал, олон улсын харилцаа, даяаршил, барууны соёл дэлхий дахинд тархаж эхэлсэн зэрэг нь дэлхийн улс орнуудад хүчтэй нөлөө үзүүлсэн.

Эдгээрийг дагаад улс үндэстнүүд, нийгэм, хувь хүнд ч нөлөөлсөн бөгөөд гэмт явдлыг судлахад ч томоохон өөрчлөлт гарсан.

Криминологийн шинжлэх ухаанд олон салбарын эрдэмтэд хувь нэмрээ оруулсан. Тухайлбал, Эдвин Сатерланд⁴⁵, Роберт Агнев⁴⁶, Жереми Бентам⁴⁷, Чезаре Беккариа⁴⁸, Чезарь Ломброзо⁴⁹, Зигмунд Фройд, Роберт Сампсон⁵⁰, Родни Старк нарыг дурдаж болох юм.

Харин онолын интеграцийн ойлголтыг хөгжүүлэхэд Франк С.Пийрсон, Нейл А.Фейнэр, Томас Ж.Бернард, Жеффери Б.Снайпс, Травис Хирш, Теренс Торнберри, Делберт Эллиот нар голлох үүрэг гүйцэтгэсээр байна.

1.2. Онолын ангилал

Криминологийн шинжлэх ухаанаас урган гарсан онолууд нь таамаглал, төсөөллөөр хөгжсөн бөгөөд маш баялаг шинжлэх ухааны салбар болохыг харж болно.⁵¹ Эдгээр нь ерөнхийдөө гэмт явдал, гэмт хэрэгтний хувийн онцлогийг судалдаг, нийгмийн болон экологийн шалтгаан, нөхцөлийг судалдаг гэх хоёр үндсэн ангилалд хуваагдаж байгаа⁵² гэж судлаачид үзжээ.

Криминологийн анхны үзэл баримтлалын хувьд гэмт хэрэгтэн бие хүнийг тодорхойлохоор зорьж сонгодог үзэл баримтлалыг бий болгосон ба үүнээс рационал сонголтын онол нь хамгийн алдартай юм. Мөн тухайн үед ял шийтгэлийн ач холбогдлыг тодорхойлсон нь дэвшилт болжээ.

Улмаар гэмт явдлыг хувь хүний биологийн онцлогтой холбон тайлбарлах хандлагыг анагаах ухааны эрдэмтэд эхлүүлсэн нь бидний анхаарлыг маш их татдаг билээ. Тухайлбал, Ч.Ломброзо, В.Шелдон, Ч.Горинг нарын хүний биеийн галбир, яс, генийн содон шинжийг харьцуулж, гэмт хэрэгтэн бие хүний онцлогийг судалж байсан судалгаа нь өнөөдрийг хүртэл маргаан дагуулсаар байдаг.

Мөн сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан Ж.Пиаже, З.Фройд нарын онолын үндсэн ойлголтыг гэмт явдлын шалтгааныг тайлбарлахад ашиглах хандлага бий болсон нь хувь хүний онцлог талаас нь судалсан шинэлэг хандлага юм.

Үүнээс гадна, гэмт явдлын экологийн онолууд хөгжиж эхэлсэн нь зөвхөн бие хүнээс шалтгаалахгүй болохыг батлан харуулсан хэрэг болсон. Тухайлбал, нийгмийн буюу социологийн онол, суралцахуйн онол, хяналтын онол, аноми, дэд соёлын онол, шошгололтын онол, зөрчилдөөний буюу радикал онолууд, феминист онол зэрэг нь олон ургалч үзлийг криминологид бий болгож байгаа тод илрэл мөн.

2.1. Нийлмэл онолын ойлголт, хэрэгцээ, шаардлага

Гэмт явдал нь нийгмийн өвөрмөц үзэгдэл бөгөөд цөөнгүй хүчин зүйл нөлөөлдөг тул түүний шалтгааныг тогтоохын тулд олон талаас нь авч үзэх шаардлагатай. Үүнээс үзвэл, ялгаатай онолуудын давуу талыг нэгтгэн шинэ загвар бий болгох нь гэмт хэргийн бүтцийг илүү тодорхой болгох нь эргэлзээгүй.

Гэмт явдал нь ганцхан хүчин зүйлийн нөлөөнд бий болдог үзэгдэл биш юм. Ихэнх эрдэмтэд гэмт явдлын онолууд хэт их болсон нь шинжлэх ухаанд эмх замбараагүй байдлыг болгож байна гэж үзсэн бол Волд, Бернард, Снайпс зэрэг

⁴⁵ Sutherland, Edwin H and Crossey, Donald R. 1978. *Criminology*. 10th Edition. Philadelphia, New York, San Jose, Toronto: J. B. Lippincott Company.

⁴⁶ Agnew, Robert. 1985. *A Revised Strain Theory of Delinquency*. Social Forces, Vol.64.

⁴⁷ Bentham, Jeremy and Bozovic, Miran. 1995. *The Panopticon Writings*, London, New York: Verso.

⁴⁸ Beccaria, Cesare. 1963. *On crimes and Punishment*, trans. H. Paolucci. Indianapolis, IN; Bobbs-Merill.

⁴⁹ Lombroso, Cesare. 1876. *L'Uomo Delinquente*. Milan: Hoepli.

⁵⁰ Sampson, Robert J and Wilson, William J. 2003. "A Theory of Race, Crime and Urban inequality." In Francis T.Cullen and Robert Agnew, *Criminological Theory: Essential Readings – Past to Present*, 2nd Edition. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.

⁵¹ Cohen, Lawrence E. and Siegel, Larry. 1996. *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston; Northeastern University Press.

⁵² Sumner, Colin. 2004. "The Social Nature of Crime and Deviance" in Colin Sumner /ed./ *The Blackwell Companion to Criminology*. Madlen, MA; Blackwell Publishing, pp.3-31.

эрдэмтэд энэ нөхцөл байдлыг харин ч давуу тал гэж үзсэн. Онолууд маш олон байгаа шалтгаан нь судлах асуудал олон төрөл байгаатай холбоотой ба нэг парадигмаар тодорхойлох аргагүй байдагтай холбоотой.

Зарим криминологичид онолуудыг нэгтгэх туршилтыг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй гэжээ. Үүнээс гадна ялгаатай судлагдахуун бүхий онолуудыг өрсөлдүүлэх боломжгүй ба ижил судлагдахуунтай онолууд өрсөлдөх биш нэгнийхээ дутууг нөхөх нөлөөтэй юм.⁵³ Үүнээс үзвэл, онолуудыг нэгтгэх нь онолуудын тоог багасгахын зэрэгцээ илүү үр нөлөөтэй онолын загварыг бий болгох боломжтой.

2.2. Онолыг нэгтгэх хэлбэр:

Онолыг нэгтгэх үндсэн хоёр төрлийн арга байдаг. Үүнд:

1. Үзэл баримтлалын нэгдэл;
2. Үзэл санааны нэгдэл.

Үзэл баримтлалын нэгдлээр ялгаатай онолын загваруудыг нэгтгэн шинээр загварчлан онолын модель бий болгодог. Тухайлбал, Эйкэрсийн 1985, 1998 оны нийгмийн суралцахуйн онол /social learning theory/, Брайтвейтийн 2005 оны нэгтгэгч зэмлэлийн онол /reintegrative shaming theory/, Күллений 1994 оны нийгмийн дэмжлэгийн онол /social support theory/, Титлийн 1995 оны хяналт тэнцвэрийн онол /control-balance theory/ зэрэг нь үзэл баримтлалын нэгдлийн тод жишээ юм.

Үзэл санааны нэгдэл нь ялгаатай үзэл санааг аль нэг онолын бүтцэд оруулж, системтэйгээр харилцан нөхөх байдлаар хэрэгждэг.

Энэ нь ихэвчлэн дараах гурван төрлийн моделийг ашигладаг:

1. Үечлэн нэгтгэл/end to end integration/
2. Зэрэгцээ нэгдэл /Side to side integration/
3. Шаталсан нэгдэл /up and down integration/

2.2.1 Үечлэн нэгтгэх

Энэ тохиолдол нь өөр онолын үзлээр дэвшүүлсэн санааг нэг нэгнийх нь үзүүртэй холбодог онолын загвар юм. Өөрөөр хэлбэл аливаа нэг онолын үзэл санаа өөр нэг онолын өмнөх үе шат болно.

Үечлэн нэгтгэх

А онол	:	$X \rightarrow Y$
Б онол	:	$Y \rightarrow Z$
Нийлмэл онол	:	$X \rightarrow Y \rightarrow Z$

Онолуудыг үечлэн нэгтгэсэн тод жишээ бол Эллиот нарын судлаачид 1979 онд гажуудлын онол, нийгмийн хяналтын онол ба суралцахуйн онолыг ар араас нь цувруулан гэмт хэрэг, гэм буруутай үйлдлийг тодорхойлжээ. Юуны өмнө гэр бүлийн хүрээнд эсвэл сургуулийн орчинд үүсэх гажуудал хувь хүний нийгмийн харилцааг сулруулдаг. Энэ нөхцөл байдал нь нийгмээс тусгаарлан гэмт хэргийн хамаарал бүхий хүмүүстэй дотносон, тэдгээрийг даган дуурайж, аажмаар гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэдэг⁵⁴ гэжээ.

2.2.2. Зэрэгцээ нэгдэл

Зэрэгцээ нэгдэл нь тодорхой нэг гэмт хэрэг эсвэл зөрчлийн төрлийг тодорхойлсон онолуудыг зэрэгцүүлж, аль аль онолынх нь тодорхойлогч хувьсагчийг нэгтгэн илүү өргөн цар хүрээтэй загварыг бий болгох юм. Тухайлбал, гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд эдийн засгийн нөхцөл байдал нөлөөлдөг гэх онолын загвартай боловсрол

⁵³ Vold, George B, Bernard, Thomas J and Snipes, Jefferey B. 1998. Theoretical Criminology. 4th Edition. New York: Oxford University Press.

⁵⁴ Elliot, Delbert S. Ageton, Suzanne S and Canter, Rachelle J. 1979. "An Integrated Theoretical Perspective on Delinquent Behavior." Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol.16, No.1, pp.3-27.

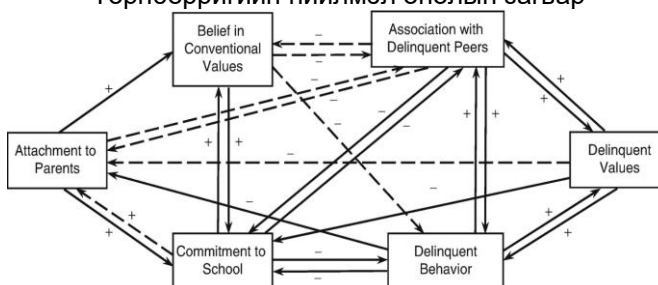
ба гэмт хэргийн хамаарлыг судалдаг өөр нэг онолыг нэгтгэн гэмт хэрэгт эдийн засгийн ба боловсролын асуудал хамт нөлөөлдөг гэх шинэ модель гаргаж ирэх нь энэ төрлийн нэгдэлд хамаарна.

Зэрэгцээ нэгдлийн механизм

А онол	:	$Y = X_1 + X_2 + Z_1$
Б онол	:	$Y = Z_1 + Z_2 + W_1$
Нийлмэл онол	:	$Y = X_1 + X_2 + Z_1 + Z_2 + W_1$

Зэрэгцээ нэгдлийн тод жишээ бол Торнберригийн 1987 оны нийлмэл онол юм. Нийгмийн хяналтын онол, суралцахуйн онол зэрэг онолууд гэмт хэргийг дангаараа тодорхойлоход хангалтгүй ба гэмт хэргийн механизм нь маш олон төрлийн харилцаанд үүсдэг ч эдгээр онолууд хамаарах хүчин зүйлийг бүтэн хүрээгээр нь авч үзэж чадаагүй юм⁵⁵.

Торнберригийн нийлмэл онолын загвар

2.2.3. Шаталсан нэгдэл

Энэ ойлголтоор өөр өөр түвшний онолын загварыг нэг дор авчран харилцан нэгтгэж, шинэ модель гаргаж авдаг. Тухайлбал, гэмт хэргийн түвшнийг макро түвшний хувьсагчаар тодорхойлох гэж оролдож байгаа онолд нийгмийн хүчин зүйл, гэм буруутай зан үйлийг хувь хүний хүчин зүйлээр тодорхойлохоор оролдох микро түвшний онолын гэмт хэрэгт нөлөөлдөг хувьсагчуудыг нэмэгдүүлсэн модель байж болно.

Шаталсан нэгдлийн механизм

Макро онол	:	$Y_1 = X_1 + X_2 + Z_1$ /Гэмт хэргийн түвшин/
Микро онол	:	$Y_2 = A + B + W$ /Гэмт хэрэг/
Нийлмэл онол	:	$Y_3 = A + B + W + X_1 + X_2 + Z_1 + \text{хувьсагч}$

Колвин ба Паули нарын 1983 оны “Марксист бүтцийн онол” нь шаталсан нэгдлийн стратегийн тод жишээ юм.

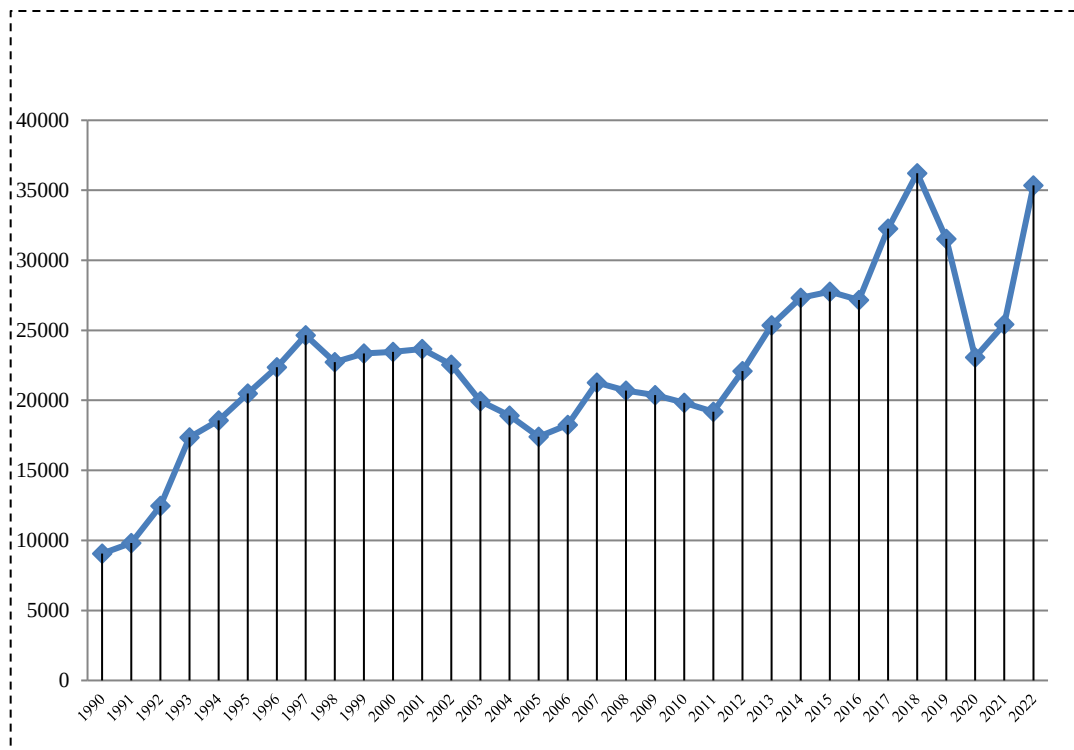
3.1. Криминологийн нийлмэл онолын хэрэгжилтэд тулгамдсан асуудал

Монгол Улс дахь гэмт хэргийн төлөв байдал, чиг хандлагаас үзэхэд тухайн үеийн нийгэм, эдийн засгийн шалтгаан гэж шууд хэлэхээс илүүтэй төр засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх талаар баримталж буй бодлого, Эрүүгийн хуультай шууд холбоотой гэсэн дүгнэлтийг ч хийж болохоор байна. Иймд тухайн нийгэм дэх сөрөг үзэгдэлтэй тэмцэхийн тулд сөрөг гэж үзэж буй нийгмийн харилцаатай тэмцэх, арилгахын тулд

⁵⁵ Thornberry, Terence P. Lizotte, Alan J. Krohn, Marvin D. Farnworth Margaret and Jang Sung. 1994. “Delinquent Peers, Beliefs and Delinquent Behavior: A Longitudinal Test of Interaction Theory.” *Criminology*. Vol.32, No.1, pp.47-83.

Эрүүгийн хуулийг боловсронгуй болгох нь гэмт үзэгдлийн чиг хандлагад шууд хамааралтай гэж үзсээр ирсэн нь гэмт явдлын шалтгааныг тогтоох нэг талын өнцөг юм.

Зураг №1.Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо. (1990-2022 он)

Эрүүгийн хууль, бусад холбогдох хууль тогтоомж өөрчлөгдөн шинэчлэгдсээр байгаа хэдий ч гэмт хэргийн түвшин жил ирэх тусам өсөх хандлагатай байгаа нь нууц биш юм.

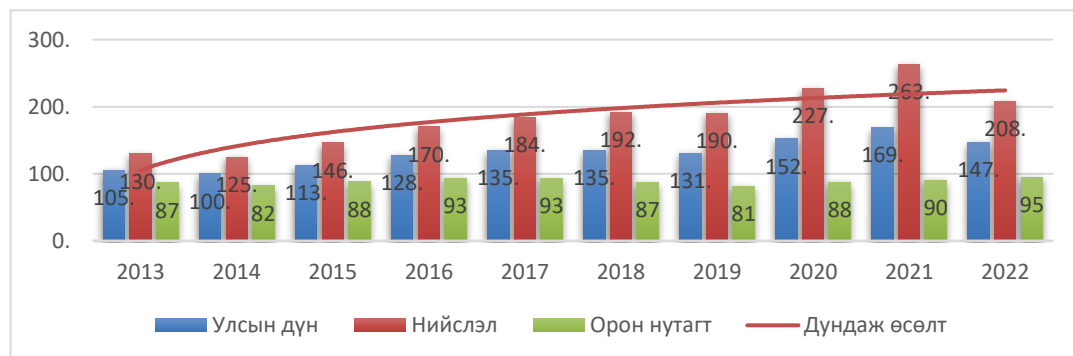
Гэмт хэргийн түвшин өссөөр байгаа энэ үзэгдлийг хэд хэдэн шалтгаантай холбон тайлбарладаг. Тухайлбал, гэмт хэргийн статистикийг өмнө нь бүрэн ашигладаггүй байсан, орчин үеийн техник технологийн хөгжил, хотжилт, иргэдийн ухамсар, ёс зүй өөрчлөгдсөн зэргийг дурдаж болно.

Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик, шийдвэрлэлийн талаарх гэмт хэргийн цагаан номыг олон улсын жишигт нийцүүлэн 2016 оноос жил бүр гаргаж байгаа нь сайшаалтай. Энэ нь олон байгууллагын статистикийг нэгтгэж чадсан бөгөөд цаашид улам боловсронгуй болох шаардлага бий болжээ. Тухайлбал, гэмт хэргийн түвшин, өөрчлөлт, газар нутгийн байршил зэргийн цаашдын чиг хандлагыг хэт ерөнхий байдлаар гаргаж байгаа нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга барилыг тодорхойлоход хангалтгүй байна. Жишээ нь, 2022 онд орон нутагт бүртгэгдсэн нийт гэмт хэргийн 843 буюу 7.7 хувийг Хөвсгөл аймагт, 775 буюу 7.0 хувийг Сэлэнгэ аймагт, 754 буюу 6.8 хувь нь Төв аймагт, нийслэлийн хэмжээнд бүртгэгдсэн нийт гэмт хэргийн 6293 буюу 25.9 хувийг Баянзүрх дүүрэгт, 4523 буюу 18.6 хувийг Баянгол дүүрэгт, 3626 буюу 14.9 хувийг Сүхбаатар дүүрэгт тус тус бүртгэгдсэн нь хамгийн их байна гэх зэрэг агуулга нь зөвхөн мэдээ мэдээллийн шинжтэй юм.

Монгол Улсын хувьд жил бүр үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн ангиллаар авч үзвэл, нийт гэмт хэргийн 60 орчим хувийг өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг, 30 орчим хувийг хүний эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг, 5 орчим хувийг хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг эзэлдэг. Энэ нөхцөл байдал сүүлийн 10 жил огт өөрчлөгдөөгүй нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцлийг арилгах арга хэмжээг авч чадахгүй байгаагийн илрэл юм.

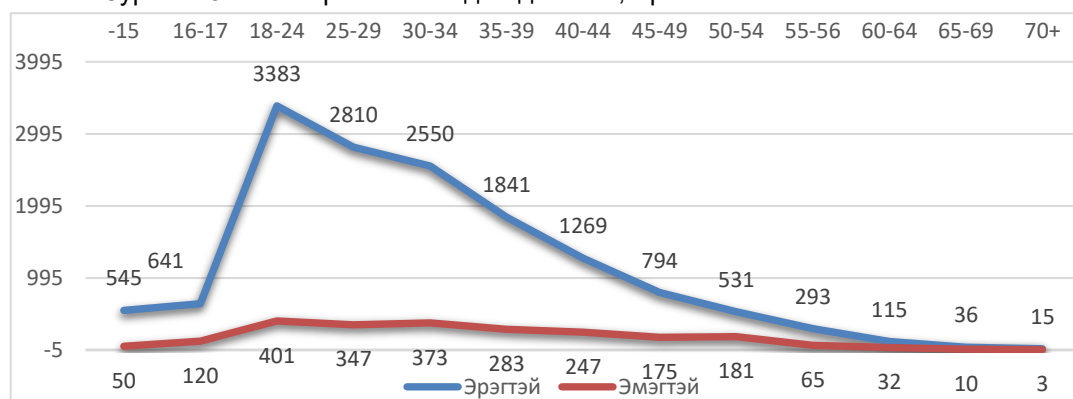
Үүнээс үзвэл, гэмт хэргийн статистикт тулгуурлан урьдчилан сэргийлэхдээ тухайн гэмт хэрэг үйлдэгдэх болсон шалтгааныг нарийвчлан бүртгэн судлах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд судалгаа хийж хэвших шаардлагатай юм. Өнөөгийн байдлаар гэмт хэрэг үйлдсэн байдлыг согтуугаар, эмэгтэй хүн үйлдсэн, бүлэглэн, гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас, хүүхэд оролцсон гэсэн хэдхэн ерөнхий нөхцөлөөр хязгаарлаж байна.

Зураг №2. 2013-2022 онд улсын хэмжээнд бүртгэгдсэн 16 ба түүнээс дээш насны 10000 хүн тутамд ногдох хэрэг.

Албан ёсны статистикийн мэдээлэлд үндэслэн тооцоолоход жилд дунджаар 16 ба түүнээс дээш насны 10,000 хүнд 115, 100,000 хүнд 1153 гэмт хэрэг, 18 ба түүнээс дээш насны 10,000 хүнд 122, 100 000 хүнд 1219 гэмт хэрэг тус тус оногдож байгаа нь Монгол Улсын гэмт хэргийн нөхцөл байдлыг бусад улс оронтой харьцуулах үзүүлэлт болно. Үүнээс үзэхэд хүн ам цөөн, гэмт хэргийн түвшин өндөр, түүнээс үүссэн хор уршиг, хохирол харьцангуй их байгаа нь ажиглагдаж байна.⁵⁶

Зураг №3. Гэмт хэрэгт холбогдогчдын нас, хүйс.

Гэмт хэргийн үзүүлэлтийн төлөв байдлаас үзэхэд, дэлхий дахинд үйлдэгдэж буй гэмт үзэгдэл өсөж байна. Тодруулбал, сүүлийн 30-40 жилд гэмт үзэгдэл дунджаар 3-4 дахин өсжээ. ОХУ-д 6-8 дахин, АНУ-д 7-8 дахин, Англи, Швейцарт 6-7 дахин, Францад 5-6 дахин, Германд 3-4 дахин, Японд 1.5-2 дахин гэмт үзэгдэл өссөн байна.⁵⁷

Үүнээс үзвэл, гэмт хэрэгт холбогдож буй этгээдүүдийн криминологи судалгаа хийх зайлшгүй шаардлагатай юм. Согтуугаар үйлдсэн гэмт хэрэг, эмэгтэй хүн оролцсон хэрэг, мансуурсан үедээ үйлдсэн хэрэг, хүүхэд оролцсон хэрэг, бүлэглэн үйлдсэн хэрэг, гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас үйлдэгдсэн хэрэг, галт зэвсгээр үйлдсэн хэрэг

⁵⁶ Үндэсний статистикийн хороо. URL: www.1212.mn.

⁵⁷ Болдбаатар Ж., Нямдаваа О. Криминологи. УБ. 2010. 34 дэх тал.

өмнөх оноос хэрхэн өссөн, эсвэл буурсан гэдгийг тоочихоос илүү энэ төрлийн нөхцөл байдал бий болж буй шалтгааныг тодруулах нь зүйтэй.

Криминологи судалгаа нь зөвхөн цагдаагийн байгууллагын хийж, гүйцэтгэх үүрэг, чиглэлд хамаарахгүй өргөн цар хүрээний ойлголт тул нийгмийн бусад салбарыг оролцуулах, эргээд урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг бодитой зохион байгуулах нь хамгийн чухал юм.

Үүнээс гадна криминологийн шинжлэх ухааныг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа гэж явцуу утгаар нь ойлгодог хандлагаас татгалзаж, онолын шинэ үзэл баримтлалыг судалгааны эргэлтэд оруулж, практик байгууллагуудтай хамтран туршилт, судалгаа хийж, хөгжүүлэх нь энэ салбарт дутагдаж байна. Мөн манай орны хувьд криминологийн зарим онол залуу судлаачдын сонирхлыг ихээхэн татсаар байдаг ба үүнд хэт автаж, зөвхөн нэг талын шалтгааныг судлах, эсвэл аль эрт няцаагдсан онолыг туршиж, нийгэмд төөрөгдөл үүсгэх муйхар дүгнэлтийг гаргах нөхцөл бүрдээд байгаа нь анхаарууштай байдлын нэг болжээ. Тухайлбал, гэмт хэрэгтэн бие хүнийг тодорхойлох генийн буюу биеийн бүтцийн судалгаа, гарын мөрийн судалгаа зэрэг нь алдарт Ломброззогийн 1800 оны сүүлийн хагаст туршиж байсан судалгаа төдийгүй хожим бусад судлаачдын зүгээс судалгааны түүврийг хэт туйлшруулж, таамгаа батлахаар оролдсон гэж шүүмжлүүлсэн билээ.

Манай улсын криминологийн салбарт энэ мэт онолууд шинэ тутам мэт байгаа нь судлах, турших маш том салбар гэдгийг илтгэж байгаа төдийгүй мэргэжлийн криминологич бэлтгэгдэхгүй байгаа нь учир дутагдалтай байна.

Дүгнэлт

Криминологийн шинжлэх ухааны үндсэн судлагдахуун нь гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөлийг судлан түүнтэй тэмцэх, үр өгөөжтэй арга зам бий болгох зорилготой байдаг төдийгүй тоологдошгүй олон загварыг хэрэгжүүлсэн ба цаашид улам боловсронгуй болон хөгжсөөр байна. Сонгодог үзэл баримтлалаас эхлээд позитивист үзэл баримтлалын биологи, психологи ба социологийн үзэл хандлагаар үргэлжилж, шошгололт болон зөрчилдөөнт холбоо зэрэг онолуудаар баяжиж байгаа боловч ерөнхий агуулгаараа гэмт хэрэгтний хувийн байдал болон экологийн шалтгаан, нөхцөлд суурилсан онолын урсгал байна гэж үзлээ.

Гэмт явдал нь нийгмийн хэд хэдэн хүчин зүйлээс шалтгаалдаг өвөрмөц үзэгдэл тул онолууд нэг нэгнийхээ дутууг нөхөн нийлмэл шинжийг агуулах шаардлага бий болсон ба хэд хэдэн арга хэлбэртэй байдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Монгол улсад бүртгэгдэж буй гэмт хэргийн статистик, шийдвэрлэлийн талаарх гэмт хэргийн цагаан номыг олон улсын жишигт нийцүүлэн 2016 оноос жил бүр гаргаж байгаа нь сайшаалтай. Энэ нь олон байгууллагын статистикийг нэгтгэж чадсан ч цаашид гэмт хэрэг үйлдэгдэж буй шалтгаан, нөхцөлийг тогтоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд шинжлэх ухаанчаар хандах асуудал дутагдаж байна.

Онол-судалгаа-хэрэгжүүлэлт-дүгнэлт гэсэн гинжин холбоог ягштал баримтлан, онол ба практикийг хослуулах, эрдэмтэн, судлаачдын болон практик байгууллагуудын хамтын ажиллагааны сувгийг байгуулах нь чухал. Холимог, олон талт шинжтэй гэмт явдалтай тэмцэх нь хэдхэн хүний яриад, шийдвэрлэх асуудал биш юм. Учир нь криминологигүйгээр гэмт явдалтай тэмцэх боломжгүй.

Криминологийн түүхэн зарим онол залуу судлаачдын сонирхлыг ихээхэн татсаар байдаг ба үүнд хэт автаж, зөвхөн нэг талын шалтгааныг судлах, эсвэл аль эрт няцаагдсан онолыг туршиж, нийгэмд төөрөгдөл үүсгэх муйхар дүгнэлтийг гаргах нөхцөл бүрдээд байгаа нь анхаарууштай байдлын нэг болжээ.

Санал

Судалгааны үр дүн, түүний эцэст хийсэн дүгнэлтэд түшиглэн цаашид криминологийн шинжлэх ухааны онолын үзэл баримтлал, чиг хандлагад суурилан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, түүний шалтгаан нөхцөлийг илрүүлэхэд ашиглах, харилцан уялдааг хангах үүднээс дараах саналуудыг гаргаж байна. Үүнд:

1. Криминологийн орчин үеийн онолын чиг хандлагыг энэ төрлийн судлаачдын дунд нэвтрүүлэн түгээж, эрдэм шинжилгээ, туршилт, судалгаа, хэлэлцүүлгийг тогтмол зохион байгуулж, гэмт хэргийн түвшин, түүнтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлж буй үйл ажиллагаатай хэрхэн зохиож байгаатай уялдуулах, рационал үзэл баримтлалыг нэвтрүүлэх;

2. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, гэмт хэргийн статистик мэдээллийг харилцан солилцож буй байгууллагууд тухайн гэмт хэргийн шалтгааныг судлах, нарийвчилсан дүн мэдээг харилцан солилцож хэвших;

3. Криминологи судалгаа нь зөвхөн цагдаагийн байгууллагын хийж, гүйцэтгэх үүрэг, чиглэлд хамаарахгүй өргөн цар хүрээний ойлголт тул нийгмийн бусад салбарыг оролцуулах, эргээд урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг бодитой зохион байгуулах нь хамгийн чухал бөгөөд бүх салбар шинжлэх ухаантай хослуулж, байнга хөгжүүлж, боломжит хамрах хүрээнд нь ашиглах шаардлагатай;

4. Криминологийн шинжлэх ухааны чиглэлээр эрдэм шинжилгээ, судалгааны эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан энэ төрлийн мэргэжилтэн бэлтгэж, салбаруудын хамтын ажиллагаанд хэрэгжүүлэх;

5. Криминологийн онолын орчин үеийн хандлагыг судлан практикт хэрэгжүүлэх боломжийг судлах шаардлагатай бөгөөд хэт туйлширсан буюу үр дүнгүй зарим онолын үзэл баримтлалаас татгалзах, судалгаагүй урьдчилан сэргийлэх ажилд төсөв, хөрөнгө зарцуулахаас зайлсхийх шаардлагатай.

Ашигласан материал

1. Болдбаатар Ж., Нямдаваа О. Криминологи. УБ. 2010.
2. Sutherland, Edwin H and Crossey, Donald R. 1978. Criminology. 10th Edition. Philadelphia, New York, San Jose, Toronto: J. B. Lippincott Company.
3. Agnew, Robert. 1985. A Revised Strain Theory of Delinquency. Social Forces, Vol.64.
4. Bentham, Jeremy and Bozovic, Miran. 1995. The Panopticon Writings, London, New York: Verso.
5. Beccaria, Cesare. 1963. On crimes and Punishment, trans. H. Paolucci. Indianapolis, IN; Bobbs-Merill.
6. Lombroso, Cesare. 1876. L'Uomo Delinquente. Milan: Hoepli.
7. Sampson, Robert J and Wilson, William J. 2003. "A Theory of Race, Crime and Urban inequality." In Francis T.Cullen and Robert Agnew, Criminological Theory: Essential Readings – Past to Present, 2nd Edition. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company
8. Cohen, Lawrence E. and Siegel, Larry. 1996. Readings in Contemporary Criminological Theory. Boston; Northeastern University Press.
9. Sumner, Colin. 2004. "The Social Nature of Crime and Deviance" in Colin Sumner /ed./ The Blackwell Companion to Criminology. Madlen, MA; Blackwell Publishing
10. Vold, George B, Bernard, Thomas J and Snipes, Jefferey B. 1998. Theoretical Criminology. 4th Edition. New York: Oxford University Press.
11. Elliot, Delbert S. Ageton, Suzanne S and Canter, Rachelle J. 1979. "An Integrated Theoretical Perspective on Delinquent Behavior." Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol.16, No.1.
12. Thornberry, Terence P. Lizotte, Alan J. Krohn, Marvin D. Farnworth Margaret and Jang Sung. 1994. "Delinquent Peers, Beliefs and Delinquent Behavior: A Longitudinal Test of Interaction Theory." Criminology. Vol.32, No.1.
13. Үндэсний статистикийн хорооны мэдээ. URL: www.1212.mn.

ХҮҮХЭД ХАМГААЛЛЫН ТОГТОЛЦОО, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

IMPROVING THE CHILD PROTECTION SYSTEM AND LEGAL REGULATION

Х.Батбаяр

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн
ахлах багш, цагдаагийн дэд хурандаа*

Товч агуулга. Хүүхдийг гэмт явдлаас хамгаалах тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох арга зам, энэ чиглэлээр хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, түүний үр дүнгийн талаар дурдсан.

Abstract. The system of protecting children from crime, ways to improve legal regulations, measures implemented in this area, and their results are mentioned.

Түлхүүр үг. Хүүхэд, гэмт явдал, хүүхэд хамгааллын тогтолцоо, хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг, зөрчил.

Keywords. Children, crime, child protection system, crimes and violations against children.

Улсын Их Хурлаас 2015 онд Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай, 2016 онд Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай хуулийг баталж, хуулийн хэрэгжилтийг хангах хүрээнд Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр (2017-2021)-ийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 270 дугаар тогтоолоор баталж, хэрэгжүүлсэн.

Мөн Улсын Их Хурлаас 2015 онд шинэчлэн баталсан Эрүүгийн хуульд хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийг бие даасан бүлэг болгон, 2016 онд шинэчлэн баталсан Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуульд хүүхдийг гэр бүлийн хүчирхийллээс хамгаалах, хүүхдийг тусгай хамгаалалтаар хангах зохицуулалтуудыг тус тус хуульчилсан.

Хүүхдийг нийгмийн бүх орчинд хүчирхийлэл, дарамт, мөлжлөг, үл хайхрах байдлаас ангид байлгах, тэдний хамгаалагдах эрхийг хуулиар баталгаажуулах бодлого хэрэгжүүлснээр манай улс хүүхдийн эсрэг хүчирхийллийг бүх орчинд хориглосон дэлхийн 49 дэх орон болсон.⁵⁸ Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулиуд болон эдгээрийг дагаж гарсан журмуудаар хүүхдийн эрхийг хангахад төр, иргэн, хуулийн этгээдийн оролцоо болон хүүхдийг үл хайхрах байдал, дарамт, мөлжлөг, хүчирхийллийн бүх хэлбэр, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах хариу үйлчилгээ үзүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулж байна. Мөн 2017 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн Эрүүгийн болон Зөрчлийн тухай хуульд гэр бүлийн хүчирхийллийг гэмт хэрэг, зөрчилд тус тус тооцсон.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 48 дугаар тогтоолоор Хүүхдийн төлөө үндэсний зөвлөлийг 32 гишүүн, 4 дэмжигч гишүүнтэйгээр шинэчлэн байгуулсан. Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 24.2 дахь хэсгийг үндэслэн хүүхэд хамгааллын үйл ажиллагааг нэгдсэн бодлого, төлөвлөлт, зохицуулалттайгаар хэрэгжүүлэх салбар дундын байнгын ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнийг Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2017 оны 218 дугаар тушаалаар байгуулсан.

Улсын Их Хурлын 2016 оны 12 дугаар тогтоол, Монгол Улсын Засгийн газрын 4 дүгээр тогтоолоор Хүүхдийн төлөө үндэсний газрыг Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар болгон шинэчлэн зохион байгуулж улсын хэмжээнд нийслэл, 21

⁵⁸ Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр, Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 270 дугаар тогтоолын хавсралт

аймагт Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар, 9 дүүрэг тус бүрт хэлтэс байгуулагдсан нь хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг хамгаалахад чухал алхам болжээ.

Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газрын дэргэд “Хүүхдийн тусламжийн 108 утасны үйлчилгээний төв”-ийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 55 дугаар тогтоолоор байгуулж, сард дунджаар 10 мянга гаруй дуудлага хүлээн авч, хүүхэд өсвөр үеийнхэнд зөвлөгөө, мэдээлэл өгч, хүүхэд хамгааллын шуурхай тусламж үзүүлж байна.

Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын асуудлаар судалгаа, шинжилгээ хийх, салбарын хүний нөөцийг чадваржуулах чиг үүрэгтэй “Сургалт, судалгаа, мэдээллийн төв”-ийг байгуулан төрийн бүх шатны байгууллага, эцэг эхчүүд, олон нийтэд чиглэсэн хүүхдийн эрх, хамгаалал, хүмүүжлийн эерэг арга, гэр бүлийн боловсрол олгох сургалт, “Хүүхдээ эерэг аргаар хүмүүжүүл” аян, “Эцэг эхийн зөвлөгөөн”-ийг үндэсний хэмжээнд зохион байгуулжээ.

Хүүхдийн эрхийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, Зөрчлийн тухай хуульд заасан хүүхдийн эсрэг 16 төрлийн зөрчлийг шалган шийдвэрлэх чиг үүрэгтэй ажиллах хүүхдийн эрхийн байцаагчийг Хүүхдийн эрхийн тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 20.3 дахь хэсэгт заасны дагуу сонгон шалгаруулж, сургалтад хамруулан Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2017 оны А/181 дүгээр тушаалаар 32 албан хаагчид хүүхдийн эрхийн улсын байцаагчийн эрх олгосон байна.

Боловсролын салбар дахь хүүхэд хамгааллын бодлогын хүрээнд тодорхой арга хэмжээг хэрэгжүүлж ажилласан байна. Тухайлбал, Боловсрол, соёл шинжлэх ухаан, спортын сайдын 2018 оны 7 дугаар сарын 31-ний өдрийн А/476 дугаар тушаалаар “Ерөнхий боловсролын сургуулийн орчин дахь хүүхэд хамгааллын бодлого” боловсруулжээ. Энэ ажлын хүрээнд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийнхний дарамт, хүчирхийлэл, орчны аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх, багш, сурган хүмүүжүүлэгчдийн зүгээс хүүхэдтэй зүй бус харьцсан зэрэг асуудалд дүн шинжилгээ хийх зорилгоор хүүхдийн тусламжийн 108 утасны үйлчилгээний төвийг тогтмол ажиллуулж, мөн Хүүхэд хамгааллын тухай хуулийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх хүрээнд “Боловсролын салбар дахь хүүхэд хамгааллын бодлого, ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгийн багшийн ёс зүйн дүрэм”-ийг тус тус баталсан байна. Түүнчлэн, “Ерөнхий боловсролын сургууль, дотуур байранд хүүхэд хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх журам”, “Гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийг суурь боловсролын үйлчилгээнд тасралтгүй хамруулах журам”-ын хэрэгжилтийг хангахад анхаарал хандуулан ажиллаж байгаа нь хүүхдийн эсрэг хүчирхийллийг бууруулахад чиглэгдсэн онцлог ажил гэж үзэж болно.

Хүүхэд, гэр бүл, залуучуудын хөгжлийн газраас гаргасан судалгаанаас үзвэл, 2018-2022 онд Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиудын хэрэгжилтийг хангах хүрээнд “Хүүхдийг эерэг аргаар хүмүүжүүл” үндэсний аян өрнүүлж 21 аймаг, 9 дүүрэгт зохион байгуулсан 82 удаагийн арга хэмжээнд давхардсан тоогоор 200 гаруй төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, байгууллага оролцож, нийт 53650 эцэг, эх, 3500 хүүхэд энэхүү аянд нэгдсэн байна. Аяны хүрээнд 855 удаагийн сургалт зохион байгуулж, 1628 сургагч багш бэлтгэж, 8240 боловсролын байгууллагын ажилтан, 53650 эцэг, эхэд хүүхэд хүмүүжлийн эерэг аргын талаар зөвлөгөө мэдээлэл өгч, нөлөөлөл сурталчилгааны ажлыг тогтмолжуулжээ.⁵⁹

Мөн хүүхдийн эрх, аюулгүй байдлыг хангахад ахмад настны оролцоог хангаж, 194 хүүхэд хамгаалагчийг нийслэлийн 152 хороо, 21 аймагт ажиллуулж “Хүүхэд хамгаалагч” төслийг Цагдаагийн ерөнхий газартай хамтран үндэсний хэмжээнд хэрэгжүүлсэн нь төрөөс хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиглэлээр олон талт арга хэмжээ явуулж байгааг харуулж байна.

⁵⁹ С.Тунгалагтамир. “Төрөөс хүүхдийн хөгжил, хамгааллын чиглэлээр хэрэгжүүлж буй бодлого, үйл ажиллагаа, цаашид анхаарах асуудлууд” Хүүхэд хөгжлийн орчин үеийн асуудлууд, Олон Улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ., 2022, 20 дахь тал

Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын чиглэлээр хэрэгжүүлж байгаа олон талт ажлыг эрчимжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2019 оны 60 дугаар зарлигаар 2019-2020 оныг “Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын жил” болгон зарлаж, хүүхдийн эрхийг хүндэтгэх, эрсдэлтэй нөхцөлд амьдарч байгаа хүүхдэд туслах, хүүхдийн эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах чиглэлд идэвх санаачилга гаргаж ажиллахыг ард иргэддээ уриалахын зэрэгцээ Монгол Улсын Засгийн газарт 9 чиглэл хүргүүлсэн нь хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх агуулгыг илэрхийлсэн байна. Үүнд:

1. Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулиудын хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийж, харилцан уялдаатай хэрэгжүүлэх;
2. Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр болон Осол, гэмтлээс сэргийлэх үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд хүүхдийн хөгжлийг дэмжих, урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах чиглэлээр төлөвлөсөн үйл ажиллагааны хэрэгжилтийг эрчимжүүлж, салбар хоорондын уялдааг хангаж ажиллах;
3. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах, аливаа эрсдэлээс сэргийлэх, хүүхдээ эерэг аргаар хүмүүжүүлэх, эх оронч үзэл төлөвшүүлэх чиглэлээр олон нийтийг соён гэгээрүүлэх ажлыг үе шаттай зохион байгуулах, эцэг, эхийн үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх;
4. Гэр бүл төвтэй хүүхэд хамгааллын үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, хүүхэд, гэр бүлийн хөгжлийг дэмжих үйлчилгээ үзүүлж байгаа хувь хүн, хуулийн этгээдийг дэмжих;
5. Хүүхдэд үзүүлэх эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, аймаг, дүүргийн өсвөр үеийн кабинетаар үйлчлүүлж байгаа хүүхдүүдэд сэтгэл зүйн болон бусад шаардлагатай зөвлөгөө, туслалцааг үзүүлж хэвших;
6. Хүүхдийг цахим орчны халдлагаас хамгаалах тодорхой арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх, үр дүнг үнэлж, хэрэгжилтийг сайжруулах, энэ чиглэлээр хуулийн төсөл боловсруулж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх;
7. Хар тамхи, мансууруулах бодисоор өсвөр, залуу үеийг хордуулж байгаа нөхцөл байдлыг судлан шалтгаан, нөхцөлийг арилгах арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх;
8. Хүүхдийн хүмүүжил, ёс суртахууныг гэр бүлд нь төлөвшүүлэх, гэр бүлийн боловсрол олгох нөлөөллийн үйл ажиллагааг үе шаттай зохион байгуулах, үндэсний хэмжээнд гарч байгаа хүүхдийн хөгжил, хамгааллын бүх төрлийн хөтөлбөр (контент)-ийн агуулга, чанарыг сайжруулах;
9. Нийгмийн ажилтны (гэр бүл, боловсрол, эрүүл мэнд, хууль сахиулах байгууллага зэрэг бүх салбарт ажиллаж байгаа) албан тушаалын тодорхойлолтыг хүүхэд хамгааллын чиглэлээр хүлээх үүрэгтэй нь уялдуулан шинэчилж, нэгдсэн арга зүй, хариуцлагын зарчмаар ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх зэрэг болно.

Гэмт хэрэгт холбогдсон хүүхэдтэй холбоотой эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх зарим ажиллагаанд хүүхдийн эрхийг хамгаалах талаар зохицуулаагүйн улмаас хүүхдийн эрх ноцтой зөрчигдөж байна. Тухайлбал, гэмт хэргийн талаар гомдол, мэдээллийг хүлээн авч шалгах ажиллагаанд хүүхдээс “гэрч”-ийн мэдүүлэг авдаг тул уг нотлох баримт нь цаашид хэргийг шийдвэрлэхэд хүчтэй нөлөө үзүүлж, өөрийнх нь эсрэг нотлох баримт болж байна. Тиймээс эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа тус бүрд хүүхэд оролцох тохиолдолд хэрхэн хамгаалах талаар нарийвчилсан зохицуулалтыг бий болгох шаардлагатай.

Насанд хүрэгчид болон хүүхдэд ял оногдуулахдаа ялгамжтай хандах, тэр дундаа хүүхэд гэмт хэрэг үйлдсэн болох нь тогтоогдсон тохиолдолд аль болох хорих ял оногдуулахгүй байх, бусад төрлийн хариуцлагын арга хэмжээг шүүхээс сонгож хэрэглэдэг байх шаардлагатай байна. ³¹Шүүхийн Ерөнхий зөвлөлөөс ирүүлсэн мэдээлэлд Эрүүгийн тухай хуулийн 12 дугаар бүлэгт заасан гэмт хэрэгт үйлдсэн

насанд хүрэгчдэд “тэнсэн харгалзах ял” оногдуулдаг атлаа яг ижил төрлийн гэмт хэрэг үйлдэж, ял шийтгүүлсэн бүх хүүхдэд “хорих” ял оногдуулж байгаа нь харамсалтай юм.

Иргэний хэрэг маргаан, тэр дундаа гэр бүл цуцлалтыг шийдвэрлэхдээ хүүхдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хэрхэн хөндөгддөг, шүүхээс хэрхэн шийдвэрлэсэн талаар тоон мэдээлэл байхгүй, эцэг эсвэл эхийн хэн нэгний асрамжид хүүхэд шилжсэн үед тухайн хүүхдийн эрхийг хэрхэн хамгаалах талаар хяналтын тогтолцоо огт байхгүй байна. Мөн долоо ба түүнээс дээш насны хүүхдийн саналыг авна гэж байгаа боловч хуулиар уг саналыг хэрхэн авах, ямар этгээдийг байлцуулах, энэ ажиллагаанд хүүхдийн эрхийг хэрхэн хангах талаар зохицуулалтгүй хэвээр байна. Тиймээс иргэний хэрэг маргаан дахь хүүхдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлын талаар мэдээллийг гаргадаг байх, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүүхдийн эрхийг хамгаалах зохицуулалтыг Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нарийвчлан оруулах шаардлагатай.

Улсын хэмжээнд 2019 оны 1068 хүүхэд, 2020 онд 811 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдсоноос Улаанбаатар хотод 2019 онд 649 хүүхэд, 2020 онд 558, 2021 онд 620, 2022 онд 682 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдож байгаа тул нийслэл хотын хэмжээнд энэ төрлийн хэргийг мөрдөн шалгадаг, хянан шийдвэрлэх дагнасан шүүхийг бий болгох зайлшгүй шаардлагатай байна. Зөвхөн хүүхэд холбогдсон төдийгүй хохирогч хүүхдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, тэдний хохирлыг барагдуулах үндэсний тогтолцоо бий болгоход дагнасан субъектийн үүрэг онцгой хувь нэмэр оруулна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үед зөвхөн “хорих ял шийтгүүлсэн” өсвөр насны ялтантай холбоотой зохицуулалт үйлчилж байгаа ба бусад төрлийн ял шийтгэл эдэлж байгаа хүүхэдтэй холбоотой ямар ч нарийвчилсан зохицуулалт байхгүй, насанд хүрэгч нартай адил хяналтын тогтолцоо ажиллаж байна. Тиймээс хүүхэд хууль зөрчсөнөөс эхлээд тохирох хариуцлага хүлээлгэх, түүнд хяналт тавих хүртэл бүхий л шатанд хүүхдийн эрхийг хамгаалах тогтолцоог бий болгох, хууль хяналтын байгууллагын шатанд хүүхдийн эрхийн зөрчил гардаг нөхцөлийг таслан зогсоох сорилттой нүүр тулж байна.

Судалгаанд оролцсон хүүхдүүд, үйлчилгээ үзүүлэгч, үүрэг хүлээгчдийн зүгээс хүүхдийг үл хайхрах хүчирхийлэл, үе тэнгийн дээрэлхэлт, хүүхдийг зодож шийтгэх явдал хүүхэд хамгааллын зонхилох асуудал хэмээн тодорхойлсон нь өмнөх жилүүдэд хийсэн бусад байгууллагын судалгааны үр дүнтэй ижил байна. Мөн хүүхдийн эрхийн зөрчилд орон нутгийн онцлог, хүйс, нийгмийг байдлаар ялгаварлан гадуурхах асуудал амь бөх байсаар байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэсний цөөнхийн, хөдөлмөр эрхэлдэг, бэлгийн мөлжлөгийн хохирогч хүүхдүүдэд хэрэгцээнд нийцсэн хариу үйлчилгээ үгүйлэгдсэн хэвээр байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй болон үндэсний цөөнхийн хүүхдүүдэд хүртээмжтэй байдлаар эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа явуулж чадахгүй байна.

Ковид-19 цар тахлын нөлөө хүүхдийн эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж хүүхдийн эрхийн зөрчил, түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төвөөр үйлчлүүлэгч хүүхдийн тоо нэмэгдсэн байна. Монгол Улсын Засгийн газраас цар тахлын хямралыг даван туулахад дэмжлэг болгон хүүхдэд улсаас олгодог халамжийн мөнгийг нэмэгдүүлсэн байна.

Дүгнэлт

Төрөөс хүүхдийн хөгжил, хамгааллын талаар хууль, эрх зүйн орчныг тодорхой хэмжээгээр бүрдүүлэн, арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл буурахгүй байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

Хүүхэд хамгааллын тогтолцоонд хүүхдийн оролцоог бодитой хангах механизм, мэдлэг, чадвар, дадал үгүйсгэж хүүхэдтэй холбоотой шийдвэрийг насанд хүрэгчид, үйлчилгээ үзүүлэгчид өмнөөс нь гарган хүүхдийн дээд эрх ашгийг хангаж чадахгүй байна. Цаашид хүүхдийн оролцоог бодитой болгох, хүүхдүүдэд

амьдрах ур ухаан, зөөлөн чадвар, даван туулах чадавхийг нь нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг тэгш, хүртээмжтэй байдлаар зохион байгуулах хэрэгцээ шаардлага нэмэгдсээр байна.

Санал

- Хүүхдийн эрхийг хамгаалахтай холбогдсон хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах, хэрэгжилтийн байдалд хяналт, шинжилгээ-үнэлгээ хийх;
- Хүүхдийн эрхийн хороо, хүүхдийн эрхийн улсын байцаагчийн үйл ажиллагааг хүүхэд хамгаалал, гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогч хүүхдийг илрүүлэх, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, шаардлагатай тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх ажлыг зохион байгуулахад чиглүүлэх, ажлын үр дүнг тооцож, ажиллах;
- Хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлийн судалгааг жил бүр хийж, хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэлтэй тэмцэх бодлого боловсруулах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөхдөө судалгааны үр дүнг ашиглах;
- Хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн нийт гэмт хэрэгт эзлэх хувийн жинг бууруулах чиглэлээр эрх зүй, зохион байгуулалтын шинжтэй арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх;
- Гэр бүлийн хүчирхийлэл, хүүхдийн эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиг үүрэг бүхий төрийн болон төрийн бус байгууллагын хамтын ажиллагааг сайжруулах, гэр бүлийн харилцаа, гэр бүл төлөвлөлт, эцэг, эхийн хариуцлага, үлгэр дуурайлал, түүний эерэг, сөрөг үр дагаврын талаарх иргэдийн мэдлэгийг нэмэгдүүлэх сургалт, зөвлөгөө өгөх ажлыг зохион байгуулах;
- Цахим орчин дахь хүүхэд хамгаалал, үе тэнгийнхний гадуурхалт, дээрэлхэлтийн талаарх суурь судалгааны ажил гүйцэтгэх, энэ чиглэлээр урьдчилан сэргийлэх ажил зохион байгуулах;
- Ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдыг эрүүл мэндийн үзлэг, хүүхдийн хөгжлийн ерөнхий байдлын судалгаанд тогтмол хамруулах.

Ашигласан материал

Монгол Улсын хууль тогтоомж

- Монгол Улсын Үндсэн хууль. //Төрийн мэдээлэл. УБ., 1992. №1
- Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. УБ., 2017. №5
- Хүүхдийн эрхийн тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. УБ., 2016. №9
- Хүүхэд хамгааллын тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. УБ., 2016. №9
- Гэр бүлийн тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. УБ., 1999. №30
- **Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр, Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 270 дугаар тогтоолын хавсралт**

Судалгааны материал

- “Хүүхэд хамгааллын тогтолцооны зураглал” судалгааны тайлан. Дэлхийн зөн Монгол олон улсын байгууллага, Тогтвортой хөгжлийн санаачилга төрийн бус байгууллага. УБ., 2021
- “Төрөөс хүүхдийн хөгжил, хамгааллын чиглэлээр хэрэгжүүлж буй бодлого, үйл ажиллагаа, цаашид анхаарах асуудлууд” Хүүхэд хөгжлийн орчин үеийн асуудлууд, Олон Улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. 2022
- Хөгжлийн академи төрийн бус байгууллага. “Хүүхдийн эсрэг бэлгийн хүчирхийллийн гэмт хэргийг шүүхээр шийдвэрлэсэн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” судалгаа. УБ., 2017
- Монголын эмэгтэйчүүдийн сан, Дотоод хэргийн их сургууль, Хүйсийн тэгш эрхийн төв төрийн бус байгууллага. “Хүүхдийн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг: шалтгаан, нөлөөлж буй хүчин зүйлс” судалгаа. УБ., 2019

- Улсын Ерөнхий Прокурорын газар. “Насанд хүрээгүй хүнийг хүчиндэх гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл” судалгаа. УБ., 2019

Цахим эх сурвалж

- [http:// www.un.org](http://www.un.org)
- [http:// www.unodc.org/india](http://www.unodc.org/india)
- [http:// www.csrindia.org](http://www.csrindia.org)
- [http:// www.mha.nic.in](http://www.mha.nic.in)
- [http:// www.humanrights.mn](http://www.humanrights.mn)
- [http:// www.chrd.org.mn](http://www.chrd.org.mn)
- [http:// www.nso.mn](http://www.nso.mn)
- Global childhood report 2019- Savethechildren.org/us/about-us/resource-library/annual-report

ӨСВӨР НАСНЫХНЫ ДУНД ҮЙЛДЭГДДЭГ ГЭМТ ХЭРЭГ, ЗӨРЧЛӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖИЛД ИРГЭДИЙН ОРОЛЦООГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ НЬ

CITIZEN RESPONSIBILITY AND INFORMAL SOCIAL CONTROL IN THE PREVENTION OF JUVENILE CRIMES AND VIOLATIONS

Д.Цэрэнлхам

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Товч агуулга: Өсвөр насныхны хөгжилд хөрөнгө оруулалт хийх нь тухайн улсад үүсэх олон сөрөг асуудлаас сэргийлэх үндэс болно. Энэ насныхан гэмт хэрэг, зөрчлийн хохирогч эсвэл холбогдогч болох эрсдэл нь маш өндөр байдаг. Энэ зам руу оруулахгүй байх нь зөвхөн гэр бүл, хууль сахиулах байгууллагын үүрэг биш бөгөөд иргэдийн үүрэг хариуцлага өндөр бөгөөд нийгмийн албан бус хяналтын ач холбогдлын талаар дурдсан.

Abstract: Investing in youth development can prevent many problems in the country. For many reasons, this age group is at a very high risk of becoming a victim or participant in violence, crime, or violation.

It is not only the responsibility of the family and the police to prevent them from entering this path, but also the responsibility of citizens and the importance of informal social control.

Түлхүүр үгс: Өсвөр насны хүн, гэмт хэрэг, зөрчил, олон нийтэд түшиглэсэн үйл ажиллагаа, асуудалд суурилсан үйл ажиллагаа, нийгмийн албан бус хяналт.

Keywords: Teenagers, crime, violation, community-based activities, problem-oriented activities

2021 оны байдлаар Монгол Улсын хүн амын 22.8 хувийг өсвөр насныхан эзэлж байна. Өсвөр нас нь хүүхэд нас ба орь залуу насны хоорондох үе шат бөгөөд дэлхийн улсууд энэ насыг өөр өөр байдлаар тодорхойлжээ.

Өсвөр насныхан бие махбод, танин мэдэхүйн өөрчлөлт, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, оролцооны хувьд эрсдэлт болон дэмжих хүчин зүйлсээс шалтгаалан хүчирхийлэл, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох, согтууруулах ундаа, тамхи, мансууруулах бодис хэрэглэх, сургууль завсардах, түгших, сэтгэл гутралд өртөх зэрэг эрсдэлт зан үйл бий болж, насанд хүрсэн бие хүн болж, бүрэн төлөвшиж чадахгүйд хүрдэг байна.

Гэмт хэрэг, зөрчил гэдгийг хууль зөрчих аливаа зан үйл бөгөөд хэрвээ насанд хүрсэн хүн үйлдвэл гэмт хэрэг гэж тодорхойлжээ⁶⁰. Манай улсын хувьд гэмт хэрэг, зөрчлийн шинж, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хохирогчийн нөхцөл байдал зэргээс шалтгаалан хууль зөрчсөн аливаа үйлдлийг гэмт хэрэг, зөрчил гэж үзэн эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх насыг Эрүүгийн хуульд 16, 14 нас байхаар доод хязгаарыг заасан байдаг.

Өсвөр насныхны хувьд нийгмийн хэм хэмжээ, дүрэм журам зөрчсөн үйлдлийг хэвийн үзэгдэл мэтээр үзэх, хүлээн зөвшөөрөх хандлага бусад насныхантай харьцуулахад энэ үед нь хүчтэй илэрдэг байна. Энэ үе нь зөрчилтэй зан үйлийн хэв шинжүүдийг агуулж байдаг. Эдгээр нь гэмт зан үйл бүрэлдэх эхэн үе шат, гэмт хэргийн хор уршиг, гэмт зан үйлээс ангид байх зэрэг өөр хоорондоо ялгаатай хэв шинжээс бүрддэг. Тиймээс эдгээр эрсдэлт зан үйлийг ялгаж салгаж ойлгох, ингэснээрээ хүүхэд насанд тохиолдсон таагүй үйл явдлаас үүдэлтэй, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх зонхилох шалтгаан болохуйц зан үйлийг таньж мэдэхэд тустай юм.

Хүүхэд, өсвөр насанд илэрч буй зөрчилт, хүчирхийллийн шинжтэй, нийгэмд харш зан үйлийн хэв шинжээс нь насанд хүрээд гэмт хэрэгтэн болох эрсдэлтэй эсэхийг тодорхойлох боломжтой байдаг. Олон нийтэд түшиглэсэн болон асуудалд чиглэсэн

⁶⁰ Brown, B. B., Prinstein, M. J., Encyclopedia of Adolescence. Academic Press. 2011.

цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь орчин цагийн цагдаагийн байгууллагын өмнө тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор үүссэн шинэ загвар юм.

Харин манай улсын хувьд Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд иргэдийн санал, санаачилгыг дэмжих хүрээнд дараах байдлаар тусгаж өгсөн байдаг.

1. Хүний эрхийг хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, судлаачийг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх талаар хэрэгжүүлж байгаа ажилд оролцуулах;

2. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, энэ үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох чиглэлээр гүйцэтгэж байгаа эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг санхүүжүүлэх, тухайн үйл ажиллагааг мэдээ, мэдээллээр хангах замаар дэмжлэг үзүүлэх;

3. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх талаар шинэ техник, технологи зохион бүтээх, үйл ажиллагаанд ашиглахад дэмжлэг үзүүлэх;

4. Хүүхэд, залуучуудыг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажил эрхэлдэг хуулийн этгээдэд санхүүгийн болон бусад дэмжлэг, тусалцаа үзүүлэх;

5. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх талаар олон нийтийн санаачилгыг дэмжиж, шаардлагатай бол хэрэгжүүлэх арга хэмжээг авах.

Гэвч цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны уялдаа холбоо муутай, хууль тогтоомжийн ойлгомжгүй байдал, уламжлалт байдлаар хуулийг хүч хэрэглэн сахиулах гэсэн хандлагаас шалтгаалан иргэд олон нийт, цагдаагийн байгууллагын хоорондын харилцаа хөндийрдөг. Энэ нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг оновчтой зохион байгуулахад хүндрэл учруулдаг. Харин олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагаа нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд олон нийтийн үүрэг, оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэдэг бөгөөд орчин цагийн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны шинэ хэлбэр болон хөгжиж байна.

Олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагааг дараах дөрвөн үндсэн аргаар хэрэгжүүлдэг⁶¹. Үүнд:

1. Зөвлөлдөх;
2. Хамтын ажиллагаа;
3. Зохион байгуулалт;
4. Харилцаа холбоо.

Харин асуудалд чиглэсэн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь зөвхөн гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг үр дүнтэй зохион байгуулахад бий болсон доголдол, дутагдлыг засах, сайжруулахад чиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагааны шинэ хэлбэр юм. Асуудалд чиглэсэн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь тодорхой нутагт дэвсгэрт гэмт хэрэг, хүчирхийллийн шалтгаан болж байгаа эрсдэлт хүчин зүйлсийг бууруулахад чиглэдэг. Асуудалд чиглэгдсэн цагдаагийн байгууллагын урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхийн тулд тодорхой орон нутгийн гэмт хэрэг, зөрчил, хүчирхийлэл үйлдэгдэж буй статистик болон бусад мэдээллийг цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх, суурь эрсдэлт хүчин зүйлсийг илрүүлэх зорилгоор орон нутгийн оршин суугчидтай хамтран ажиллах, эрсдэлт хүчин зүйлсийг бууруулах үйл ажиллагаа боловсруулах, хэрэгжүүлэх, үр дүнг үнэлэх зэрэг арга хэмжээг авна.

Олон нийтэд түшиглэсэн болон асуудалд чиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагаа нь тухайн орон нутагт үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэхэд маш үр дүнтэй гэдгийг харуулсан олон жишээ, туршлага байдаг. Сэрэмжлүүлж анхааруулахын оронд цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны уламжлалт арга барил болох торгох, шийтгэх, таслан зогсоох, эргүүлийн машин, хүн хүчээр хяналт тогтоох зэрэг нь гэмт хэрэг, зөрчлийн гаралтыг бууруулах, гэмт хэрэг, зөрчил гарч буй үндсэн асуудлыг шийдвэрлэж чадахгүй байна гэж судлаачид үздэг.

⁶¹ Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. P. 225.

Олон нийтэд түшиглэсэн болон асуудалд чиглэсэн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь хоорондоо уялдаа холбоотой үйл ажиллагааны загвар бөгөөд өсвөр насныхан болон залуучуудыг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг зөрчлийг бууруулах, шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн цагдаа, олон нийт хамтран, системтэйгээр хослуулан хэрэгжүүлдэг идэвхтэй үйл ажиллагаа юм. Цагдаагийн байгууллага тухайн орон нутагт тулгамдсан асуудлыг судалж, тэдгээрийг шийдэх үр дүнтэй аргыг эрэлхийлсэн идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж, үр дүнг нь үнэлдэг байх нь чухал юм. Олон нийтэд түшиглэсэн болон асуудалд чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа нь орон нутгийн иргэдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд идэвхтэй татан оролцуулдгаараа давуу талтай.

Олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн байгууллагын гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын гол зорилгын нэг нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд иргэд олон нийтийн буюу нийгмийн хяналтыг бий болгох юм. Үүнийг нийгмийн албан бус хяналт гэж нэрлэдэг байна. Харин иргэдийн оролцоо гэдэг нь хувь хүн, бүлэг, олон нийт нь өөрсдийн хүсэл зоригийн үндсэн дээр засаг захиргааны нэгж бүрийн түвшиний бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах үйл явцад өөрсдийн эрх ашгийн төлөө шууд ба шууд бусаар тэгш эрхтэйгээр оролцох үйл явц юм.⁶²

Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд иргэдийн оролцоо маш чухал байр суурь эзэлдэг бөгөөд доороос нь дээш хэрэгжүүлэх нөхцлийг хангаж өгдөг.

Хүснэгт №1.Иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх алхмуудыг тоймлон харуулсан байдал

Д/д	Иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх алхам	Авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны санал	Оролцогч талууд
1	Мэдээлэлгүй байх үе	Ном товхимол тараах, цахим мэдээлэл, сонин, телевизийн мэдээ, уулзалт, тухайн нутаг дэвсгэрийн төлөв байдлын талаарх судалгааны дүнг мэдээлэх, тараах	ЗДТГ, өрхийн эмнэлэг, цагдаагийн газар хэлтэс, тасаг, хэсэг, сургууль, хэсгийн ахлагч, хөршийн холбоо, аж ахуйн нэгж, байгууллага
2	Мэдээллээр хангах үе	Анги удирдсан багш, сургуулийн нийгмийн ажилтан, цагдаагийн алба хаагч гарын авлага, тараах материал түгээх, гэрт нь очих, дэмжих	
3	Сонирхол төрөх үе	Уулзалт, сургалт, манлайлагчдын бүлгийн уулзалт, эвсэл, холбоо байгуулах	Шийдвэр гаргагчид, засаг захиргааны байгууллага, нийгмийн ажилтан, бизнес эрхлэгчид, идэвхтэн гишүүд
4	Мэдээлэл хийх үе	Уулзалт, сургалт, манлайлагчдын бүлгийн уулзалт, зөвлөл, удирдах зөвлөл, ойлголтыг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаа	
5	Туршиж үзэх үе	Төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, санхүүжүүлэх, манлайллын сургалт	
6	Даган дууриах үе	Иргэд-иргэдийн манлайлагч-иргэдийн мэдээлэл солилцох боломжийг нэмэгдүүлэх	
7	Хэрэгжүүлэх	Зорилго, зорилт, алсын хараа, хүрэх үр дүн, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг хамтран боловсруулах	Нийгмийн ажилтан зохицуулагч байх,

			холбон зуучлах эвсэл, холбооны гишүүд
--	--	--	--

Иргэд олон нийт нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд цагдаагийн байгууллагын адил оролцогч, хамтран зүтгэгч байх ёстой гэж үзэх бөгөөд ингэж байж гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын зорилгод хүрэх юм. Энэ нь төр болоод хууль сахиулах байгууллагын албан ёсны хяналттай зэрэгцэн оршиж байж үр дүнтэй болдог. Харин цагдаагийн байгууллагын зүгээс тэдний санал санаачлагыг дэмжиж мэргэжлийн үүднээс зөвлөн чиглүүлэх байдлаар дэмжин ажиллах ёстой. Ингэснээр цагдаагийн байгууллагаас хэрэгжүүлдэг арга хэмжээнд зарцуулж буй зардлыг хэмнэх боломжтой.

Өсвөр насныхны гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд иргэдийн оролцоог хангах аргын нэг нь оролцооны аргаар тулгамдсан асуудлыг тодорхойлох явдал юм.

Олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь иргэдийн үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх замаар тэдэнд заавар чиглэл өгч удирдахаас илүүтэй үйл ажиллагаа, санаачлагыг нь дэмжих, тухайн нутаг дэвсгэрт үүссэн асуудлыг шийдвэрлэхэд тусалдаг. Мөн олон нийтэд түшиглэсэн урьдчилан сэргийлэх ажил нь иргэдийн оролцоотой нийгмийн хяналтыг бий болгох, тэд өөрсдөө амьдарч буй орчныхоо тодорхой харилцаа, хэм хэмжээ, дүрэм журмыг тогтоох, түүнийгээ сахих, хоорондоо нэгдэж, аюулгүй байдлаа хангах зэрэг бололцоог бий болгоно. Нөгөө талаас хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа ил тод, ойлгомжтой, иргэдэд нээлттэй байх ёстой.

Хамтын ажиллагаанд суурилсан олон нийт, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа АНУ-ын Wisconsin мужийн гэмт хэргийн гаралт өндөр Racine хэмээх дүүрэгт үүссэн нөхцөл байдал, асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэсэн талаар авч үзье. Энэ дүүрэгт ажилгүйдлийн түвшин өндөр, иргэдийн амьжиргааны түвшин доогуур, орлого бага, гудамжинд мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын худалдаа цэцэглэж, танхайрах, хулгайлах, дээрэмдэх гэмт хэргийн гаралт өндөр байв. Уг дүүргийн иргэд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэж буй цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд итгэл алдарч, зарим үед хууль тогтоомж зөрчигчид, цагдаагийн алба хаагчдын дунд гардаг мөргөлдөөний гэрч болдог байлаа. Энэхүү үүссэн нөхцөл байдлаас шалтгаалан асуудалд чиглэсэн цагдаагийн байгууллага, иргэдийн хамтарсан зөвлөл байгуулагдаж, үйл ажиллагаа нь идэвхжиж, цагдаагийн байгууллага хяналтаа сайжруулан, оршин суугчдын эрх, ашиг сонирхлын төлөө ажиллаж эхэлжээ. Улмаар асуудалд чиглэсэн цагдаа, олон нийтийн хамтын ажиллагаа илтэд идэвхжиж, сууц өмчлөгчдөд чиглэсэн тусгай дүрэм боловсруулан мөрдүүлж эхэлснээр дээр дурдсан зарим гэмт хэргийн гаралт буурч эхэлсэн байна.

Цагдаагийн байгууллага, иргэд, орон нутгийн бизнес эрхлэгчид, сүм хийдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд идэвхтэй татан оролцуулснаар оршин суугчдын хөршийн холбоог бэхжүүлж чадсан бөгөөд уг зөвлөлийн үйл ажиллагаа эрчимжиж эхэлсэн юм. Мөн уг үйл ажиллагааг орон нутгийн бизнес эрхлэгчдийн зүгээс дэмжиж олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагаа, зөвлөлийн ажиллах байр худалдан авч өгсөн байна. Улмаар орон нутгийн цагдаагийн байгууллага өөр дүүрэг, суурингийн шаардлагатай зарим байгууллагатай үйл ажиллагаагаа нэгтгэн, арга туршлага солилцож, түүнийгээ орон нутгийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд нэвтрүүлжээ. Хамтын ажиллагаанд суурилсан энэхүү үйл ажиллагаа нь тухайн орон нутгийн хулгайлах, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис худалдах, хүчирхийллийн гэмт хэргийн гаралт буурахад нөлөөлж, цагдаагийн байгууллагад ирэх дуудлага эрс багассан байна. Түүгээр ч зогсохгүй тухайн орон нутгийн орон сууцны худалдан авалт өсөж, хөрөнгө оруулагчид, бизнес эрхлэгчдийн тоо нэмэгдэж, оршин суугчдын хөршийн холбоо сайжирсан байна.

Дүгнэлт

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд олон нийтэд түшиглэсэн болон асуудалд чиглэсэн аргачлалыг нэвтрүүлснээр урьдчилан сэргийлэх ажлын үр дүн сайжрах, цагдаа-олон нийтийн хамтын ажиллагаа шинэ шатанд гарах боломжтой.

Үүнээс гадна цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд халуун цэгт суурилсан цагдаагийн үйл ажиллагаа, compStat, хагархай цонхны онолд суурилсан цагдаагийн үйл ажиллагаа, мэдээлэлд суурилсан цагдаагийн үйл ажиллагаа зэрэг арга, аргачлал нэвтэрч байгаа нь сайшаалтай.

Ашигласан материал

1. Brown, B. B., Prinstein, M. J., Encyclopedia of Adolescence. Academic Press. 2011.
2. Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010
3. Туяа С. Өсвөр насныхны дундах дарамт, дээрэлхэлтээс урьдчилан сэргийлэх нийгмийн ажил. УБ. 2018.
4. Эрүүгийн хууль. //Төрийн мэдээлэл. УБ. 2016. №7.

ХҮҮХДИЙН ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖЛЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

IMPROVING THE PREVENTIVE WORK OF CRIMES COMMITTED BY JUVENILE

В.Номинчулуун

*ДХИС-ийн ЭШНХ-ийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан, цагдаагийн ахмад*

Э.Хандармаа

*ДХИС-ийн ЭШНХ-ийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан, цагдаагийн дэслэгч*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, эцэг эх, сурган хүмүүжүүлэгч, олон нийтийг хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд оролцуулах, энэ төрлийн гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг боловсронгуй болгох талаар санал, зөвлөмж боловсруулахыг зорьсон.

Abstract: In this article, we aim to put forward suggestions and recommendations for the prevention of crimes committed by juvenile, to increase the attitude of parents, educators, and the public against the crimes of juvenile, and to improve the prevention of this type of crime and violations.

Түлхүүр үгс: Хүүхэд, гэмт хэрэг, шалтгаан, нөхцөл, хүчин зүйлс, урьдчилан сэргийлэх ажил.

Keywords: Juvenile, crime, causes, factors, preventive work.

Ирээдүй хойч болсон бяцхан үрс маань гэмт хэрэг үйлдэх тохиолдол нэмэгдэх хандлагатай байна. Ялангуяа нийгмийн стресс, бухимдал ихтэй энэ цаг үед үр хүүхдүүддээ тавих хараа хяналт, тэдэндээ зориулах цаг хугацаа дэндүү хомс байгаа нь үүний учир шалтгаан болж байна. Мөн хайхрамжгүй байдал, гэр бүл салалт зэргээс шалтгаалж бага насны хүүхдүүд гэмт хэрэгт холбогдох тохиолдол цөөнгүй байна.

Насанд хүрээгүй хүнээс тодорхой газар нутаг, тодорхой цаг хугацаанд үйлдсэн гэмт хэргүүдийн нийлбэрийг насанд хүрэгчдийн гэмт явдал гэж тусгайлан авч үзэж судалдаг тогтсон нийтлэг хандлага байдаг бол “хүүхдийн гэмт явдал” гэж насанд хүрээгүй хүмүүсийн бие бялдрын, оюун санааны, зан суртахууны хүмүүжлийг төлөвшүүлж байгаа тэр нийгмийн харилцааг шууд зөрчиж байгаа нийгэмд аюултай гэмт халдлага юм⁶³ гэсэн дүгнэлтийг ОХУ-ын эрдэмтэд хийжээ.

Хүүхдийн үйлдэж байгаа болон хүүхдийн эсрэг үйлдэгдэж байгаа гэмт явдлын хооронд нөхцөл байдлын тодорхой холбоос байна гэж зарим эрдэмтэд⁶⁴ үздэг.

Хүүхэд нь сэтгэл зүйн хувьд бүрэн гүйцэд төлөвшөөгүй, ертөнцийг үзэх үзэл тогтоогүй байдаг учир түүнийг хүрээлж буй гэр бүл, эцэг, эх, найз нөхөд, ойр дотны хэн нэгний нөлөөнд хялбар автдаг. Энэ байдал нь орчны таагүй нөлөө /согтууруулах ундаа хэрэглэх, мансуурах байдалд орох/-өөр амархан өдөөгдөж сөрөг зан төлөвтэй болох, гэмт хэрэг үйлдэх, гэмт халдлагад өртөхөд хүргэдэг⁶⁵.

Хүүхдээс үйлдсэн гэмт явдлыг криминологийн судалгааны бие даасан хэсэг болгон үзэх нь хэд хэдэн шалтгаантай байна.

1. Өсвөр үеийн эрүүл мэнд, амь насыг хамгаалах, арга хэмжээний цар хүрээг чухалчлан үзэх шинж чанараараа, мөн хүүхэд залуу үеийн ашиг сонирхол эрхийг хамгаалах талаарх төрийн бодлого, төрийн болон нийгмийн бие даасан үйл ажиллагааг чиглүүлэхэд чиглэгдсэн байдаг.

⁶³ Уголовное право. Особенная часть: Учебник /Под ред. проф. В.Н.Петрашева. -М., 1999. С.138.

⁶⁴ Там же, Эмирбекова Э.Э. Преступления против несовершеннолетних и проблемы их профилактики /по материалам республики Дагестан/. Дис...докт. юрид. наук. М. 2006. С.115.

⁶⁵ Бадамханд Ю. Хүүхдийн эсрэг гэмт явдал. УБ. 2014. 63 дахь тал.

2. Хүүхдийн хүмүүжил, амьдралын үйл ажиллагааны онцлогоос хамаарсан гэмт хэргийн шалтгаан гарал үүслийн онцгой шинж чанараар тодорхойлогдоно.

3. Гэмт явдлын бүтэц, төвшний төрөл, түүний шалтгаан явц өсвөр насны хүүхдүүдийн гэмт явдлын идэвхжилт өндөр байгаатай холбож үзнэ.

Өсвөр насандаа гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдүүд засрахдаа тун хэцүү байдаг бөгөөд давтан болон насанд хүрсэн хүмүүсийн гэмт явдлын үндсэн бэлтгэл хүч болдог.⁶⁶

Анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүмүүст урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг цаг алдалгүй авах нь цаашид гэмт хэрэгт холбогдох явдлаас хамгаална. Хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэрэг өсөх хандлагатай байгаа нь тэдгээрийн үйлдэж байгаа гэмт хэргийн тоон үзүүлэлтээс илүү тодорхой харагдаж байна.

График №1. Нийт бүртгэгдсэн болон хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэргийн харьцуулалт.

Улсын хэмжээнд 2022 онд 35340 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 9911 хэргээр буюу 39 хувиар, насанд хүрээгүй хүнээс үйлдэгдсэн гэмт хэрэг 1258 бүртгэгдэж, өмнөх оны мөн үеэс 525 хэргээр буюу 71.6 хувиар тус тус өсөж, бүх хэрэгт эзлэх хувийн жин 3.6 хувь болж, өмнөх оны мөн үеэс 0.7 нэгжээр өссөн байна.

2023 оны эхний 4 сарын байдлаар 272 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдсон байна⁶⁷. Иймд хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэргийн тоо цаашид өсөх хандлагатай байгаа тул энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

График №2. Хүүхэд үйлдсэн гэмт хэргийн ангилал.

Дээрх хүснэгтээс харахад, хүүхдээс үйлдэгдсэн гэмт хэргийн 1036 буюу 82.4 хувийг хөнгөн, 222 буюу 17.6 хувийг хүнд гэмт хэрэг эзэлж байгаа бол 68.2 хувь нь Улаанбаатар хотод, 31.8 хувь нь орон нутагт тус тус бүртгэгдсэн байна.

⁶⁶ Мөн тэнд. 259 дэх тал.

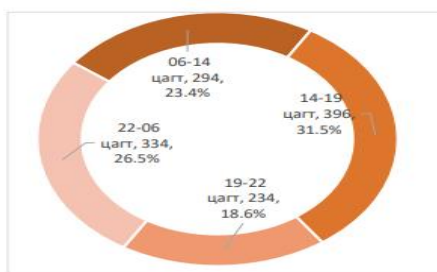
⁶⁷ Цагдаагийн ерөнхий газар. Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба. Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал – 2022. УБ. 2023. 5 дахь тал.

Хүснэгт №1.Өсвөр насны хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн тоон мэдээ /Гэмт хэргийн төрлөөр/

Гэмт хэргийн төрөл	Хэргийн тоо			Хүүхдээс үйлдсэн гэмт хэргийн эзлэх хувь
	2021 он	2022 он	Өсөлт, бууралт /хувиар/	
Хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг	230	327	42.2	26.0
Хүнийг алах	1	9	9.0	0.7
Хүчиндэх	19	30	57.9	2.4
Бэлгийн мөлжлөг	1		-100	0.0
Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг	395	727	84.1	57.8
Үүнээс	Хулгайлах	257	6.2	21.7
	Залилах	117	3.4	31.6
	Дээрэмдэх	21	2.7	4.5
Олон нийтийн амгалан тайван байдал алдагдуулах	9	5	-44.4	0.4
Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисыг хууль бусаар ашиглах	7	5	-28.6	0.4
ХАБТХАЖЭ	17	15	-11.8	1.2
Бусад	54	140	2.6	11.1

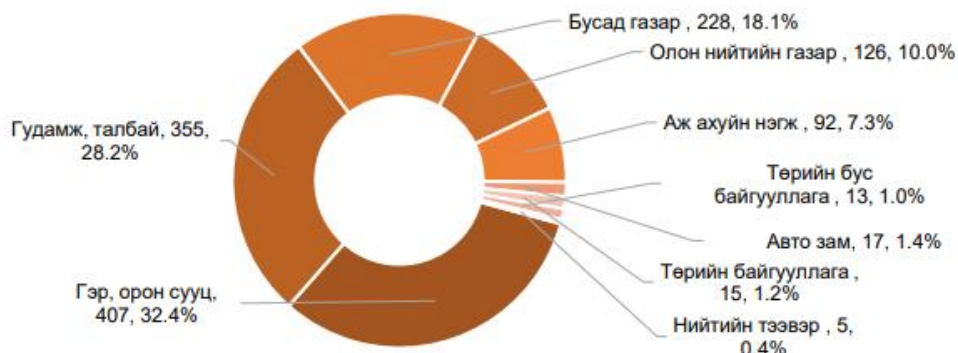
Дээрх хүснэгтээс үзэхэд, хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, хулгайлах, залилах гэмт хэрэг он дараалан өссөн үзүүлэлттэй байна. Гэмт хэрэгт 1540 хүүхэд холбогдон шалгагдсан нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 619 буюу 647.2 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна. Хулгайлах гэмт хэрэг өсөж байгаа нь эдийн засгийн хомсдол, эцэг эхийн хараа хяналтгүй байдал, үе тэнгийнхний дарамт шахалт, эд хөрөнгө эзэмших хүсэл зэрэг нь нийтлэг өдөөгч хүчин зүйл болж байна.

График №3. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн үйлдэгдсэн гараг, цаг, газрын мэдээлэл.

Хүснэгтээс харахад 14-19 цаг буюу өдрийн цагаар 396 буюу 31.5 хувь, даваа, мягмар гарагт хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэрэг хамгийн ихээр бүртгэгдсэн тоон мэдээлэлтэй байгаа нь эцэг эх, асран хамгаалагчид хүүхдэдээ тавих хараа хяналт муу байгааг харуулж байна.

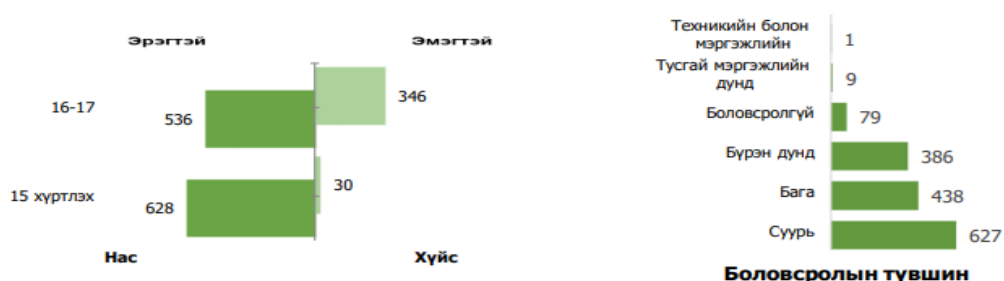
График №4. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн үйлдэгдсэн газрын мэдээлэл.

Дээрх хүснэгтээс харахад, гэр, орон сууцанд 407 буюу 32.4 хувь, гудамж, талбайд 355 буюу 28.2 хувь нь бүртгэгдсэн байна.

Иймд даваа, мягмар гарагт 14.00-19.00 цагийн хооронд гудамж, талбай, гэр, орон сууцанд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг эзэлж байгаад анхаарч цагдаагийн байгууллага энэ төрлийн дуудлага нэг бүрд хуулийн дагуу оновчтой арга хэмжээ авах, дээрх төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг идэвхжүүлэх, эргүүл шалгалтыг тогтмол явуулах, иргэд энэ төрлийн гэмт хэргийн хажуугаар дуугүй өнгөрдөггүй, мэдээлэлдэг, шаардлага тавьдаг, анхаарал хандуулдаг байх шаардлагатай байгаа нь тоон үзүүлэлтээс харагдаж байна.

График №5. Насанд хүрээгүй холбогдогчдын нас, хүйс, боловсролын байдал.

Эндээс үзэхэд, гэмт хэрэгт холбогдсон хүүхдийн 376 буюу 24.4 хувь нь эмэгтэй, 1164 буюу 75.6 хувь нь эрэгтэй хүүхэд эзэлж байгаа нь өмнөх оны мөн үеийнхээс эмэгтэй 5.9 дахин, эрэгтэй хүүхэд 35.8 хувиар тус тус өссөн байна. 15 хүртэлх насны хүүхэд 628 буюу 53.9 хувийг эзэлж байгаа нь бага насны хүүхдээ эцэг эхчүүд сургуульд нь өөрийн биеэр хүргэж өгөх, цагт нь авах, мөн өсвөр насны хүүхдийнхээ багш сурган хүмүүжүүлэгчтэй нь тогтмол уулзаж, юу хийж хаагуур явж байгааг нь ажиглан анхаарал тавих, хүүхдээ гэмт хэрэгт холбогдохоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнүүдийг авах шаардлагатай нь харагдаж байна.

Гэмт хэрэг гарахад нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн шинжтэй олон хүчин зүйл нөлөөлдөг боловч гэр бүлийн орчин, эцэг, эхээс хүүхдэд тавих анхаарал халамжтай холбоотой дараах нөхцөл байдлууд хүүхдийн хүмүүжил, ухамсарт нөлөөлөх гол шалтгаан болж байна. Үүнд:

1. Бусдын нөлөөнд амархан автах. Хүүхэд сэтгэлзүй, зан төлөв, оюун ухааны хувьд бүрэн гүйцэт төлөвшөөгүй байдаг учир түүнийг хүрээлж буй гэр бүл, эцэг, эх, найз нөхөд, ойр дотны хүмүүсийн нөлөөг давтахад маш амархан. Орчин тойрны хүмүүсийн ааш, зан яриа өгүүлэл, биеэ авч яваа байдал, бусдын үлгэргүй байдлаас шалтгаалж

хүүхэд буруу зүйлийг илүү сонирхох, суралцах, үзсэн зүйлээ туршихыг хүсэх нь улмаар гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэдэг.

2. Амар хялбар аргаар мөнгөтэй болох хүсэл. Насанд хүрээгүй хүний тухайд эдийн засгийн хувьд бусдаас хараат байдгаараа онцлог байдаг. Өөрөөр хэлбэл хоол хүнс, хувцас, орон байрны хэрэгцээг түүний эцэг, эх болон харгалзан дэмжих үүрэгтэй хүмүүс хангаж байдаг. Хүүхэд өөрийнх нь хэрэгцээг хангаж чадахгүй нөхцөлд амьдралын түвшин хамаарахгүйгээр гэмт хэрэг үйлдэж, олсон мөнгөөрөө хоногийн хоол хүнс, хэрэгцээт зүйлс авахаасаа илүүтэй цахим тоглоом тоглох, , үзвэр үзэх зэргээр зугаацахад зарцуулж байна.

3. Чөлөөт цагийг өнгөрүүлэх газар дутмаг. Хүүхдэд зориулсан биеийн тамирын талбай, тоглоомын төв, усан бассейн, спортын цогцолбор, хүүхдийн ордон зэрэг чөлөөт цагаа зөв өнгөрүүлэх газар хомс, үйл ажиллагаа явуулж байгаа зарим газрууд нь өндөр төлбөртэй байгаагаас хичээлийн бус цагаар хэсэг бүлгээрээ нийлж, гадуур тэнэж сэлгүүцдэг.

4. Гэр бүлийн орчин. Хүүхдийн буруу хүмүүжил, нийгэмд харш зан төлөв нь гол төлөв гэр бүлийн хүрээнд тогтдог бөгөөд гэр бүл дэх таагүй уур амьсгал, архидалт, гэр бүлийн хүчирхийлэл, гэр бүл салах зэрэг нь хүүхдэд сөргөөр нөлөөлж байнгын стресст орох, уур бухимдлаа бусдад гаргах, хүчирхийлэл үйлдэхэд хүргэдэг.

5. Хүүхдийг зөв хүн болгон төлөвшүүлэхэд чиглэгдсэн хичээл сургалтын чанар. Ерөнхий боловсролын сургуулиудад “Иргэний боловсрол” болон “Амьдрах чадварт суралцах үйл ажиллагаа” хичээлээр сурагчдад гэмт хэрэг, зөрчил, гэмт хорын тухай ойлголтыг тодорхой цагаар заадаг боловч хичээлийн агуулга нь өнөөгийн шаардлагатай уялдаагүй, багшлах боловсон хүчин дутмаг зэрэг шалтгаанаар төдийлөн үр дүнд хүрэхгүй байгаа. Сурагчдын тоо олон, зарим үед 3 ээлжээр хичээллэдэг учир хичээлийн бус цагаар хүүхдийн хүмүүжилд чиглэсэн ажил, арга хэмжээ бараг зохион байгуулагддаггүй.

6. Хууль, дүрэм, журам, стандартын хэрэгжилт хангалтгүй. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд заасны дагуу гэмт хэргийн улмаас эрх нь зөрчигдсөн хүүхдийн асуудлаар “Хүүхдийн хууль зүйн хороо”, хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн асуудлаар “Хамтарсан баг” ажиллахаар заасан боловч хэрэгжилт нь хангалтгүй, стандарт MNS 6444:2014 буюу “Сургуулийн бүс”-ийн техникийн ерөнхий шаардлагын дагуу сургуулийн орчныг тохижуулаагүй, сургуулийн автобусны тоо бага, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийн талаар эцэг, эх, сурагчдын мэдлэг хомс, эцэг, эхчүүд хүүхдийг зориулалтын дагуу тээвэрлэдэггүй, бага насны хүүхдийг ганцааранг нь замын хөдөлгөөнд оролцуулдаг, эсхүл хүүхдийг хүүхдэд нь даатгаж /ах, эгчээр нь хүргүүлэх гм/ хөдөлгөөнд оролцуулдаг зэрэг байдлууд нь хүүхэд зам тээврийн осолд өртөхөд ихээр нөлөөлж байна.

7. Цахим орчин дахь хяналтгүй, сөрөг мэдээлэл. Мэдээллийн технологи, цахим орчин, гар утас нь хувь хүн, нийгмийн амьдралд шинэ дэвшлийг авч ирсэн хэдий ч энэ нь хүүхдийн тухайд садар самуун, хүчирхийлэл, гэмт хэргийн тухай санаа, сэдэл өгч, донтолт, ганцаардлыг бий болгох гол нөхцөл болсоор байна. Тухайлбал: Хүүхэд өсвөр үеийнхний бие бялдар, оюун санаа, нийгэмшихүйд туйлын муу сөрөг нөлөөтэй гэдэг нь олон улсын болон үндэсний түвшний судалгаануудаас тодорхой харагдаж байна.

Өнөөдөр манай улсын хувьд нийт хүн амын 34.6 хувийг 0-18 насны хүүхэд эзэлж байгаа бөгөөд хүүхдийн эрхийг хангах, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд гэр бүл, эцэг, эх бидний оролцоо хамгийн чухал юм.

Учир нь хүүхдийн өв тэгш хүмүүжил, төлөвшилд гэр бүлийн халуун, дулаан уур амьсгал нэн чухал төдийгүй аз жаргалтай, бие биеэ ойлгодог, хүндэлдэг, сонсдог гэр бүлд хүүхэд бие бялдар, оюун ухааны хувьд өв тэгш хүмүүждэг байна.

Хүүхдийг зөв хүн болгон хүмүүжүүлэх, төлөвшүүлэх асуудал бол гэр бүл, эцэг эхээс шууд хамаардаг гэдгийг бид бүхэн мэддэг хэдий ч, өдөр тутмын алба, амины ажил гэж зүтгэсээр... нэг л мэдэхэд хүүхэд гэмт хэрэг үйлдэх, гэмт хэргийн улмаас эрх ашиг нь хохирох, хүчирхийлэлд өртөх, зам тээврийн осолд орох, хаягдах, төөрөх,

архидан согтуурах, мансуурах, цахим тоглоомд донтох, биеэ үнэлэх, гал түймэр, гол усны аюул, ахуйн осолд өртөх зэрэг олон асуудлын улмаас амь нас, эрүүл мэнд нь хохирсоор байна.

Хүүхдээ зөв хүн болгон хүмүүжүүлэх, төлөвшүүлэх, эрсдэлт нөхцөлөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах нь зөвхөн сайн эцэг, эхийн ухамсар, амьдралын туршлагатай холбоотой бус, бүх эцэг, эхчүүдийн хуулиар хүлээсэн заавал биелүүлэх ёстой үүрэг болоод байна. Энэ талаар Хүүхдийн эрхийн тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлд “Хүүхдийн хүмүүжил, төлөвшил”-ийн талаар, 10 дугаар зүйлд “Эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн үүрэг, хариуцлага”-ын талаар тодорхой тусгасан байдаг.

Зөрчлийн тухай хуульд “Хүүхдийн эрхийг зөрчих” гэсэн бүлгийг шинээр оруулж хүүхдийн эрхийг хангах талаар эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч хуулиар хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй, хүүхдийн бие махбодод халдсан, эсхүл үл хайхарсан, хүүхдийн дэргэд архидан согтуурсан, мансуурсан, хүчирхийлэл үйлдсэн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол хоёр зуун нэгжээс гурван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, дээрх үйлдлийн улмаас хүүхдийн эрүүл мэндэд хор уршиг учирсан, амь нас хохирсон бол Эрүүгийн хуулийн 16.11 дүгээр зүйлд заасны дагуу дөрвөн зуун тавин нэгжээс таван мянга дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, хоёр жилээс найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр заасан байна.

Цагдаагийн байгууллагаас Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиудыг хэрэгжүүлэх чиглэлээр Цагдаагийн албаны тухай хуульд тусгайлсан заалтыг оруулж, холбогдох журмуудыг боловсруулан батлуулж, хүүхдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр чиг үүргийнхээ хүрээнд хурал, зөвлөгөөн, уулзалт, хэлэлцүүлэг, өдөрлөг, сургалт, сурталчилгааны ажлуудыг тасралтгүй зохион байгуулж, хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлтэй хүүхдэд захиргааны хяналт тогтоох, хараа хяналтгүй хүүхдийн асуудлыг шийдэхэд тусалцаа үзүүлэх зэрэг ажлуудыг тогтмол зохион байгуулж байгаа боловч хүүхэд бүрд хүрч чадахгүй байна.

Дүгнэлт

Хүүхдийг хариуцлагатай, хуулиа сахидаг хүн болгон төлөвшүүлэх нь бидний үүрэг юм. Хүүхэд гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлж буй үндсэн хүчин зүйлсийг шийдвэрлэснээр бид хүүхдүүдийг эерэг замд хөтөлж, тэдний сайн сайхан байдал, нийгмийнхээ аюулгүй байдлыг хангах боломжтой болно. Хүүхэд бүрийн чадавхыг хүлээн зөвшөөрч, тэднийг хөгжүүлэх, нийгэмд эергээр хувь нэмэр оруулахад шаардлагатай арга хэрэгслээр хангаж, дэмжлэг үзүүлэх, суурь асуудлуудыг шийдвэрлэх, боловсрол олгох, амьдрах ухаанд сургах, гэр бүл, хамт олныг бэхжүүлэх замаар бид хүүхдүүдийг гэмт хэргийн эргэлтээс ангижруулж, гэрэлт ирээдүйтэй болоход нь тусалж чадах учраас дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй бөгөөд, доорх чиглэлээр сайжруулалтын ажил, арга хэмжээ явуулах нь үр дүнтэй. Үүнд:

Гэр бүл, олон нийтийн харилцаа холбоог бэхжүүлэх: Гэр бүл, олон нийтийн хүчтэй дэмжлэг нь хүүхдийг гэмт хэргээс холдуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хүүхэд хүмүүжүүлэх эрүүл арга барилыг сурталчлах, гэр бүлийн эерэг динамикийг бий болгох, эцэг эхийн сургалтын хөтөлбөрийг санал болгох нь хүүхдийг хүмүүжүүлэх орчныг бүрдүүлэхэд тусална. Хүүхдийн эрч хүч, бүтээлч сэтгэлгээг бий болгоход чиглэсэн хичээлээс гадуурх үйл ажиллагаа, спортын клуб, цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх газруудыг ихээр байгуулж, хамтдаа байх мэдрэмж, эерэг үлгэр дуурайллыг бий болгосноор бид хүүхдүүдэд илүү сайн сонголт хийх боломжийг олгоно.

Боловсрол ба ур чадварыг хөгжүүлэх: Хүүхдүүдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд боловсрол чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Сургуульд харьяалагдах мэдрэмжийг төрүүлж, эрдэм шинжилгээний ажилд идэвхтэй оролцох, нийгмийн болон сэтгэл

хөдлөлийн ур чадварыг хөгжүүлэх хүмүүжлийн орчныг бүрдүүлэх ёстой. Амьдрах ухааны боловсрол, зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх сургалт, зан чанарыг төлөвшүүлэх үйл ажиллагааг сургалтын хөтөлбөрт тусгаснаар хүүхдийг эерэг сонголт хийхэд шаардлагатай хэрэгслээр хангана. Нэмж дурдахад мэргэжлийн сургалт, дагалдан сургах хөтөлбөрүүд нь амжилтад хүрэх өөр арга замуудыг өгч чадна.

Цахим аюулгүй байдлын арга хэмжээ: Хүүхдийн насанд нь тохирсон интернэтийн хэрэглээний удирдамжийг бий болгож, мөрдүүлэх, хүүхдүүдэд онлайн аюулгүй байдлын талаар мэдлэг олгох нь амин чухал юм. Эцэг эх, асран хамгаалагчид хүүхдийнхээ цахим орчинд хийж буй үйл ажиллагаанд идэвхтэй хяналт тавьж, нээлттэй харилцаа холбоо тогтоож, хувийн мэдээллээ хуваалцах, танихгүй хүмүүстэй харилцах, цахим хүчирхийлэлд өртөх зэрэгт учирч болзошгүй аюулын талаар тэдэнд мэдлэг олгох хэрэгтэй. Эцэг эх, сурган хүмүүжүүлэгч, интернэтийн үйлчилгээ үзүүлэгчдийн хамтын ажиллагаа нь хүүхдэд аюулгүй онлайн орчныг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Сэтгэцийн эрүүл мэнд, зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ: Гэмт хэрэг үйлдэж буй олон хүүхдүүд сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал эсвэл шийдэгдээгүй гэмтэлтэй байж болно. Хүүхдэд зориулсан сэтгэцийн эрүүл мэндийн үйлчилгээг хүртээмжтэй, боломжийн үнээр хангах нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой. Сургууль, олон нийт эрсдэлт бүлгийн хүүхдүүдийн онцгой хэрэгцээнд тохирсон зөвлөгөө, эмчилгээ, тусламжийн бүлгүүдийг үзүүлэхийн тулд сэтгэцийн эрүүл мэндийн мэргэжилтнүүдтэй хамтран ажиллах ёстой. Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудлуудыг эрт илрүүлэх нь зохих арга хэмжээ авах замыг нээж, гэмт хэрэгт холбогдох магадлалыг бууруулдаг.

Эрт хөндлөнгийн оролцоо ба дэмжлэг: Эрсдэлийн бүлгийн хүүхдүүдийг тодорхойлж, тэдэнд чиглэсэн дэмжлэг, хөндлөнгийн хөтөлбөрөөр хангах нь хүчирхийлэл, хайхрамжгүй байдал, сэтгэцийн эрүүл мэндийн сорилт зэрэг үндсэн асуудлуудыг шийдвэрлэх боломжтой. Сургууль, олон нийтийн төв, нийгмийн үйлчилгээний байгууллагууд эрт илрүүлэх систем, зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ, зөвлөн туслах хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх, хүүхдүүдэд гэмт хэргийн зан үйлээс өөр хувилбар санал болгох, эерэг хөгжлийг дэмжих чиглэлээр хамтран ажиллах ёстой.

Хууль сахиулах болон эрх зүйн тогтолцоог чадавхжуулах: Хүүхэдтэй холбоотой хэргийг үр дүнтэй шийдвэрлэхийн тулд хууль сахиулах байгууллагуудын хэмжээнд хангалттай нөөц, сургалт, мэргэшсэн нэгжүүдийг хуваарилах нь нэн чухал юм. Эрх зүйн орчныг тогтмол үнэлж, сайжруулснаар хүүхдийн эрхийг хамгаалах ажлыг улам сайжруулах боломжтой гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

- Бадамханд Ю. Хүүхдийн эсрэг гэмт явдал. УБ. 2014
- Уголовное право. Особенная часть: Учебник /Под ред.проф. В.Н.Петрашева. - М., 1999
- Цагдаагийн ерөнхий газар. Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба. Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал – 2021. УБ. 2022
- Эмирбекова Э.Э. Преступления против несовершеннолетних и проблемы их профилактики /по материалам республики Дагестан/. Дис...докт. юрид. наук. М. 2006.

ХҮҮХДЭД БАГА НАСНААС НЬ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ТАЛААР ТАНИН МЭДҮҮЛЭХ ШААРДЛАГА, АЧ ХОЛБОГДОЛ (ЯПОН УЛСЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР)

INFORMING CHILDREN ABOUT SAFETY FROM AN EARLY AGE: AN ANALYSIS OF SCHOOL CURRICULUM COMPARISON WITH JAPAN

Н.Өнөржаргал

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн багш, ахлах дэслэгч*

Товч агуулга: Хүүхэд гэмт хэргийн хохирогч болох эрсдэл өндөр байдаг учраас хүүхдэд бага наснаас нь аюулгүй байдлын талаар мэдээлэл өгөх, сануулах, сэрэмжлүүлэх сургалтыг өргөн хүрээнд, тэдний нас, сэтгэхүйн онцлогт тохирсон хэлбэрээр зохион байгуулах шаардлагатай байна. Манай улсын хувьд бага, дунд ангийн хүүхдүүдэд аюулгүй чиглэлийн хичээл сургалтын хөтөлбөрт хэрхэн тусгагдсан талаар судалгаа хийж, Япон Улсын бага, дунд ангийн сурагчдад заадаг сургалтын хөтөлбөртэй харьцуулан дүгнэлт, санал боловсруулав.

Abstract: Young children are at high risk of becoming victims of crime. Therefore, it is necessary to give children information, reminders, and warnings about safety from an early age. In our country, we conducted a study on how safety lessons are included in the curriculum for elementary and middle school children, and compared it with the curriculum for elementary and middle school children in Japan.

Түлхүүр үгс: Аюулгүй байдал, урьдчилан сэргийлэх, үүрэг, хариуцлага, хичээлийн хөтөлбөр.

Keywords: Safety, prevention, duties, responsibilities, curriculum.

Удиртгал

Монгол Улсын Засгийн газраас 1992-2002, 2002-2020 онд “Хүүхдийн хөгжил хамгааллыг сайжруулах нь үндэсний хөтөлбөр”-ийг, 2012-2015 онд “Хүүхэд хамгааллыг бэхжүүлэх нь стратеги”-г хэрэгжүүлсэн ба хөтөлбөрийн ололт амжилт, сургамж, туршлагадаа үндэслэн 2017-2021 онд хэрэгжих “Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үндэсний хөтөлбөр” боловсруулан хэрэгжүүлж байна.⁶⁸ Тус хөтөлбөрийн 3.1.2.1.ерөнхий боловсролын сургууль (Цаашид “ЕБС” гэх)-ийн сургалтын хөтөлбөрт эрүүл мэндийн хичээлийг тусгах, 3.2.1.3.хүүхдийн хөгжил, төлөвшил, хүмүүжилд сөрөг нөлөө үзүүлж буй хүчин зүйлүүдийг тогтоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэх талаар эцэг, эх, асран хамгаалагч, багш нарын мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх, 3.4.1.1.хүүхдэд аюулгүй орчин бүрдүүлэх, түүнд учрах эрсдэл, хор нөлөөнөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор “Хүүхэд хамгааллын жишиг баримт бичиг”-ийг баталж мөрдүүлэх зэрэг хөтөлбөрийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд 5 бүлэг 15 дэд бүлгийн хүрээнд хүүхэд хөгжүүлэх, хүүхэд хамгаалал, хүүхдийн эрүүл мэндийн чиглэл бүхий зүйл, заалтыг тусгажээ.⁶⁹

Хүүхдийн эрх, хамгааллын асуудлаарх хууль, эрх зүйн орчин сайжирч, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж нэмэгдэж, 108 утас, түр хамгаалах байр, хүчирхийллийн талаарх мэдээллийг иргэдэд хүргэж ажиллаж байгаа ч тулгамдаж байгаа асуудал байсаар байна. Гэмт хэрэгт өртөж байгаа, хүчирхийлэлд өртөж байгаа хүүхдүүдийг цаашид хэрхэн яаж хамгаалах, хүүхдүүдийг гэмт хэрэг, хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлийг бууруулахын тулд урьдчилан сэргийлэх нь хамгийн зүй зохистой арга юм.

⁶⁸ Үндэсний статистикийн хороо. Нийгмийн үзүүлэлтийн түүвэр судалгаа. УБ. 2018.

⁶⁹ Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоол. №270. Үндэсний хөтөлбөр батлах тухай. УБ. 2017.

Үндсэн хэсэг

Улсын хэмжээнд 2022 оны эхний хагаст гэмт хэрэгт холбогдсон нийт яллагдагчдын тоо 12.411 байснаас 808 (6.5%) нь 18 хүртэлх насны хүүхэд, гэмт хэргийн улмаас хохирсон хүн 2022 оны эхний хагас жилд 20.000 болж, 1.154 (5.8%) нь 18 хүртэлх насны хүүхэд байна.⁷⁰

Цагдаагийн байгууллагаас 2021 онд хүүхэд болон тэдний эцэг эх, асран хамгаалагчдын эрх зүйн мэдлэг мэдээллийг дээшлүүлэх, эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхдийг илрүүлэх, тэдэнд хариу хамгааллын үйлчилгээ үзүүлэх зорилгоор “Хүүхэд хамгаалал”, “Хичээл эхэллээ” “Нуугдмал” зэрэг дөрвөн ерөнхий арга хэмжээ, 320 удаагийн хэсэгчилсэн арга хэмжээг зохион байгуулсан.⁷¹

ЕБС-ийн 1-6 дугаар ангид иргэний боловсрол, хүн ба орчин, монгол ёс хүмүүжил, хүн ба нийгэм, эрүүл мэнд, иргэний ёс зүйн боловсрол зэрэг ёс зүй, монгол уламжлал, харилцаа хандлагын талаарх хичээлүүд ордог ба эдгээр хичээлүүдэд аюул тулгарсан үед хэрхэн өөрийгөө хамгаалах, гэмт хэрэг, хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаарх хичээл байхгүй байна. ЕБС-ийн 1-5 ангийн хичээлийн агуулгад аюулгүй байдлын талаар орсон хичээл нь 2.0 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт №1. ЕБС-ийн 1-5 дугаар ангийн хичээлүүдийн агуулгын эзлэх хувь.

ЕБС-ийн 1-5 дугаар ангийн хичээлүүд					
Хичээлийн агуулга	Иргэний боловсрол	Хүн ба орчин	Хүн ба нийгэм	Монгол ёс хүмүүжил	Дундаж хувь
Монголын уламжлалт ёс, заншил	50.0	0.0	0.0	30.0	20.0
Харилцаа	13.0	7.0	27.0	55.0	25.5
Үүрэг, хариуцлага	19.0	5.0	7.0	0.0	7.8
Аюулгүй байдал	3.0	0.0	5.0	0.0	2.0
Дүрэм журам	11.0	5.0	14.0	0.0	7.5
Танин мэдэх	4.0	83.0	47.0	15.0	37.3
Нийт	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

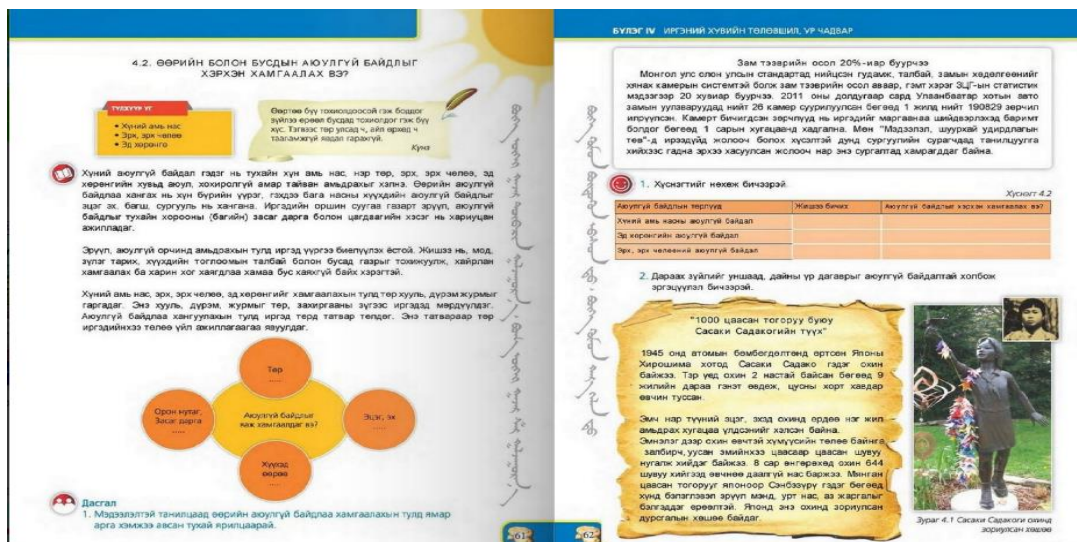
6 дугаар ангиас эрүүл мэндийн хичээл болон иргэний ёс зүйн боловсрол зэрэг хичээлүүд нэмэгдэж орж байгаа ба дээрх хичээлүүдийн 26.7 хувь нь Монголын уламжлал, ёс заншлын талаар, 34.7 хувь нь танин мэдэхүйн агуулгатай байгаа бол дараах 3 хичээлийн хүрээнд аюулгүй байдлын талаар заасан хичээлийн агуулга 1.0 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт №2. ЕБС-ийн 6-9 дүгээр ангийн хичээлүүдийн агуулгын эзлэх хувь.

ЕБС-ийн 6-9 ангийн хичээлүүд				
Хичээлийн агуулга	Иргэний боловсрол	Эрүүл мэнд	Иргэний ёс зүйн боловсрол	Дундаж хувь
Монголын уламжлалт ёс, заншил	50.0	0.0	30.0	26.7
Харилцаа	15.0	3.0	24.0	14.0
Үүрэг, хариуцлага	21.0	16.0	23.0	20.0
Аюулгүй байдал	3.0	0.0	0.0	1.0
Дүрэм журам	11.0	0.0	0.0	3.7

⁷⁰ https://www2.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Crime_2022_I-VI_mn.pdf&ln=Mn-aac үзэв.

⁷¹ 2021 онд 921 хүүхэд гэмт хэрэг үйлдэж, 1.365 хүүхэд хохирсон дүн мэдээтэй байна. Эх сурвалж: Eguur.mn.

6 дугаар ангийн хичээлд аюулгүй байдлын тухай орж ирсэн ба хангалттай дэлгэрэнгүй биш байна.

Япон Улсын сургуулийн өмнөх боловсролын хувьд хоёр төрлийн цэцэрлэг байх бөгөөд нэг нь сургуулийн өмнөх боловсрол олгох ёочиг, нөгөө нь хүүхэд харах төвтэй төстэй хоикүэн. Ёочиг нь өглөөний 8-14 цаг хүртэл хичээллэж, хүүхдүүд дүрэмт хувцас өмсөж, хүсвэл гэрээсээ автобусаар ирж авхуулна. Энэ цэцэрлэгт 3 нас хүрсэн бүх хүүхэд хамрагдах боломжтой. 14 цагт тарсан хүүхдүүд үргэлжлүүлэн тусдаа төлбөр төлж, хүүхэд харах төвд хамрагдаж болно. Харин Хоикүэн бол урт цагаар ажилладаг аав ээжүүдэд илүү тохиромжтой. Өглөөний 8 цагаас, (зарим тохиолдолд түүнээс ч эрт харж өгч болдог) оройн 18-19 цаг хүртэл харж өгдөг байна. Мөн хүүхэд гурван нас хүрч сургуулийн өмнөх боловсрол олгох цэцэрлэгт орсноор хүүхдүүд гарцаар хэрхэн гарах талаар тусгай хичээлүүд цэцэрлэг дээрээ үзэж эхэлнэ.⁷²

Япон Улсын ЕБС-ийн хувьд Монгол улстай ижил бага анги нь 6 наснаас эхэлдэг ба 1-6 ангид бага боловсрол эзэмшдэг. Дунд анги нь 12 наснаас эхэлдэг ба 3 жил суралцан дунд шатны боловсрол эзэмшээд, ахлах анги нь 2 жил байдаг байна. Бага ангийн 6 жилийн турш япон хэл, математик, хөгжим, биеийн тамир, гэр ахуй, амьдрах хүч чадал гэсэн хичээлүүд ордог.

Япон Улсад хүүхдийг бага наснаас нь аюулгүй байдлыг хэрхэн хангах уу, гэмт хэрэг, хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлээс хэрхэн хамгаалах аргыг заадаг байна. Бүх ангийн хүүхдүүдээс улирал бүр гэмт хэрэг, хүчирхийллийн талаарх судалгааг авдаг. Анкетыг дараах хүмүүс бөглөдөг. Үүнд:

- Хүүхэд өөрөө;
- Ангийн багш;
- Эцэг эх.

Бага ангийн хүүхдүүдээс танихгүй хүнтэй таарсан уу?, эцэг эх нь хэрхэн яаж ханддаг вэ?, багш нар хэрхэн яаж ханддаг вэ? гэх зэрэг 2 хуудас бүхий дэлгэрэнгүй анкет бөглүүлдэг бөгөөд, эцэг, эхээс нь мөн анкетыг улирал тутам бөглүүлдэг байна.

Зураг №4. Бага ангийн 2 дугаар ангийн сурагчдад заадаг "Амьдрах хүч, чадал" хичээлийн агуулга /Аюултай шүү өгүүлэмж/

⁷² Япон цэцэрлэгт багшилсан тэмдэглэл. Eguur.mn-ээс үзэв.

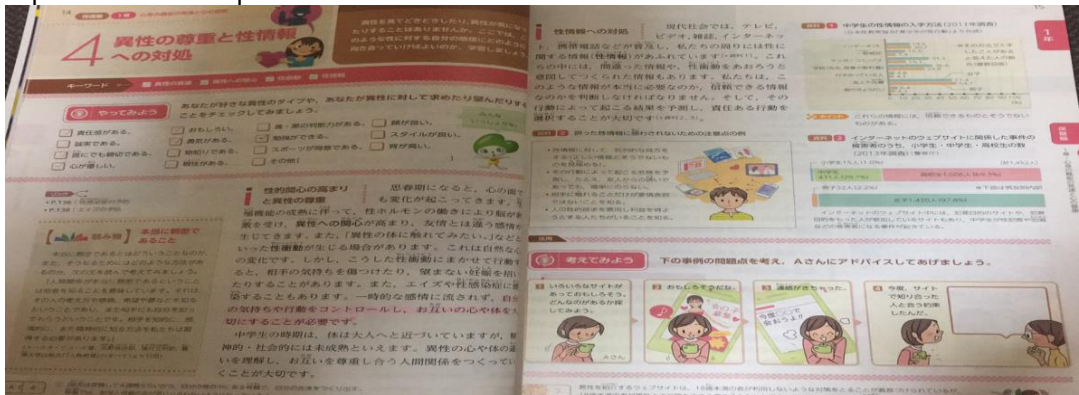
“Амьдрах хүч, чадал” хичээл нь маш өргөн хүрээний агуулгатай ба хичээл бүр нь өгүүлэмжийг уншаад ойлгосноо ярилцах, буруу зөв талаар ярилцан дүгнэлтэд хүрэх зарчмаар явагддаг. Дээрх өгүүлэмж нь “Аюултай шүү” гэсэн гарчигтай байна.

- Танихгүй ах замд дэлгүүр орох зам асуув;
- Тэр их сайхан зантай ах байв;
- Гэхдээ ээж танихгүй хүний машинд сууж болохгүй, танихгүй хүнийг дагаж явж болохгүй гэж хэлсэн;

Танихгүй ах машинд суугаад зам заагаад өгөөч гэж хэлсэн;
 - Би ээжийн үгийг санаж байсан боловч за гээд хэлчихсэн;
 - Багш: За одоо бүгдээрээ бодоцгооё;
 - Би яагаад энэ ахад итгээд за гээд хэлчихвээ, би аюулгүй байдлын тухай өдийг хүртэл юм бодож байваа, гэх мэт асуултыг тавьж хүүхдүүдийн дунд хэлэлцүүлэг өрнүүлдэг. Дээрх өгүүлэмжээс гадна амьдрах хүч чадал хичээлийн агуулгад амь насны үнэ цэнэ, Ханагийн нулимс, хэрхэн сэргийлэх вэ? зэрэг гэмт хэрэг, хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх өгүүлэмжүүдийн хүрээнд ярилцаж хүүхдүүдэд бага ангиас нь ойлголтыг өгдөг байна.

Япон Улсын дунд ангийн хүүхдүүдийн хичээлийн агуулга: Дунд ангийн хичээлд эрүүл мэнд, биеийн тамирын боловсрол, англи хэл зэрэг хичээлүүд нэмэгддэг ба эрүүл мэнд, биеийн тамирын боловсролын хичээлийн агуулгад гэмт хэргээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаар хичээлүүд ордог. Жишээ нь:

Зураг №5. Дунд ангийн 1 дүгээр ангийн эрүүл мэндийн хичээл, гар утас, сошиал хэрэглээний талаар.

Хичээлийн агуулга нь гар утасны хэрэглээний талаар болон танихгүй хүнээс ирсэн зурваст харихгүй өгөхгүй байх, уншихгүй шууд устгах талаар заадаг ба хариу бичсэн тохиолдолд хэрхэн аюулд учирч болох талаар ярилцдаг байна.

Дүгнэлт

ЕБС-ийн 1-5 дугаар ангийн хүүхдүүдийн хичээлийн хөтөлбөр, хичээлийн агуулгад гэмт хэрэг, хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх талаарх хичээл, хичээлийн агуулгын талаарх баримт бичгийн судалгааны үр дүнгээр аюулгүй байдлын талаар заасан хичээлийн агуулга 2.0 хувийг эзэлж байна.

ЕБС-ийн 6-9 дүгээр ангийн хүүхдүүдийн хичээлийн хөтөлбөр, хичээлийн агуулгад аюулгүй байдлын талаарх агуулга 1.0 хувийг эзэлж байна. ЕБС-ийн 1 дүгээр ангиас эхлэн иргэний боловсрол, хүн ба орчин зэрэг хичээлүүдийг орж байгаа боловч энэ нь Монголын уламжлал ёс зүй, харилцаа хандлага, үүрэг хариуцлагын талаарх хичээл түлхүү орж байгаа ба хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, аюулгүй байдлаа хэрхэн хангах талаарх хичээл байхгүй байна. Хэдийгээр хүүхдийн аюулгүй байдлыг хамгаалах нь эцэг, эх, багш, томчуудын үүрэг хариуцлага боловч хүүхэд бага наснаасаа ойлголттой болсноор урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлд өртөхөөс хамгаалагдах болно.

Монгол улсын бага, дунд ангийн хичээлийн агуулгыг Япон улсын бага, дунд ангийн хичээлийн агуулгатай харьцуулан судлахад, Япон улсад хүүхдийг 6 наснаас нь буюу 1 дүгээр ангид орох үеэс хичээлийн агуулга хөтөлбөрт, амьдрах хүч чадал хичээлийг оруулж тус хичээлээр, танихгүй хүнээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх, хүчирхийлэл, гэмт халдлага, аюулд өртөхөөс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаар хичээлүүдийг ордог байна.

Хүүхдэд бага наснаас ойлголтуудыг өгснөөр хүүхэд хариуцлагатай, ухамсартай болж хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэгдэхээс гадна, нөгөө талаар хүчирхийлэгч болохоос мөн адил сэргийлдэг байна.

Японы бага, дунд, ахлах ангийн сурагчдаас, эцэг эхээс, багш нараас улирал тутам хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх санал асуумжийг бөглүүлдэг. Энэ нь хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдүүдийг илрүүлэх, эрсдэлд өртөх магадлалтай байгаа хүүхдүүдийг илрүүлэх зорилготой байдаг байна. Мөн дунд ангийн хичээлээр гар утас, сошиал хэрэглээ, сошиал гэмт хэргээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаарх хичээлүүдийг орж байна. Япон улсад хүүхдүүдийг бага наснаас нь өөрийгөө хамгаалах, хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаарх мэдлэг мэдээллийг олгож хүүхдийн хүмүүжилд онцгой анхаарч байна.

Санал

Гэмт хэрэг, хүчирхийлэл гарсны дараа арга хэмжээ авах биш, урьдчилан сэргийлэх, хүүхдүүдийг хохирогч болох эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх хэрэгтэй ба дараах санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

- ЕБС-ийн бага ангийн 1 дүгээр ангиас эхлэн аюулгүй байдлын талаар, аюулаас хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаарх ойлголтыг "Хүн ба орчин", "Иргэний боловсрол" хичээлийн агуулгад оруулах;

- ЕБС-ийн дунд ангийн сурагчдын гар утасны хэрэглээ, сошиал хандалтын талаарх судалгааг сар бүр гаргадаг байх;

- Сошиал гэмт хэргээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаар, өөрийгөө эрсдэлд өртөхөөс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаарх зөвлөмжийг хичээлийн агуулгад тусгаж оруулах;

- Гэр бүлийн харилцаа, эцэг эх болох, үүрэг хариуцлагаа хэрхэн ухамсарлах, гэр бүл үр хүүхдээ хүчирхийлэл гэмт хэрэгт өртөхөөс хэрхэн яаж урьдчилан сэргийлэх талаарх хичээлийг оруулдаг байх;

- ЕБС-ийн сурагчдаас сар бүр хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлж судалгаа авдаг байх;

Ашигласан материал

1. Үндэсний статистикийн хороо. Нийгмийн үзүүлэлтийн түүвэр судалгаа. УБ. 2018.
2. Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоол. №270. Үндэсний хөтөлбөр батлах тухай. УБ. 2017
3. 1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Crime_2022_IVI_mn.pdf&ln=Mn-aac үзэв.

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ПРЕСТУПЛЕНИЯ, В КОТОРЫХ КРИПТОВАЛЮТА ВЫСТУПАЕТ ПРЕДМЕТОМ ПОСЯГАТЕЛЬНОСТИ

CRIMES IN WHICH CRYPTOCURRENCY ACTS AS A SUBJECT OF ENCROACHMENT

Е.А.Маркова

*Доцент кафедры уголовного права
Санкт-Петербургского университета МВД России,
кандидат юридических наук*

Аннотация: В повседневную жизнь общества, широкие сферы деятельности хозяйствующих субъектов активно появляются и проникают цифровые финансовые активы. Наблюдается неуклонный рост числа преступлений, в которых предметом посягательства выступает криптовалюта. Совершенствование уголовного законодательства о противодействии преступлениям, совершаемым в отношении и по поводу криптовалют считается одной из главных задач, стоящих перед странами мира, в том числе и Российской Федерации. Количество преступлений, в которых криптовалюта выступает предметом посягательства стремительно растет, приобретает глобальный характер, что представляет серьезную проблему для общества.

Abstract: Digital financial assets are actively appearing and penetrating into the daily life of society, wide spheres of activity of economic entities. There is a steady increase in the number of crimes in which cryptocurrency is the subject of encroachment. Improving the criminal legislation on countering crimes committed against and concerning cryptocurrencies is considered one of the main tasks facing the countries of the world, including the Russian Federation. The number of crimes in which cryptocurrency is the subject of encroachment is growing rapidly, becoming global in nature, which poses a serious problem for society.

Ключевые слова: Хищение, мошенничество, криптовалюта, присвоение, электронные средства платежа, безналичные денежные средства, электронные денежные средства.

Keywords: Embezzlement, fraud, cryptocurrency, embezzlement, electronic means of payment, non-cash funds, electronic money.

Первая страна, в которой криптовалюта – «Биткоин» был признан законным средством платежа, более года назад выступил Сальвадор. Каков же правовой режим криптовалюты в странах мира? Единый подход до настоящего времени не выработан, не смотря на то, что вслед за Сальвадором на законодательном уровне криптовалюта была признана легальным средством платежа в таких странах, как Япония, Сингапур, Беларусь, Германия, Эстония и другие. В ряде стран разрешены частичные операции с криптовалютами, активно осуществляют деятельность криптовалютные биржи. Следует отметить, что национальные подходы к законодательному регулированию рынка криптовалют различаются. Как страны с формирующимися рынками, так и развивающиеся страны придерживаются более консервативного подхода, подчеркивая, что криптоизация финансового сектора может негативно сказаться на проведении центральными банками денежно-кредитной политики. Полный запрет на обращение криптовалют введен в таких странах, как Китай, Алжир, Египет, Марокко. Индия в этом вопросе солидарна с указанными странами, и подготовила для

законодательного органа страны соответствующее предложение о подобном запрете. Для финансовой стабильности, и минимизации финансовых рисков разрабатывают масштабную систему регулирования криптовалют развитые страны (в том числе Соединенные Штаты Америки, Япония, Евросоюз, Канада)⁷³.

В Российской Федерации, несмотря на пробелы законодательного урегулирования деятельности криптовалюты, принятие Федерального закона от 31.07.2020 № 259-ФЗ "О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации" – мера вынужденного реагирования⁷⁴. Намечены пути решения обозначенных проблем, и в Государственной Думе находятся на рассмотрении сразу несколько законопроектов по поводу и в отношении криптовалюты⁷⁵.

Согласимся с мнением А.Н. Лясколо, что «расширение сферы обращения и повышенный криминальный интерес к использованию криптовалюты все чаще вынуждают правоприменителя признавать ее предметом или средством преступления»⁷⁶. Блокчейн-революция, биткоин и иные виды криптовалют, вынуждают вырабатывать меры реагирования на новые вызовы и угрозы.

Можно ли однозначно говорить о криптовалюте, как о предмете хищения. С уверенностью скажем, что по данной проблеме нет и не может быть однозначной точки зрения. М.А. Простосердов отстаивает позицию, что криптовалюта - цифровой информационный продукт. В связи с тем, под цифровым информационным продуктом следует понимать совокупность уникальных компьютерных данных, объединенных в виртуальный носитель, обладающих всеми признаками товара, собственной стоимостью и принадлежащих на праве собственности другому лицу, может выступать предметом хищения в преступлениях, предусмотренных ст. 159, 159⁶ и 160 УК РФ⁷⁷.

Мы говорим о том, что «в целях установления эффективного правового регулирования и надлежащей уголовно-правовой охраны криптовалюты в Российской Федерации, обоснована необходимость включения криптовалюты в число предметов хищения, наряду с чужим имуществом, безналичными и электронными денежными средствами»⁷⁸.

Старший прокурор отдела государственных обвинителей уголовно-судебного управления прокуратуры Московской области М.М. Долгиева в своих исследованиях отмечает, что криптовалюта в силу специфических свойств, ценности и возможности являться предметом гражданского оборота должна быть отнесена к видам иного имущества в рамках ст. 128 Гражданского кодекса Российской Федерации⁷⁹. В настоящее время эта позиция получает все большую поддержку в отечественной науке уголовного права. Профессор Ю.В. Грачева, профессор А.И. Чучаев прямо указывают, что нормы Гражданского кодекса Российской Федерации в ст. 128 и 141¹

⁷³ Обзор финансовой стабильности № 2 (21) II–III кварталы 2022 года https://cbr.ru/Collection/Collection/File/43512/2q_3q_2022.pdf

⁷⁴ В Российской Федерации до настоящего времени вопросы оборота криптовалюты не урегулированы. (прим. автора)

⁷⁵ Центральный Банк Российской Федерации, являясь главным эмиссионным и денежно-кредитным регулятором страны, в своем информационном письме от 27.01.2014 «Об использовании при совершении сделок «виртуальных валют», в частности «биткоин», в письмах Федеральной налоговой службы России от 03.10.2016 № ОА-18-17/1027 и 13.10.2017 № 03-04-05/66994, информационном письме Федеральной службы по финансовому мониторингу от 06.01.2017 «Об использовании криптовалют», определяют «криптовалюту», как денежный суррогат.

⁷⁶ Лясколо А.Н. Криптовалюта как предмет и средство преступления / Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XVI Международной конференции. М.: РГ-Пресс, 2019. С. 87–92.

⁷⁷ Простосердов М.А. Экономические преступления, совершаемые в киберпространстве, и меры противодействия им: Автореф. дис. ...к. ю. н. М., 2016. 28 с.

⁷⁸ Маркова, Е. А. Уголовно-правовая характеристика хищения, совершаемого с использованием электронных средств платежа : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Е. А. Маркова. – Санкт-Петербург, 2021. – 34 с.

⁷⁹ Долгиева М.М. Конфискация криптовалюты // Законность. 2018. N 11. С. 45–49.

позволяют относить к имуществу криптовалюту. преступления⁸⁰. Исходя из такой позиции, явно снимается проблема квалификации деяний, в которых криптовалюта выступает предметом.

Следует упомянуть имеющиеся прецеденты в отечественной судебной-следственной практике, в рамках которых криптовалюта фактически была признана иным имуществом.

Так, Девятый арбитражный апелляционный суд в своем решении выразил позицию, что «согласно ст. 128 ГК РФ к объектам гражданских прав относятся вещи, включая наличные деньги и документарные ценные бумаги, иное имущество, в том числе безналичные денежные средства, бездокументарные ценные бумаги, имущественные права; результаты работ и оказание услуг; охраняемые результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации (интеллектуальная собственность); нематериальные блага. В нормах гражданского права (в Гражданском кодексе РФ) отсутствует закрытый перечень объектов гражданских прав. Поскольку... действующее гражданское законодательство не содержит понятия «иное имущество», упомянутое в статье 128 ГК РФ, с учетом современных экономических реалий и уровня развития информационных технологий допустимо максимально широкое его толкование»⁸¹.

В тоже время, руководитель рабочей группы Госдумы РФ по оценкам рисков оборота криптовалюты, профессор Э.Л. Сидоренко отмечает, что из-за отсутствия законодательно закрепленного определения (понятия) криптовалюты в российском законодательстве ее нельзя признать объектом гражданских прав и, следовательно, любые формы ее присвоения априори не могут быть признаны хищением, поскольку криптовалюта не обладает свойствами для предмета хищения определенными экономическими и материальными параметрами⁸².

Выводы при изучении судебной-следственной практики констатируют нам обратное, т.к. осуществляется расширение масштабов криптовалютных площадок – бирж. Несомненно, их функционирование сопряжено с деятельностью лиц, которые, осуществляют незаконные действия, направленные на изъятие цифровых финансовых активов пользователей, используя и применяя свои знания в области информационных технологий.

Распространение получила схема завладения криптовалютой пользователей под предлогом ее обмена на российские рубли или иную фиатную валюту.

Несмотря на незаконные деяния, направленные на хищение чужого имущества, действия виновного, в большинстве случаев, сопряжены с неправомерным доступом к охраняемой законом компьютерной информации, а именно — к личным кабинетам других пользователей. В результате, действия виновного лица оцениваются как идеальная совокупность преступлений.

Так, например, Сургутский городской суд Ханты-Мансийского автономного округа осудил Ш. и О. по ч. 3 ст. 159 и ч. 3 ст. 272 УК РФ. Согласно приговору суда, Ш. и О. между собой вступили в предварительный сговор с целью хищения чужого имущества в крупном размере («BTC-е» кодов) посредством сети «Интернет» путем незаконного получения доступа к учетным записям пользователей и под предлогом обмена «BTC-е» кодов. Продолжая реализацию совместных преступных действий, Ш. и О. осуществили неправомерный доступ к учетным записям пользователей «wmalliance» и «Djin37», после чего изменили их учетную информацию, добавив свой уникальный идентификационный номер для общения в реальном времени, а также от имени двоих пользователей «wmalliance» и «Djin37», не посвященных в преступные

⁸⁰ Грачева Ю.В., Маликов С.В., Чучаев А.И. Предупреждение девиаций в цифровом мире уголовно-правовыми средствами // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2020. N 1. С. 188–210.

⁸¹ Постановление Девятого арбитражного апелляционного суда Москвы от 15.05.2018 № 09АП-16416/2018 по делу № А40-124668/2017 // СПС «Консультант-Плюс».

⁸² Сидоренко Э.Л. Криминальное использование криптовалюты: международные оценки // Международное уголовное правосудие и международная юстиция. 2016. N 6. С. 8–10;

намерения Ш. и О. создали тему «Вывод BTC-e /Биткоинов. +7%» и положительные комментарии к ней от имени других неустановленных пользователей сайта. После этого Ш. и О., имея умысел на хищение у ранее незнакомого лица, ввели его в заблуждение, пообещав ему обменять «BTC-e» код на российские рубли, чего заведомо не намеревались делать. Потерпевший, будучи введенным в заблуждение относительно преступных намерений Ш. и О., используя свою учетную запись «ser198», с целью обмена принадлежащего ему «BTC-e» кода на 10 000 долл. США на российские рубли в личном сообщении передал пользователю «wmalliance» (доступ к которому имели Ш. и О.) «BTC-e» код на 10 000 долл. США. Рыночная стоимость кода по состоянию на дату отправки сообщения, согласно заключению эксперта, составляла 821 100 руб., что является крупным размером⁸³.

При расследовании уголовных дел рассматриваемой категории, не только следственные, но и иные правоприменительные органы отмечают системную проблему при оценке стоимости криптовалюты на конкретную дату. На территории Российской Федерации отсутствует орган, уполномоченный дать оценку стоимости криптовалюты на конкретную дату.

Например, в Заельцовским районным судом г. Новосибирска принято к рассмотрению уголовное дело № 1-762/2017 в отношении гражданина А.И. - системного администратора криптобиржи, обвиняемого в хищении криптовалюты в особо крупном размере, а именно признанного следственными органами эквивалентном свыше трёх миллиардов рублей. А.И. предъявлено обвинение по части 4 статьи 160 УК РФ. Из материалов уголовного дела следует, что А.И. в 2018 году работал системным администратором криптобиржи в зарегистрированном на территории Сингапура иностранном юридическом лице «Ворлд Эксчендж Сервисес Пте. Лтд.» («World Exchange Services Pte. Ltd.»). Находясь в Новосибирске и используя доступ к онлайн-платформе компании, он получил возможность единоличного доступа и распоряжения криптовалютой. А.И. исключил доступ к ней собственника биржи, его представителей и пользователей, а затем присвоил вверенную ему цифровую валюту различных наименований в размере, эквивалентном 3 167 433 649 рублей по курсу на 24 октября 2018 года, что является особо крупным размером. В ходе предварительного следствия А.И. возместил причиненный ущерб, сообщив данные о своих банковских счетах, на которые были переведены денежные средства в размере свыше 3,167 миллиарда рублей⁸⁴.

Для установления размера ущерба, причиненного потерпевшему, при расследовании уголовных дел следственные органы вынуждены основываться либо на заключении специалиста, либо посредством получения информации о курсе криптовалюты непосредственно через данные торговых площадок (криптобиржи), как средне арифметическое на дату и время совершения преступления.

В современном мире криптовалюта приобретает все более широкое распространение, и исходя из растущего спроса, можем сказать, что это необратимый процесс. Для правоохранительных органов криптовалюты ознаменовали так называемый вызов в принципиально новом этапе борьбы с преступностью. Как бы не трансформировалась новая (криптовалютная) преступность, набирающая стремительные темпы роста, правоохранительные и судебные органы уже сейчас совместно с экспертным сообществом в сфере высоких технологий, юристов, ученых должны выработать рекомендации и особенности правоприменения в части квалификации рассмотренных преступлений.

Список литературы

⁸³ Приговор Сургутского городского суда Ханты-Мансийского автономного округа от 13.11.2017 г. по делу № 1-762/2017 // СПС «Консультант-Плюс»

⁸⁴ Заельцовский районный суд г. Новосибирска поступило уголовное дело № 1-762/2017 http://zaelcovsky.nsk.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=1&did=619.

1. Грачева Ю.В., Маликов С.В., Чучаев А.И. Предупреждение девиаций в цифровом мире уголовно-правовыми средствами // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2020. N 1. С. 188–210.
2. Долгиева М.М. Конфискация криптовалюты // Законность. 2018. N 11. С. 45–49.
3. Долгиева М.М. Противодействие легализации преступных доходов при использовании криптовалюты // Вестник Томского государственного университета. 2019. N 4. С. 213–218.
4. Ляскало А.Н. Криптовалюта как предмет и средство преступления / Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XVI Международной конференции. М.: РГ-Пресс, 2019. С. 87–92.
5. Маркова, Е. А. Уголовно-правовая характеристика хищения, совершаемого с использованием электронных средств платежа : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Е. А. Маркова. – Санкт-Петербург, 2021. – 34 с.
6. Простосердов М.А. Экономические преступления, совершаемые в киберпространстве, и меры противодействия им: Автореф. дис. ...к. ю. н. М., 2016. 28 с.
7. Сидоренко Э.Л. Криминальное использование криптовалюты: международные оценки // Международное уголовное правосудие и международная юстиция. 2016. N 6. С. 8–10;
8. Сидоренко Э.Л. Криминологические риски оборота криптовалюты // Экономика. Налоги. Право. 2017. N 6. С. 147–154.
9. Приговор Сургутского городского суда Ханты-Мансийского автономного округа от 13.11.2017 г. по делу № 1-762/2017 // СПС «Консультант-Плюс»
10. Заельцовский районный суд г. Новосибирска поступило уголовное дело № 1-762/2017 http://zaelcovsky.nsk.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=1&did=619.

ХУУЛЬ САХИУЛАГЧИЙГ ЭСЭРГҮҮЦЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ХУУЛЬЧИЛЖ ИРСЭН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ

THE CRIME OF RESISTING LAW ENFORCEMENT HISTORICAL TRADITIONS THAT HAVE BEEN LEGALIZED

В.Амарсанаа

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн
тэнхимийн багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: 1921 оны Ардын хувьсгалаас хойшхи хугацааны Эрүүгийн хууль тогтоомжид хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг хуульчилсан байдал, түүний онцлогийг нээн илрүүлж, одоо хэрэгжиж буй Эрүүгийн хуульд заасан энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй харьцуулах замаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй дүгнэлт хийж, санал дэвшүүлэхийг зорилоо.

Abstract: Within the framework of the article, The aim is to make scientific conclusions and propose proposals by discovering the specifics of anti-law enforcement crimes in the criminal codes of the period since the 1921 people's revolution, when Mongolia was independent, and comparing them with those in the current Criminal Code.

Түлхүүр үгс: Ардын хувьсгал, засгийг төлөөлөгч, олон нийтийн байцаагч, төрийн албан хаагч, хууль сахиулагч, Шүүх цаазын бичиг.

Keywords: Revolution, government representative, public inspector, civil servant, law enforcer, judicial executioner's letter.

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн хөгжлийг Ардын хувьсгал ялж, Анхдугаар Үндсэн хуулийг боловсруулах ажлыг эхлүүлсэн 1921 оноос хойш тооцож үзвэл, 1926, 1929, 1934 оны Шүүх цаазны бичиг, 1942, 1961, 1986, 2002 оны Эрүүгийн хууль нь залгамж чанартай, тухайн цаг үеийн улс төр, үзэл суртлыг агуулсан шинжтэй байсан хэдий ч түүхэн үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэж иржээ⁸⁵. Ю.Цэдэнбал 1960 онд зохион байгуулагдсан, хуулийн байгууллагуудын удирдах ажилтнуудын хамтарсан зөвлөгөөн дээр “Хөдөлмөрчдийн чинээлэг аж байдал, соёлын хэмжээ, тэдний социалист ухамсар, жилээс жилд дээшилж байна. Ингэхлээр гэмт хэрэг гарах нийгмийн шалтгаан тасран, арилжээ. Гэмт хэрэг хийх явдал гагцхүү хуучин заншлаас болох болжээ. Шударга ажиллахгүйгээс амьдралын зүйлийг хулгай, хуурамч аргаар олох, хүмүүжил сулаас нийгмийн хэв журмыг өвдэх, анхаарал, сахилгагүйгээс осолдож, цалгардаад, гэмт хэрэг гаргах ийм шалтгаанаар, гэмт хэрэг гарч байна. Эдгээр шалтгааныг арилгаж болох уу? Болно. Үүнийг багасгасаар байгаад гэмт хэрэг гарах явдлыг бүр мөсөн устгаж болох юм”⁸⁶ гэжээ. Их удирдагч Ю.Цэдэнбал 1960 онд “...гэмт хэргийг үндсээр нь устгаж болно” хэмээн итгэлтэй өгүүлж байсан явдал нь тухайн үеийн нийгмийн хэв журам, олон нийтийн аюулгүй байдал өндөр хэмжээнд хангагдаж, өмнөх зуунтай харьцуулахад иргэдийн ухамсар өөр түвшинд хүрсэнээс гадна Эрүүгийн хууль тогтоомж гүйцэтгэх үүргээ хангалттай биелүүлж, механизм нь тогтвортой ажилласантай холбоотой юм. Мэдээж хэрэг, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, нийгмийн хэв журам, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэгтэй албан хаагчидгүйгээр нийгмийн аль ч цаг үед улс орны тогтвортой байдал хангагдах боломжгүй билээ. Маршал Ю.Цэдэнбал “...гэмт хэргийг үндсээр нь устгаж болно” гэж зүгээр ч нэг, сэтгэлийн хөөрлөөр хэлээгүй бөгөөд, ийн өгүүлэхдээ хууль сахиулагчдын сайн үйл ажиллагаа болон эрх зүйн зохицуулалт хоёрт үндэслэж, итгэлтэйгээр мэдэгдэл хийсэн болов уу. Эндээс хууль сахиулагчдын нийгмийн хэв журмыг хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлийн хэвийн үйл ажиллагаа явуулах, хуулийг хэрэгжүүлсний төлөө амь нас, эрүүл мэнд, эрх зүйн

⁸⁵ URL: /https://mojha.gov.mn/-аас үзэв.

⁸⁶ Залуу үеийг эрдэм мэдлэгтэй, ажилч, хичээнгүй хүмүүс болгон хүмүүжүүлье. УБ. 1960. 49 дэх тал.

хангамжид байх голлох хамгаалалт болсон үе үеийн Эрүүгийн хуулиудад заасан, хууль сахиулагчийн эсрэг гэмт хэрэгт хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоог тусгасан байдлыг судлах хэрэгцээ урган гарч байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1926 оны Шүүх цаазны бичигт тусгасан байдал

1921 онд ардын хувьсгал ялж, Монгол ардын нам засгийн эрхийг гартаа авсны дараа нийгэмд тэр чигт нь эмх замбараатай байдлыг бий болгож, ёс суртахууныг төлөвшүүлэн, шударга ёсыг тогтоох шаардлага зүй ёсоор тавигдсан байна. Ардын хувьсгалын гол зорилго нь тусгаар тогтнолоо олох явдал байсан боловч уг хувьсгалын үр дүн нь нийгмийн эрс өөрчлөлт авчирч чадсан байна. 1911 оны хувьсгалаар Богд хааныг ширээнд нь залж, шашин төрийг хослуулан бариулсан бол 1921 оны хувьсгалаар ч мөн Богд хааныг ширээнд нь залсан хэдий ч эрх мэдлийг хязгаарлан зөвхөн билэг тэмдгийн төдий буюу шашны хэргийг хамааруулсан нь шашин төрийн хэргийг тусгаарласан, илүү ардчилсан засаглал тогтоосон ач холбогдолтой болжээ. Мөн уг хувьсгалаар нийгмийн хөгжилд саад тотгор болж байсан феодализм, хамжлагат ёсыг халсан байна. Хамжлагат ёсыг халсанаар нийгэмд шударга ёс тогтох үндэс бүрдсэн бөгөөд, иргэдийн аж амьдралыг сайжруулах, гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах нь юу юунаас чухал ажил болж хувирав.

Нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагаас улбаалан, Монгол Улсын анхны Эрүүгийн хууль болох шүүх цаазны бичгийг 1926 оны 1 дүгээр сарын 15-ны өдөр баталж, ялын тогтолцоо, төрлийг тодорхойлж, ял оногдуулах үндэслэл, журмыг нарийвчлан хуульчилснаараа онцлогтой байсан. Уг Шүүх цаазны бичгийн 11 дүгээр бүлэг (Улсын засаг захиргаанд тэрслэхүй нь)-т алба татвар үл тушаах, нуун дарагдуулах, цэргийн албанаас зайлсхийх, цэргийн дайчилгаанаас зайлсхийх гэх зэрэг гэмт хэргээс гадна бидний судалж буй хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэг нь “Албан тушаалтныг эсэргүүцэх, албан үүргээ зөрчихийг хүчирхэн албадах” гэсэн нэршлээр оршиж, энэ төрлийн харилцааг зохицуулж байжээ. Тодруулбал, энэ хуулийн 65 дугаар зүйлд “Аливаа хүн, аливаа албан тушаалтны оноосон албыг гүйцэтгэх дор тушаалыг эсэргүүцэн үл дагах буюу тушаалтны аливаа хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж хүчирхэн албадахдаа алах аваас цаазаар авбал зохино. Түүнчлэн шархтуулан дутуу тахир болгох буюу бусад зүйлээр дарлан доромжилвоос 6 сараас 5 жил хүртэл гянданд хорино” гэж, 66 дугаар зүйлд “Хэрэв дээрхи зүйл дор дурьдсан гэмт явдлыг үйлдэхдээ албан тушаалтны бие дор гэм хийсэн ба дарлан доромжилсон зүйл үгүй аваас 6 сар хүртэл гянданд хорино”⁸⁷ гэж заажээ. 66 дугаар зүйлд заасан үйлдэл нь 65 дугаар зүйлд заасан “...тушаалыг эсэргүүцэн үл дагах буюу тушаалтны аливаа хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж хүчирхэн албадахдаа алах аваас... Түүнчлэн шархтуулан дутуу тахир болгох буюу бусад зүйлээр дарлан доромжилвоос...” гэж тус тус дурдсан хохирол, хор уршгийг учруулаагүй тохиолдолд, албан тушаалтныг эсэргүүцсэн хэмээн үзэж, хариуцлага хүлээлгэдэг байсныг харж болохоор байна. Өөрөөр хэлбэл, Шүүх цаазны бичгийн 66 дугаар зүйл нь албан тушаалтанд хүч хэрэглэлгүйгээр эсэргүүцэх үйлдэлд тусад нь хариуцлага хүлээлгэдэг тогтолцоог анх гаргасан буюу одоогийн Эрүүгийн хуулийн 23.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэрэгтэй төстэй байна. 67 дугаар зүйлийн араас “Тайлбарлах нь” хэсэг нэмэгдэж, “Аливаа албан тушаалтныг албаа эс явуулсан цагт боловч, түүний албаны явдлын тухай бөгөөд олны өмнө доромжилбоос энэхүү зүйлд дурьдсан ёсоор шийтгэвээс зохино” гэж нэн шинэ тайлбар оруулсан явдал нь албан тушаалтан эрхэлсэн албаа гүйцэтгэхээс бусад цаг хугацаанд байснаас үл хамааран, гэмт этгээдийн зүгээс албан үүргээ гүйцэтгэсэнтэй нь холбогдуулан доромжлох үйлдэлд хариуцлага хүлээлгэх ойлголт бөгөөд, хууль сахиулагчийн нэр төр, алдар хүндийг хамгаалсан дэвшилттэй

⁸⁷ Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 17, 18 дахь тал.

алхам болсон. Уг Шүүх цаазны бичгийн дурдсан зүйлүүдэд заасан байдлаас үзэхэд, хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх, албадах, амь бие, эрүүл мэндэд нь халдах үйлдлүүдийг гэмт хэрэгт тооцож, нэлээд хүнд хариуцлага хүлээлгэхээс гадна албан тушаалтны биед учирсан гэмтлийн хэр хэмжээг тогтоох болон доромжилсон үйлдэлд хариуцлага хүлээлгэх оролдлого хийгдсэн нь сайшаалтай байна. Мөн Шүүх цаазны бичгийн санкц хэсэгт албан тушаалтныг аливаа албан хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж, хүчирхэн албадахдаа алах аваас буудан алваас зохимой, шархдуулан дутуу тахир болгох бусад зүйлээр дарлан доромжилсон аваас 6 сараас 5 жил хүртэл хоримой гэж заасан нь төрийн албыг хашиж байгаа албан тушаалтнуудын нийгмийн баталгаа, амь бие, эрүүл мэндийг хамгаалахад чухал ач холбогдолтой хууль болсон гэж үзэж болохоор байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1929 оны Шүүх цаазны бичиг тусгаасан байдал

1929 оны Шүүх цаазны бичиг нь бүтэц, агуулгын хувьд өмнөх хуулиас ялгагдах үндсэн өөрчлөлтгүй боловч гэмт хэрэг, ялын тухай асуудлын онолын үндэслэлийг улам боловсронгуй болгох, нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдлүүдийг бүрэн тусгах замаар, нийгэм, иргэдийн эрх ашгийг эрүүгийн хуулийн хамгаалалтад авах зорилгыг хангасан гэж үзэж болно⁸⁸. Тэгэхээр 1929 оны Шүүх цаазны бичиг цоо шинэ, бие даасан хууль биш, 1926 оны “Шүүх цаазны бичиг”-ийн шинэчлэн найруулсан хэлбэр гэж үзэж болно⁸⁹.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг Шүүх цаазны бичгийн 10 дугаар бүлэг (Улсын засаг захиргаанд тэрслэх нь)-т хамааруулан, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байна. Тодруулбал, 70 дугаар зүйлд “Аливаа хүмүүн албан тушаалтны оноосон албыг гүйцэтгэхэд тушаалыг эсэргүүцэн үл дагах буюу тэрхүү тушаалтны аливаа албан хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж хүчирхэн албадахдаа алах аваас буудан алваас зохимой. Түүнээс шархдуулан дутуу тахир болгох бусад зүйлээр дарлан доромжилсон аваас 6 сараас 5 жил хүртэл хоримой” гэж 1926 оны Шүүх цаазны бичигт зааснаас огт ялгаагүй байдлаар хуульчилсан байна. 71 дүгээр зүйлд “Хэрвээ дээрх зүйлүүд дор дурьдсан гэмт явдлыг үйлдэхдээ албан тушаалтны бие дор гэмт хор хийсэн ба дарлан доромжилсон зүйл үгүй аваас 6 сар хүртэл хорих буюу 300 төгрөг хүртэл торговоос зохимой” гэж өмнөх хуультай ижил байдлаар хуульчилсныг нарийн задалбал дараах хэд хэдэн бага зэргийн өөрчлөлтүүд орсон байна.

1929 оны Шүүх цаазны бичиг нь 1926 оны Шүүх цаазны бичгийн бүтэц, системээс төдийлөн ялгаагүй байдлаар хэлбэржсэн бөгөөд, найруулгын хувьд илүү ойлгомжтой, хэрэглэхэд хялбар болсон байна. Харин албан тушаалтныг эсэргүүцэх гэмт хэргийн бүтэц, агуулга, санкцид ямар нэгэн өөрчлөлт оруулаагүй, тэр хэвээр нь баталсан нь өмнөх хуулиас ялгагдах өөрчлөлтгүйгээр тусгагдсан болохыг харуулж байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1934 оны Шүүх цаазны бичигт тусгаасан байдал

1934 оны Шүүх цаазны бичгийг 1934 оны 5 дугаар сарын 4-ний өдрийн Сайд нарын зөвлөлийн хурлаар хэлэлцэж, тухайн сарын 24-ний өдөр Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн газраас 6 бүлэг 41 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 8 бүлэг 113 зүйлтэйгээр 1934 оны 8 дугаар сарын 24-ний өдрийн сайд нарын зөвлөлийн хурлаар хэлэлцэж, мөн оны 10 дугаар сарын 8-ны өдөр Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн газраас батлан гаргасан байна. Тус Шүүх цаазны бичгийг батлан гаргах болсон шалтгаан нь 1929 оны Шүүх цаазны бичигт элдэв гэмт хэргүүдийг бүлэг бүрийн зохих зүйлүүдэд хутгалдуулан

⁸⁸ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 86 дахь тал.

⁸⁹ Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 35 дахь тал

бичсэн, хувьсгалд тэрсэлсэн гэмт хэргүүдийг хэдэн бүлэг болгон бичсэнээс гадна, аж ахуй, албан тушаал ялангуяа хурьцлын гэмт хэргүүдийн ялыг хөнгөн заасан зэрэг дутагдлууд гарсан учир уг хуулийг шинэчлэн зохиож өөрчлөн явуулсан байна⁹⁰.

1934 оны Шүүх цаазны бичигт анх удаа түүний зорилтыг “Шүүх цаазны бичиг зарласан нь Ардын хувьсгалт засаг ба улс хийгээд тогтоосон хэм хэмжээнд харшлах олон нийтийн дор аюул бүхий хэргүүдээс хамгаалах зорилготой бөгөөд тийнхүү хамгаалахдаа уул үндсэн хүмүүст энэ шүүх цаазны бичигт заасан ёсоор шийтгэх ялуудыг хэрэглэмой”⁹¹ гэж өмнөх хуульд байгаагүй зорилтыг тодорхойлжээ.

Уг Шүүх цаазны бичигт Засаг захиргааны журмыг эсэргүүцэх онц аюултай гэмт хэргүүд гэсэн 2 дугаар бүлэгт “Шүүн таслах явдал дор тэрслэх”, “Засгийг төлөөлөн яваа этгээдийг эсэргүүцэх, хүчирхэн дарлах” зэрэг олон бүлгүүдийг задлан хуульчилсан бөгөөд, хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийн хувьд, үндсэн бүрэлдэхүүнийг энэ хуулийн 70 дугаар зүйлд “Хэн нэгэн хүнээс засгийг төлөөлөн яваа этгээд болох албан тушаалтнаас хуулиар даалгагдсан уул албан үүргийг гүйцэтгэхэд эсэргүүцэх буюу засаг захиргааны газруудаас хууль ёсоор тушаасныг үл гүйцэтгэх” гэж тодорхойлоод, хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнийг дараах байдлаар тусгасан байна. Үүнд:

1. Хэрэв засгийг төлөөлөх этгээд нарыг хүчирхэн дарласан бол 1 жилээс доошгүй хугацаагаар хорих ял шийтгэвэл зохино.

2. Засгийн төлөөлөх этгээд нарыг хүчирхэн дарлахгүйгээр эсэргүүцсэн бол 6 сар хүртэлх хугацаагаар хорих буюу мөнхүү хугацааны дотор албадан ажил хийлгэх, эсвээс 600 төгрөг хүртэл торгож шийтгэвэл зохино.

3. Засгийн төлөөлөх этгээд нарыг албан үүргээ явуулж бүхий цаг үест олны өмнө доромжилбол 3 сар хүртэлх хугацаагаар хорих буюу 6 сар хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсвээс 300 төгрөг хүртэл торгож ял шийтгэвэл зохино.

4. Албан тушаалын хүмүүс буюу олон нийтийн ажилчныг тэдгээрийг уул албан үүргийг гүйцэтгэн буй цаг үест ална хэмээх буюу хөрөнгө хогшлийг бутарган сүйтгэнэ, хүчирхэн дарлана хэмээн занавал 1 жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу 6 сар хүртэл албадан ажил хийлгэх, эсвээс 1200 төгрөг хүртэл торгож ял шийтгэвэл зохино⁹².

Энэхүү Шүүх цаазны бичигт 1926, 1929 оны Шүүх цаазны бичигт заасан албан тушаалтныг алсан бол цаазаар авах (буудан алах) ялыг хасаж, засгийг төлөөлж байгаа хүмүүсийг эсэргүүцсэн, хүчирхэн дарласан, хүчирхэн дарлахгүйгээр эсэргүүцсэн, доромжилсон, заналхийлсэн бол ял шийтгэхээр заасан бөгөөд, ялын төрөлд торгох, албадан ажил хийлгэх ялыг нэмэлтээр оруулсан байна. Мөн анх удаа буудан алах ялыг туйлын хүнд гэмт хэрэгт хэрэглэх, харин насанд хүрээгүй хүмүүс ба жирэмсэн, хөхүүл, нялхас, эмэгтэйчүүдэд хэрэглэхийг хориглосон нь нэлээд энэрэнгүй хууль болсон гэж үзэж болохоор байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1942 оны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

Монгол ардын хувьсгалт намын 1940 оны X дугаар их хурлаас төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг хөнгөн, шуурхай болгох, нийгмийн амьдралд гарсан шинэ өөрчлөлт, шаардлагыг тусган, БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөн, зохиож, түүнтэй уялдуулан бусад хууль тогтоомжуудыг боловсронгуй болгох, хууль ёс, улсын сахилгыг бэхжүүлэн, ард иргэдийн эрхийг элдэв хэлбэрийн халдлагаас хамгаалах явдлыг хувьсгалын зорилтыг хэрэгжүүлэх нөхцөл гэж үзсэн байна. 1940 оны 6 дугаар сард хуралдсан VIII их хурлаар БНМАУ-ын шинэ Үндсэн хуулийг шинэчлэн баталж, улмаар 1942 оны 1 дүгээр сарын 17-ны өдөр Улсын XXV бага хурлаас Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийг 6 бүлэг, 54 зүйл, тусгай ангийг 10 бүлэг 165 зүйлтэйгээр

⁹⁰ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 90 дэх тал.

⁹¹ Мөн тэнд. 90 дэх тал.

⁹² Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 83, 84 дэх тал.

батлан гаргасан байна. Энэ хуулиар нийгэм, төр, байгууллага, иргэдийн өргөн агуулгатай эрх ашиг, сонирхлыг хамгаалалтад авсан бөгөөд, өмнөх хуулиудтай харьцуулбал, тогтолцоо бүтэцийн хувьд илүү боловсронгуй болсон гэж үзжээ⁹³.

Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн түүхэнд анх удаа “БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль” нэртэйгээр батлан гаргасан уг хуульд тухайн үеийн нийгмийн хөгжлийн цаг үеийн шаардлагаас улбаалан, нэлээд олон нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байдаг. Үүний нэг жишээ нь хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэг юм. Тус хуулийн 3 дугаар (Засаг захиргааны журмыг эсэргүүцсэн бусад гэмт хэргүүд) бүлгийн 94 дүгээр зүйлд “Засгийг төлөөлөн яваа хүмүүсээс тэдгээрт хууль ёсоор даалгасан албан үүргийг гүйцэтгэхэд эсэргүүцэх буюу засаг захиргааны байгууллагын хуулиар тушаасныг үл гүйцэтгэхдээ засгийг төлөөлж яваа хүмүүсийг хүчирхэн дарласан байвал нэгэн жилээс доошгүй хугацаагаар хорьж шийтгэвэл зохино.

Хэрэв эл явдлыг засгийг төлөөлж яваа хүмүүсийг хүчирхэн дарлалгүйгээр үйлдсэн байвал нэгэн жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу албадан ажил хийлгэж шийтгэх буюу 1000 төгрөг хүртэл торговол зохино”⁹⁴ гэж заажээ. Өмнөх хуулиудтай харьцуулахад албан тушаалтны хууль ёсны үйл ажиллагаатай холбогдуулан амь биед нь халдах үйлдлийг хуулиас хасаж, зөвхөн хүчирхэн дарлаж, эсхүл хүчирхэн дарлалгүйгээр эсэргүүцсэн үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсон байна. Хууль сахиулагч албан үүргээ гүйцэтгэхтэй нь холбогдуулан доромжлох үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцох жишгийг баримталж, энэ хуулийн 98 дугаар зүйлд дараах байдлаар тусгасан. Үүнд: Засгийг төлөөлөн яваа хүмүүсийг албан үүргээ биелүүлж байхад олны өмнө дайран доромжилбол нэгэн жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу албадан ажил хийлгэх буюу 1000 төгрөг хүртэл торговол зохино⁹⁵.

Засаг захиргааны журмыг эсэргүүцэх гэмт хэргүүд нь ардын хувьсгалт засаг төрийг түлхэн унагаах явдалд шууд зориулагдсан бус боловч засаг захиргаа ба улс, ардын аж ахуйн хэвийн үйл ажиллагааг эвдэх байдалд хүргүүлж, засаг захиргааны байгууллагад эсэргүүцлийг гаргах буюу тэдгээрийн ажиллагаанд саадыг учруулсан, мөн түүнчлэн хууль тушаалуудыг дагаж үл биелүүлэх зэргээр засгийн алдар нэр ба хүчнийг сулруулсан тийм явдлууд болно⁹⁶.

Энэхүү хуульд “Засаг захиргааны журмыг эсэргүүцсэн бусад гэмт хэргүүд” гэх нэртэйгээр хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг заасан бөгөөд, буудан алах ялыг хувьсгалт төр засаг хийгээд, улс нийтэд онц аюултай хүнд гэмт хэрэг үйлдэгчид оногдуулах онцгой ял болгон найруулжээ. Мөн “Хувьсгалт төр засагт эсэргүү хандсан буюу ардын хувьсгалт засгаас явуулсан хууль журмыг зөрчин үйлдсэн буюу эс үйлдсэнээр нийтэд аюултай явдлуудыг гэмт хэрэг” гэж тодорхойлсоноос үзэхэд, засгийг төлөөлөн яваа хүмүүсийг алсан тохиолдолд улс нийтэд онц аюултай гэмт хэрэгт тооцон, ял оногдуулах боломжтой байсан гэж үзэж байна. Энэ хуульд засгийг төлөөлөн яваа хүмүүсийг эсэргүүцсэн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага нь мөн л нэлээд энэрэнгүй шинжтэй хуульчлагдсан бөгөөд, өмнөх хуулиудтай харьцуулахад хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлсэн хууль болсон.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1961 оны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

БНМАУ-ын Их хурлын 4 дэх удаагийн сонгуулийн анхдугаар чуулган 1960 оны 7 дугаар сарын 6-ны өдөр зохион байгуулагдаж, түүхэндээ гурав дахь Үндсэн хуулийг батлан гаргасан. Энэхүү суурь хуульд Эрүүгийн хуулийг нийцүүлэн боловсруулж, 1961 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр АИХ-ын II чуулганаар баталж, мөн оны 4 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсөн түүхтэй. Уг хуулийн Ерөнхий анги 5 бүлэг 44

⁹³ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 94 дэх тал.

⁹⁴ Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 123 дахь тал.

⁹⁵ Мөн тэнд. 124 дэх тал.

⁹⁶ Мөн тэнд. 118 дахь тал.

зүйлтэй, тусгай анги 11 бүлэг 221 зүйлтэйгээр батлагдан гарсан байна. Судлаач Б.Баярсайхан нар “Эрүүгийн хуулийн зорилгыг 1 дүгээр зүйлд “Тусгаар тогтнол, төрийн бүрэн эрх, нийгмийн болон төрийн байгууламж, социалист өмч, иргэдийн амь бие, эрх, эрх чөлөө, хуулиар тогтоосон хэв журам зэрэг энэ хуулиар хамгаалагдах нийгэм, төр, байгууллага, иргэдийн амин чухал эрх ашиг, сонирхлыг нэрлэж заасан нь шинэлэг юм” гэж тодорхойлсон⁹⁷.

Тус хуульд Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах болон олон нийтийн бригадын гишүүдийн алдар нэр хүнд, эрүүл мэнд, амь биед халдсан гэмт хэрэгт хариуцлага хүлээлгэх журмыг БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1962 оны 12 дугаар сарын 7-ны өдрийн 204 дүгээр зарлигаар тогтоосныг 155¹, 155², 155³ дугаар зүйл болгон системчилсэн байна.

Өмнөх Эрүүгийн хуулиудыг бодвол, хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг Тусгай ангийн нэлээд хойгуур оруулан, өмнө нь төрийн эсрэг гэмт хэргүүд, социалист өмчийн эсрэг гэмт хэргүүд, иргэдийн амь бие, эрүүл мэнд, эрх чөлөө ба нэр алдарт харшлах гэмт хэргүүд, иргэдийн элс төр, хөдөлмөрийн эрхийн эсрэг гэмт хэргүүд, иргэдийн амины өмчийн эсрэг гэмт хэргүүд, тэр ч байтугай социалист аж ахуйн эсрэг гэмт хэргүүд, албан тушаалын гэмт хэргүүд болон шүүн таслах ажиллагааны эсрэг гэмт хэргүүдийг оруулсан явдал нь хууль сахиулагчийн үйл ажиллагааны чухал байдлыг дутуу үнэлсэн зүйл болсон гэж үзэж байна.

Хууль тогтоогч Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 9 дүгээр бүлэг (Засаг захиргааны журам эсэргүүцсэн гэмт хэргүүд)-т хууль сахиулагчийг эсэргүүцэхтэй холбоотой нийт гурван зүйл ангийг багтааж, дараах байдлаар тодорхойлсон. Үүнд:

155 дугаар зүйл. Засгийн төлөөлөгч буюу олон нийтийн хэв журмыг хамгаалах үүрэг гүйцэтгэж байгаа олон нийтийн төлөөлөгчийг эсэргүүцэх, тэднийг доромжлох

а) Засгийн төлөөлөгчийг албан үүргээ гүйцэтгэж байхад буюу олон нийтийн төлөөлөгчийг олон нийтийн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байхад нь эсэргүүцэх, хүч хэрэглэх, эсхүл хүч хэрэглэхээр заналхийлж тэднийг хууль бус үйлдэл хийлгэхээр тудган хавчвал 3 жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу 1 жил 6 сар хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэнэ.

б) Энэ зүйлийн “а”-д дурьдсан хүмүүсийн албан үүргээ гүйцэтгэж байхад олон нийтийн өмнө доромжилбол 1 жил хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх буюу 300 төгрөг хүртэл торгох эсхүл олон нийтийн өмнө арга хэмжээ авахуулна⁹⁸ гэж заасан. Уг зүйлд “засгийн төлөөлөгч”, “олон нийтийн төлөөлөгч” гэх нэр томъёо шинээр гарсан бөгөөд, зөвхөн эдгээр нэрсэд хамаарах албан хаагчдыг эсэргүүцсэн, эсхүл доромжилсон тохиолдолд, уг зүйлээр хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байдлаараа онцлогтой байна.

155² дугаар зүйл. Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийг эсэргүүцэх

а) Олон нийтийн хэв журам сахиулах үүргээ гүйцэтгэж байх үед нь цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдэд эсэргүүцэл үзүүлсэн этгээдийг 2 жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу 1 жил 6 сар хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, эсхүл 500 хүртэл төгрөгөөр торгож шийтгэнэ.

б) Энэ гэмт хэргийг үйлдэхдээ хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн буюу хүч хэрэглэсэн цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдэд хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж, хууль бус үйлдэл хийлгэхээр тулган шаардсан байвал 3 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

⁹⁷ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 102 дахь тал.

⁹⁸ Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 191 дэх тал.

в) Энэ гэмт хэргийг үйлдэхдээ бүлэглэсэн буюу цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийн биед хөнгөн гэмтэл учруулсан байвал 7 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. (БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн 1966 оны 11-р сарын 2-ны өдрийн 143 дугаар зарлигаар нэмэгдсэн).

Уг зүйл ангид анх удаа “цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан”, “цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүн” гэх нэршил гарсан нь цагдан сэргийлэх байгууллага байгуулагдаж, нийгмийн хэв журмыг хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг гүйцэтгэж эхэлсэнтэй холбоотой юм. Тодруулбал, МАХН-ын Төв Хорооны Улс төрийн товчоо Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажлын тухай хэлэлцээд, 1957 оны 7 дугаар сарын 16-ны өдөр Улсын цагдан сэргийлэх газрын ажлыг сайжруулах, ажиллах нөхцөл бололцоогоор хангах талаар авах арга хэмжээний тухай 19 тоот тогтоол гаргажээ. Тогтоолд, цагдан сэргийлэх байгууллага нь ардчилсан төрийн хууль дүрмийг биелүүлэх, улсын ба ард иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах, олон нийтийн хэв журмыг сахиулах, улс, олон нийтийн өмч хөрөнгийг идэж ашиглах, хулгайлах явдалтай тэмцэх үүрэг хүлээлгэсэн. Үүргийг хамгаалалттай нь хамт хэлбэржүүлсэн гэхэд хилсдэхгүй юм.

155³ дугаар зүйл. Цагдан сэргийлэхийн ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийн биед халдаж гэмтэл учруулах

Олон нийтийн хэв журам сахиулах албан үүрэгтэй нь холбогдуулан цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийн биед халдаж хүнд гэмтэл учруулбал хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар нутаг зааж суулгах буюу суулгахгүйгээр таваас арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорьж шийтгэнэ. Хэрэв хүндрүүлэх шалтгаан байвал БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 70 дугаар зүйлийн “а”-д зааснаар цаазаар авна. (БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн 1966 оны 11 дүгээр сарын 2-ны өдрийн 143 дугаар зарлигаар нэмэгдсэн)⁹⁹. Уг зүйл анги нь цагдан сэргийлэхийн ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийн эрүүл мэндийн халдашгүй байдал, амь насыг гэмт халдлагаас хамгаалж, оногдуулах хариуцлагыг хүндрүүлсэн явдал нь хууль сахиулагчид нийгмийн хэв журмыг хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үүргээ итгэлтэйгээр гүйцэтгэх хөшүүрэг болсноороо чухал ач холбогдолтой.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг өмнөх хуулиудад засгийг төлөөлж яваа хүмүүс, аливаа албан тушаалтан гэж ерөнхий байдлаар хуульчилсан байсан бол энэ хуульд анх удаа цагдан сэргийлэхийн ажилтнууд болон цагдан сэргийлэхэд туслах олон нийтийн бригадын гишүүд гэж тодорхой нэр томъёо, ялгаа заагтай хуульчилж, засгийн төлөөлөгчдийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг тусад нь хуульчилснаараа нэлээд онцлогтой болсон. Мөн цагдан сэргийлэхийн ажилтнууд болон цагдан сэргийлэхэд туслах олон нийтийн бригадын гишүүдийн биед халдах болон хөнгөн, хүнд гэмтэл учруулбал хүлээлгэх хариуцлагыг нэг бүрчлэн тодорхой зааж өгсөн бөгөөд, оногдуулах ялын хэмжээг нэлээд өндөр хуульчилж өгсөн явдал нь сайшаалтай байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 1986 оны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

1961 оны Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсоор 25 жилийн турш төрийн эрүүгийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чухал хэрэгсэл байсан боловч түүний олон хэм хэмжээ гэмт хэрэгтэй хийх эрүүгийн эрх зүйн тэмцлийн тухайн үеийн шаардлагад илтэд нийцэхгүй болсон, төр, нийгэм, иргэдийн амин чухал олон эрх ашиг эрүүгийн хуулийн хамгаалалтын гадна үлдсэн нь хийдэл үүсэх шалтгаан болсон бөгөөд, хууль сахиулах зарим байгууллагуудын ажилтнууд тэдгээрийг хууль бус үйл ажиллагаандаа ашиглах явдал гарч байсныг 1983 оны МАХН-ын Төв хорооны Улс төрийн товчооны 316 дугаар

⁹⁹ Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998. 191-192 дахь тал.

тогтоолд хөдөлшгүй баримттайгаар тэмдэглээд, гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүрэгтэй хуулиуд, тэр тусмаа эрүүгийн хуулийг хоёр жилийн дотор шинэчлэн батлах талаар өгсөн шийдвэр заалтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд, энэ хуулийг БНМАУ-ын АИХ-ын тэргүүлэгчдийн 1986 оны 12-р сарын 5-ны өдрийн 217 зарлигаар шинэчлэн найруулж, 5 бүлэг, 59 зүйлтэй, тусгай анги 13 бүлэг, 301 зүйлтэйгээр батлаад 1987 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн байна¹⁰⁰.

Мөн анх удаа гэмт хэргийн ангилалт хийж, хуулийн 6 дугаар зүйлд хүнд гэмт хэргүүдийг зүйл, хэсгээр нэрлэж, заасан, гэм буруугийн хэлбэрийг хоёр зүйлд оруулан, оюун санаа, хүсэл зоригийн шинжүүдийг нарийвчлан тодорхойлсон. 1961 оноос батлагдан мөрдөгдөж 1986 онд шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хууль нь бүтэц, хэлбэрийн хувьд харьцангуй сайжирсан хууль боловч социалист өмчийн харьцааг хамгаалан дэмжих, төлөвлөгөөт эдийн засаг, захиран тушаах дэглэмийн тогтвортой байдлыг энэ хуулийн албадлагаар баталгаажуулахад чиглэгдсэн заалтууд хуульд хадгалагдан үлдсэн байдаг.

1986 оны Эрүүгийн хуулийн Тусгай анги өмнөх хуулиудтай нэгэн адил Төрийн эсрэг гэмт хэргээр эхэлсэн бол хоёрдугаар бүлэг нь “Хүний амь бие, эрүүл мэнд, эрх чөлөө, нэр алдрын эсрэг гэмт хэрэг” гэсэн нэршилтэйгээр тусгагдаж, иргэдийн амь нас, эрүүл мэндийг хамгаалах зорилгыг дэд эгнээнд багтаасан байна. Харин аравдугаар бүлэг (Захиргааны журмын эсрэг гэмт хэрэг)-т хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргээс гадна амь биед халдах, доромжлох үйлдэлд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр зааж, энэ бүлэгт системтэйгээр тусгасан байна. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 218 дугаар зүйлд (Засгийн төлөөлөгч буюу нийтийн хэв журам хамгаалах үүрэг гүйцэтгэж байгаа олон нийтийн төлөөлөгчийг эсэргүүцэх) “Засгийн төлөөлөгчийг хуулиар оногдуулсан үүргээ гүйцэтгэж байхад нь буюу олон нийтийн төлөөлөгчийг нийтийн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байхад нь эсэргүүцсэн, эсхүл хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж тэднийг илт хууль бус үйлдэл хийлгэхээр албадсан нь энэ хуулийн 220 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийн шинжгүй бол” гэж заасан бөгөөд 220 дугаар зүйл (Цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүнийг эсэргүүцэх)-ийн үндсэн бүрэлдэхүүнд “Цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүнийг нийгмийн хэв журам хамгаалах талаар оногдсон үүргээ гүйцэтгэж байхад нь хүч хэрэглэхгүйгээр эсэргүүцсэн бол” гэж, хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд “Энэ үйлдлийг хийхдээ хүч хэрэглэсэн буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж тэднийг илт хууль бус үйлдэл хийлгэхээр албадсан бол” гэж буюу 218 дугаар зүйлд заасан үйлдлүүдийг ангилж тусгасан. Үүнээс гадна өмнөх хуулиудын нэгэн адил хууль сахиулагчийн амь биед халдахыг тусгай зүйл ангиар (222 дугаар зүйл. Цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүний амь биед халдах) зохицуулж, “Нийгмийн хэв журам хамгаалах албаны болон олон нийтийн үйл ажиллагаатай нь холбогдуулан цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан буюу нийгмийн хэв журам хамгаалах ардын нөхөрлөлийн гишүүний амь биед халдсан бол нутаг заах буюу заахгүйгээр таваас арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу хэрэв хүндрүүлэх нөхцөл байдалтай бол цаазаар авах ял шийтгэнэ гэж” заасан байна. Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 218 болон 220 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэг нь өөр хоорондоо онцын ялгаагүй бөгөөд, зөвхөн халдлагад өртөгчөөрөө ялгаатай. Тодруулбал, 218 дугаар зүйлийн халдлагад өртөгч нь засгийн төлөөлөгч буюу нийтийн хэв журам хамгаалах үүрэг гүйцэтгэж байгаа олон нийтийн төлөөлөгч байх бол 220 дугаар зүйлийн халдлагад өртөгч нь цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүн байхаар тусгагдсан байна.

Судлаачид “Энэ хуульд гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож болохгүй гэсэн үндсэн хуулийн тулгуур заалтыг суулгасан. Гэмт хэргүүдийг нийгмийн хор аюул ялын байдал, хэмжээ, хэлбэр, гэм бурууг харгалзан хөнгөн, хүндэвтэр, хүнд, онц хүнд гэж ангилсан нь

¹⁰⁰ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 108 дахь тал.

Эрүүгийн хууль хэрэглэх үйл явцыг боловсронгуй болгосон¹⁰¹ гэж дүгнэжээ. Бидний судалж буй сэдвийн хүрээн дэх харилцааг бүх талаас нь анхаарч, хууль сахиулагчийн үйл ажиллагаатай холбоотой үүсэх эрсдэл, өртөх магадлалтай гадны заналхийллээс урьдчилан сэргийлэх, тэдний нийгмийн хэв журмыг хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргээ хэрэгжүүлэх эрх зүйн хамгаалалтыг системтэй¹⁰² тусгасан байдлаараа дэвшилттэй байна.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 2002 оны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

1980-аад оны дунд үеэс Баруун Европын социалист тогтолцоотой зарим улсууд тэрчлэн ОХУ-д өрнөсөн өөрчлөлт, шинэчлэлт, ил тод байдлыг үзэл санааны нөлөө Монгол улсад хүчтэй нэвтэрч, улмаар 1990 оны эхээр манай улсын нийгэм, улс төр, эдийн засгийн хуучин тогтолцоог үндсээр нь өөрчилсөн ардчилсан хувьсгал ялах нөхцөл болсон бөгөөд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, агуулгад нийцүүлсэн бусад хуулиудыг бүхэлд нь шинэчлэх шаарлага тулгарсан. Иймээс 1986 оны Эрүүгийн хуульд хэд хэдэн удаа томоохон хэмжээний нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг оруулсан бөгөөд, энэ нь улс төрийн ардчилсан дэглэмтэй, хүний эрхийг эрхэмлэн дээдэлсэн төрийн зохицуулалт бүхий зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоотой эрх зүйт төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд ач холбогдолтой байсан.

Эрүүгийн хуульд бараг жил тутам шахуу элдэв өөрчлөлт оруулж, засварлах арга хэмжээ авч байсан хэдий ч, шинэ нөхцөл байдалд үр дүнтэй үйлчлэх боломжгүй байдалд шууд хүргэж байсан, хуучирсан олон хэм хэмжээ, хийдэл, хоцрогдолыг засах, эрүүгийн хуулийн хамгаалах чиг үүргийг өндөржүүлэх, Үндсэн хуулийн агуулга, үзэл санаа, нийгмийн эдийн засгийн шинэ тогтолцооны бодит хэрэгжилтэнд нийцүүлэх шаардлагууд нь Эрүүгийн хуулийг бүхэлд нь шинэчлэх үндэслэл болсон юм. Эрүүгийн шинэ хуулийг 2002 оны 1 дүгээр сарын 03-ны өдөр ерөнхий ангийг 4 хэсэг, 13 бүлэг, 78 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 7 хэсэг, 16 бүлэг, 225 зүйлтэйгээр баталж, 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөж эхэлсэн¹⁰³.

Хүний эрх, эрх чөлөөг эрхэмлэн дээдэлсэн, ардчилсан тогтолцоог бэхжүүлэхэд анхаарал хандуулахыг зорьж, Эрүүгийн хуулийн зарчмуудад хүний эрхийг хамгаалах чиглэлийн үзэл баримтлалыг ихээр шингээж, Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн бүтэц, тогтолцоонд өөрчлөлт оруулсан боловч аливаа төрийн эсрэг гэмт хэргийг чухалчлан үздэг байсан жишиг хэвээр үлдсэн.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн бүлгүүдийн нэлээд хойгуур тусгасан. Тодруулбал, хорин зургадугаар бүлэг (Захиргааны журмын эсрэг гэмт хэрэг)-ийн 230 дугаар зүйлд хуульчилж, уг зүйл ангийг хүндрүүлэх болон онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнтэйгээр тусгаж, оногдуулах ял шийтгэлийн асуудлыг дараах байдлаар хуульчилсан. Үүнд:

230 дугаар зүйл. Төрийн албан хаагч, хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчийг эсэргүүцэх

230.1 Төрийн албан хаагчийг хуулиар хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэж байхад нь болон олон нийтийн байцаагчийг хэв журам сахиулах үүргээ биелүүлж байхад нь хүч хэрглэн эсэргүүцсэн буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, түүнчлэн хууль бус үйлдэл хийлгэхээр албадсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг наяаас нэг зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, хоёр зуун тавин нэгээс гурван

¹⁰¹ Мөн тэнд. 111 дэх тал.

¹⁰² 1986 оны Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 219 дүгээр зүйл (Засгийн төлөөлөгч буюу нийгмийн хэв журам хамгаалах үүрэг гүйцэтгэж байгаа олон нийтийн төлөөлөгчийг доромжлох)-д, 221 дүгээр зүйл (Цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүнийг доромжлох)-д тус тус хууль сахиулагчийг доромжлохтой холбоотой харилцааг зохицуулж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан. Энэ нь хууль сахиулагчийг албан үүргээ гүйцэтгэхтэй нь холбоотойгоор системтэйгээр хамгаалж байгаагийн илрэл юм.

¹⁰³ Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхнасан Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011. 108 дахь тал.

зуун тавин цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

230.2 Энэ хэргийн улмаас төрийн албан хаагч болон олон нийтийн байцаагчийн бие махбодид хөнгөн, хүндэвтэр гэмтэл учирсан бол гурван зуун тавин нэгээс таван зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

230.3 Энэ хэргийн улмаас төрийн албан хаагч болон олон нийтийн байцаагчийн бие махбодид хүнд гэмтэл учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг хоёр зуун тавин нэгээс таван зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл таваас дээш найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ¹⁰⁴.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх үйлдлээс гадна тэдний биед учирч болзошгүй гэмтлийн зэргийг тусгаж, гэмтлийн төрлөөс хамааран ял шийтгэлийн асуудал хүндрэх болсон нь өмнөх Эрүүгийн хуулиудаас дэвшилттэй тал нь болжээ. Мөн халдлагад өртөгчийн хамрах хүрээг илүү өргөжүүлэн¹⁰⁵, “төрийн албан хаагч, хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагч” гэж зааж өгсөн явдал нь энэ төрлийн гэмт хэргийн улмаас төрийн албан хаагчид хохирох эрсдлийг арилгахад чухал нөлөө үзүүлсэн. Өмнөх хуулиудтай харьцуулахад хууль сахиулагчийн амь биед халдах үйлдлийг Захиргааны журмын эсрэг гэмт хэргийн бүлгээс хасаж, Хүний амь бие, эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэргийн бүлэгт, 91 дүгээр зүйл (Хүнийг санаатай алах)-ийн 2 дахь хэсгийн 2.17 (...албаны үйл ажиллагаа буюу олон нийтийн үүргээ биелүүлж байгаатай нь холбогдуулан хүнийг өөрийг нь буюу түүний ойрын төрөл, садангийн хүнийг алсан бол арван таваас дээш хорин таван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ)-д тусгайлан заасан.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг 2015 оны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

Монгол улс ардчилсан нийгэмд шилжин орсон тул хүний эрхийг дээдэлсэн хуулийг батлан гаргах шаардлага үүссэний зэрэгцээ өмнөх хууль нь практикт хэрэглэхэд төвөгтэй, ялын бодлогын хувьд үр нөлөө багатай олон зүйл, заалтыг төрийн бодлого, нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэхийн тулд одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Монгол Улсын шинэ Эрүүгийн хуулийг 2015 онд Монгол Улсын Их Хурлаар баталж, 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн үйлчилж, хамгийн сүүлд 2020 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан.

Шинэ Эрүүгийн хууль нь үзэл баримтлал, зорилго, зорилтын хувьд бусад хуулиас нэлээд өөр байдлаар тусгагдаж, хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг нэн тэргүүний зорилго болгож, хүний амь бие, эрүүл мэнд, халдашгүй байдлыг анхааран үзэж, улмаар Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн бүтэц, тогтолцоонд томоохон өөрчлөлт оруулсан. Эрүүгийн хуулийн Тусгай анги Төрийн эсрэг гэмт хэргийн бүлгээр эхэлдэг байсныг өөрчилж, Хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэргийг тусгасан нь нийгэм дэх хүний үнэ цэнэ өссөний тод жишээ юм.

Хэдийгээр хүний эрх, эрх чөлөө, халдашгүй байдлыг тэргүүн эгнээнд хамгаалсан боловч хууль сахиулагчийг хамгаалах тогтолцоо үндсэндээ алдагдсан гэж хэлж болно. Учир нь урьд урьдны Эрүүгийн хуулиудад хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх, амь биед нь халдах, доромжлох үйлдлүүдийг тус тусад нь зүйл ангиар тодорхойлон хуульчилж, хариуцлага хүлээлгэдэг байсныг үгүй болгож, зөвхөн хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 23.1 дүгээр зүйл (Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх)-д хуульчлан тодорхойлсон байдлаас харж болно. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн хорин гуравдугаар бүлэг (Нийтийн

¹⁰⁴ Эрүүгийн хууль // Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 2002. №5. 230 дугаар зүйл.

¹⁰⁵ Эрүүгийн хуулийн 230 дугаар зүйлийн тайлбар хэсэгт “Энэ хуулийн 230, 231 дүгээр зүйлд заасан төрийн албан хаагч гэдэгт шүүгч, прокурор, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан, хууль тогтоомжоор тусгайлан эрх олгосон улсын байцаагч нарыг хамруулан ойлгоно” гэж заасан.

албаны ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэг)-т заасан. Уг зүйлийн үндсэн бүрэлдэхүүнд “Хууль сахиулагчийг албан үүргээ биелүүлэхтэй нь холбогдуулан хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлж эсэргүүцсэн” үйлдлийг багтаасан бол 2 дахь хэсэгт “Энэ гэмт хэргийг: Галт зэвсэг, зэвсэг, тусгайлан бэлтгэсэн зэвсгийн чанартай зүйл хэрэглэж; Хууль сахиулах албаны тоног төхөөрөмж, барилга, байгууламжид халдаж үйлдсэн бол хүндрүүлэхээр заасан байна.

2002 оны Эрүүгийн хуульд заасантай харьцуулахад хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийн үед хөнгөн, хүндэвтэр, хүнд гэмтэл учирсан тохиолдолд энгийн бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэргийн хүндрүүлэх шинжээр, тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 11.1-ийн 2 дахь хэсгийн 2.1, 11.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1, 11.6 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгээр тус тус зүйлчилж, хариуцлага хүлээлгэхээр заасан бөгөөд, хууль сахиулагчийг хууль сахиулах албаны тоног төхөөрөмж, барилга, байгууламжид халдаж эсэргүүцсэн тохиолдолд хүндрэхээр тогтоосон.

Дүгнэлт

Анхдугаар Үндсэн хуулийг 1924 оны 11 дүгээр сарын 26-ны өдөр баталж, хувьсгалын ялалтыг хуульчлан бэхжүүлж, ард иргэдийнхээ эрхийг тунхаглан зарлаж өгсөн бөгөөд 1926 онд манай улсын анхны төрөлжсөн Эрүүгийн хуулийг “Шүүх цаазны бичиг” нэртэйгээр батлан гаргасан нь нийгэмд шударга ёс тогтох, гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд маш том алхам болсон. Уг хуульд Аливаа албан тушаалтны оноосон албыг эсэргүүцэх, албан тушаалтны аливаа хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж хүчирхэн албадах, албан тушаалтныг доромжлох, албан тушаалтны аливаа хэргийг зүй бусаар шийтгүүлэхийг хичээж, хүчирхэн албадах зэрэгт хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалтыг хуульчилж, хүлээлгэх хариуцлагыг чангаар тогтоосноор төрийн алба хааж байгаа албан тушаалтнуудын эдлэх эрх, нийгмийн баталгаа, амь бие, эрүүл мэндийг иж бүрнээр хангасан.

“1929 оны Шүүх цаазны бичиг нь бүтэц, агуулгын хувьд өмнөх хуулиас ялгагдах үндсэн өөрчлөлт ороогүй, 1926 оны Шүүх цаазны бичгийн шинэчлэн найруулсан хэлбэр гэж үзэж болно” гэж судлаачдын үзсэнтэй санал нийлж байна. Учир нь 1929 оны Шүүх цаазны бичгээс гадна 1934 оны Шүүх цаазны бичигт заасан хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэг нь 1926 оны Шүүх цаазны бичигт зааснаас онцын ялгаагүй байдлаар хуульчлагдсан гэж үзэх үндэстэй байна.

Өмнөх хуулиудтай харьцуулахад 1942 оны Эрүүгийн хуульд албан тушаалтны хууль ёсны үйл ажиллагаатай холбогдуулан амь биед нь халдах үйлдлийг хуулиас хасаж, зөвхөн хүчирхэн дарлаж, эсхүл хүчирхэн дарлалгүйгээр эсэргүүцсэн үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсон явдал нь хууль сахиулагчийн амь биед халдах үйлдэлд хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоонд ухралт болсон гэж үзэх үндэстэй юм. Уг хуулийн 94 дүгээр зүйлийн үндсэн бүрэлдэхүүний дараах хэсэгт “Хэрэв эл явдлыг засгийг төлөөлж яваа хүмүүсийг хүчирхэн дарлалгүйгээр үйлдсэн байвал” гэж заасан нь одоогийн Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 23.1 дүгээр зүйлд заасан “хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх” үйлдлийн хүч үл хэрэглэн эсэргүүцэх хэлбэрийг тодотгосон явдал болжээ.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийг өмнөх хуулиудад засгийг төлөөлж яваа хүмүүс, аливаа албан тушаалтан гэж ерөнхий байдлаар хуульчилсан байсан бол 1961 оны Эрүүгийн хуульд анх удаа цагдан сэргийлэхийн ажилтнууд болон цагдан сэргийлэхэд туслах олон нийтийн бригадын гишүүд гэж тодорхой нэр томъёо, ялгаа заагтай хуульчилж, тэдгээрийн биед халдах болон хөнгөн, хүнд гэмтэл учруулбал хүлээлгэх хариуцлагыг нэг бүрчлэн тодорхой зааж өгсөн бөгөөд, оногдуулах ялын хэмжээг нэлээд өндөр хуульчилж, ялгамжтай байдлаар тогтоосон байдлаараа өмнөх хуулиудаас ялгаатай юм.

1986 оны Эрүүгийн хуульд анх удаа Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтан, цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах болон олон нийтийн бригадын гишүүдийн нэр төр, алдар хүнд, эрүүл мэнд, амь биед халдах гэмт хэрэгт хариуцлага хүлээлгэхээр хуульчилсан нь 1926, 1929, 1934 оны Шүүх цаазны бичгүүдтэй төстэй бөгөөд, ялгагдах онцлог нь анх удаа уг гэмт хэргийн хохирогч нь цагдаагийн байгууллагын ажилтан байх

онцлогийг тодорхойлоод зогсохгүй, дан ганц цагдаагийн байгууллагын ажилтныг эсэргүүцсэн үйлдэлд бус, бусад төрлийн албан хаагчдын эрх ашгийг хамгаалахад мөн адил чиглэсэн байдлаараа давуу талтай гэж үзэж байна.

1990 оны ардчилсан хувьсгалаас хойш улс орны нийгэм, эрх зүйд томоохон өөрчлөлтүүд явагдсаны нэг илрэл нь 2002 оны Эрүүгийн хууль юм. Урьд захиргааны журмын эсрэг гэмт хэрэг Эрүүгийн хуулийн бүтцэд нэлээд чухал байр суурь эзэлж, бүлгүүдийн өмнө байрлаж байсан бол 2002 оны Эрүүгийн хуульд бусад ашиг сонирхлоос харьцангуй хойгуур (23 дугаар бүлэг) тусгасан явдал нь энэ төрлийн харилцааны чухал байдлыг алдагдуулсан гэж дүгнэх үндэстэй юм. Давуу тал нь хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүнээс гадна хууль сахиулагчийн биед учруулсан гэмтлийн зэргээс хамаарч, хүндрүүлэх болон онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнтэйгээр тусгаж, оногдуулах ял шийтгэлийг нэмэгдүүлсэн явдал юм.

Өнөөгийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийг албан үүргээ биелүүлэхтэй нь холбогдуулан хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлж эсэргүүцсэн бол гэж хуульчилсан байгаа бөгөөд ялын төрөл нь торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах, хорих, оногдуулах, ялын хэмжээ нь өмнөх хуулиуд буюу ардын хувьсгалын дараах үеийн хуулиудтай харьцуулбал нэлээд уян хатан, ялын хэмжээ бага байгаа нь харагдаж байна. Мөн тус хуульд хууль сахиулагчийн бие, эрх чөлөөнд халдаж эрүүл мэндэд нь хохирол учруулсан үед ямар хариуцлага тооцох талаар тусгаагүй байгаа бөгөөд практикт хууль сахиулагчийн эрүүл мэндэд хохирол учруулбал тус хуулийн 11 дүгээр бүлэгт заасан “Хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”-тэй давхар зүйлчлэхээс өөр аргагүй байдалд хүргэж байгаа юм. Гэтэл уг гэмт хэрэг нь захиргааны журмын эсрэг гэмт хэрэгт хамаардаг, үндсэн шууд объект нь хууль сахиулах байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа юм.

Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх, тэднийг доромжлох, нэр төр, алдар хүндэд нь халдахаас гадна амь биед нь халдах гэмт хэргийг ардын хувьсгалаас хойшх цаг хугацаанд анхааран үзэж, зохих эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр зааж, хууль сахиулагчийн амь бие, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүндийг системтэй хамгаалж ирсэн түүхэн уламжлалыг халж, зөвхөн хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх үйлдэлд Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх болсон явдал нь одоогийн хэрэгжиж буй Эрүүгийн хуулийн системгүй байгаагийн илрэл юм.

Санал

Үе үеийн Эрүүгийн хуулиудад хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэгт хариуцлага оногдуулж ирсэн түүхэн уламжлалыг алдагдуулахгүй байх, цаашлаад нийтийн хэв журам, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулж буй хууль сахиулагчдын амь бие, эрүүл мэндийг Эрүүгийн хуулиар тал бүрээс нь, системтэй хамгаалах зорилгоор Эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь биед халдах гэмт хэргийг тусгай бүрэлдэхүүнээр хуульчилж, нэмэлтээр оруулах саналтай байна.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн 230 дугаар зүйл (Төрийн албан хаагч, хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчийг эсэргүүцэх)-д хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийн улмаас төрийн албан хаагчид болон хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчдын бие махбодид учирсан гэмтлийн зэргээс хамаарч, эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэхээр заасан жишгийг сэргээж, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 23.1 дүгээр зүйлд тусгах саналтай байна.

Ашигласан материал

1. Адъяабазар Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. I – дэвтэр. УБ. 1998.
2. Баярсайхан Б., Жанцан С., Энхжаргал Ж., Сумъяацэрэн Д. Монгол Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ. 2011.

3. Жанцан С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн онол. /Гэмт хэргийн тухай сургааль/. I боть. УБ. 2009.
 4. Залуу үеийг эрдэм мэдлэгтэй, ажилч, хичээнгүй хүмүүс болгон хүмүүжүүлье. УБ. 1960.
 5. Эрүүгийн хууль //Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ. 2002. №5.
- Цахим эх сурвалж:
6. /<https://mojha.gov.mn/>.
 7. /<http://uridchilan-sergiileh.police.gov.mn/>.

О ПРИМЕНЕНИИ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ПРИ КОНСТРУИРОВАНИИ СИСТЕМЫ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

ON THE APPLICATION OF EXPEDIENCY IN DESIGNING THE CRIMINAL CODE SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION

К.Д. Николаев

*Заместитель начальника кафедры Уголовного права
Омской академии МВД России, кандидат юридических наук,
доцент, полковник*

Аннотация: Рассматривается применение целесообразности при конструировании системы Уголовного кодекса Российской Федерации. Показано значение целесообразности в указанной сфере законотворчества.

На основе существующих определений целесообразности, с учетом положений теории права о целесообразности в правотворческой деятельности, точек зрения ученых-правоведов, а также собственного видения проблемы предлагается авторское определение целесообразности как принципа построения системы Уголовного кодекса Российской Федерации.

Abstract: The application of expediency in designing the system of the Criminal Code of the Russian Federation is considered. The importance of expediency in this area of lawmaking is shown.

Based on the existing definitions of expediency, taking into account the provisions of the theory of law on expediency in law-making activities, the points of view of legal scholars, as well as their own vision of the problem, the author's definition of expediency as a principle of the construction of the Criminal Code of the Russian Federation is proposed.

Ключевые слова: Целесообразность; принцип; построение; конструирование; система; структура; уголовный закон.

Keywords: Expediency; principle; construction; construction; system; structure; criminal law.

Все деятельность человека должна быть целесообразна. Согласно словарю С.И. Ожегова, «целесообразный... соответствующий поставленной цели, вполне разумный, практически полезный»¹⁰⁶. Вообще целесообразность можно охарактеризовать как «соответствие явления или процесса определенному (относительно завершенному) состоянию, материальная или идеальная модель которого представляется в качестве цели»¹⁰⁷. Исходя из теории права, «принцип целесообразности вытекает из ценности права для жизни общества как средства обеспечения организованности и порядка. Целесообразность в правотворческой деятельности означает принятие таких норм права и актов, которые максимально отражают потребности общественного развития и способны обеспечить достижение целей правового регулирования»¹⁰⁸. Исходя из изложенного, применительно к уголовному праву, М.В. Бавсун и А.А. Нечепуренко справедливо отмечают: «Действие любого закона, в том числе и уголовного, всегда должно соответствовать определенной цели, а действия, направленные на его формирование и дальнейшую практическую реализацию, следовательно, должны быть целесообразными. Все положения УК РФ, каждая его отдельная норма являются носителями какой-либо

¹⁰⁶ Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1984. С. 776.

¹⁰⁷ Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. // URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3656/ (дата обращения: 23.05.2023).

¹⁰⁸ Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. М.: Норма: ИНФРА-М, 2019. С. 418.

цели, и именно наличие этой цели определяет необходимость (целесообразность) существования тех или иных предписаний в УК РФ»¹⁰⁹. С учетом изложенного принцип целесообразности выступает в качестве одного из ключевых при конструировании системы уголовного закона. «При этом в правотворческой деятельности законодательных органов государства целесообразность имеет особое значение: при криминализации и декриминализации преступности деяний; построении норм уголовного закона, определении их структуры, места расположения в самом уголовном законе и установлении соотношения с другими положениями УК РФ; совершенствовании действующего уголовного законодательства (диспозиций статей УК РФ, квалифицирующих обстоятельств, санкций и т.д.)»¹¹⁰.

Целесообразность как принцип построения системы УК РФ можно определить следующим образом: это соответствие процесса построения системы УК РФ определенному ее идеальному состоянию, соответствующая модель которого представляется в качестве цели. Причем процесс построения включает в себя своевременное реагирование на вызовы времени в части, касающейся криминализации и декриминализации деяний, использование современной законодательной техники, определенное структурирование Общей и Особенной частей УК РФ и т.д. В качестве цели рассматривается такое состояние Общей и Особенной частей УК РФ, которое с точки зрения содержания и конструкции позволит наилучшим образом решать задачи, стоящие перед УК РФ. В данном случае речь также идет о максимальной эффективности практического применения уголовно-правовых норм.

Например, принцип целесообразности следует применять при определении структуры УК РФ, при формулировании конкретных уголовно-правовых запретов, а также при решении других вопросов законодательной техники, в частности, использования оценочных категорий при конструировании норм уголовного права¹¹¹. Кроме того принцип целесообразности следует использовать при формулировании общих положений уголовного права, законодательных определений понятий, регламентации правовых институтов, закрепленных в нормах Общей части УК РФ.

Необходимо отметить, что принцип целесообразности следует применять не только к построению Особенной части УК РФ. Применение этого принципа в уголовном праве гораздо шире. Вообще в самом общем виде «под целесообразностью уголовной ответственности следует понимать возможность создания, изменения и последующего применения положений уголовного закона, исходя из сложившихся в обществе социальных потребностей, а также с учетом существующих общеправовых принципов, задач и целей, в строго установленных законом пределах»¹¹².

Итак, целесообразность как общеправовой принцип имеет важное значение для конструирования системы УК РФ. Его сочетание с другими общеправовыми принципами, а также со специальными (отраслевыми) принципами позволит осуществлять процесс построения УК РФ таким образом, чтобы ее состояние с точки зрения содержания и конструкции позволяло наилучшим образом решать задачи, стоящие перед УК РФ. При этом следует иметь в виду, что Общая и Особенная части УК РФ взаимосвязаны и их не следует рассматривать в отрыве друг от друга.

¹⁰⁹ Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Векленко. М.: Издательство Юрайт, 2018. С. 76-79.

¹¹⁰ Там же.

¹¹¹ См.: Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве. Омск: Омская академия МВД России, 2004. С. 127-164.

¹¹² Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Векленко. М.: Издательство Юрайт, 2018. С. 76-79.

Список литературы

1. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве. Омск: Омская академия МВД России, 2004.
2. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. М.: Норма: ИНФРА-М, 2019.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1984.
4. Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Векленко. М.: Издательство Юрайт, 2018.
5. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. // URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3656/ (дата обращения: 23.05.2023).

МӨРИЙТЭЙ ТОГЛООМ ЗОХИОН БАЙГУУЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ЗҮЙЛЧЛЭХЭД АНХААРАХ АСУУДАЛ

CRIMINIZATION ISSUES ON THE CRIME OF ORGANIZING GAMBLING

Б.Батцэрэн

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн
тэнхимийн дэд профессор, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийг 2020 оны 1 дүгээр сарын 10-ны өдрийн Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуульд хуульчилсан бөгөөд энэ төрлийн гэмт хэргийг төсөөтэй гэмт хэрэг, зөрчлөөс ялган зүйлчлэхэд анхаарах асуудлын талаар дурдсан.

Abstract: The crime of organizing gambling is legalised on the amendment of the Criminal law which is approved in January 10, 2020. This research paper stipulates the considering issues on criminalization of the crime of organizing gambling from the other crimes.

Түлхүүр үгс: Казино, мөрийтэй тоглоом, тохиолдлын шинж, азад суурилсан, ур чадварт суурилсан.

Keywords: Casino, gambling, chance, Azad-based, skill-based.

Мөрийтэй тоглоомыг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалт нь уламжлалт хэв маягаар олон жил явж ирсэн боловч сүүлийн 20 гаруй жил интернет, харилцаа холбооны хэрэгслүүд хурдацтайгаар хөгжиж байгаа энэ үед олон улсад ээдрээтэй байдлыг бий болгож байна. Өөрөөр хэлбэл, мөрийтэй тоглоомыг интернетээр, орон зай, цаг хугацаа харгалзахгүйгээр тоглох боломж бий болж, мөрийтэй тоглоомыг зохион байгуулахад заавал орон байр, хасаа, руллет машин зэрэг биет зүйлс хэрэглэхээ больсон. Энэ нь мөрийтэй тоглоом зохион байгуулагч болон тоглогчийг олж тогтооход хүндрэлтэй болсноор барахгүй мөрийтэй тоглоомд хязгаарлалт тавих, хязгаарлалтын биелэлтийг хангахад хүндрэл үүсгэж байна.

2020 оны 1 дүгээр сарын 10-ны өдрийн Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуульд:

1. “Олон нийтийн газар, эсхүл мэдээллийн технологи ашиглан ашиг олох зорилгоор шоо, хөзөр, бусад эд зүйл ашиглан үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй, аз туршиж тоглодог мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс арван дөрвөн мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

2. Үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй, аз туршиж тоглодог хуулиар хориглосон мөрийтэй тоглоомын газар байгуулсан, эсхүл ажиллуулсан бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.” гэж заасан.

Энэхүү нэмэлт, өөрчлөлтөөр мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн шинжийг дэлгэрэнгүй байдлаар тайлбарлахыг эрмэлзсэн бөгөөд гэмт хэргийн зорилгыг тусгасан.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж:

Эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий ангийн тулгуур судлагдахууны нэг бол гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний тухай асуудал юм. Амьдрал, бодит байдалд үйлдэгдсэн хэрэг явдал Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан⁵ гэмт хэрэг мөн эсэхийг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний тусламжтайгаар шийдвэрлэдэг.

1.Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн объект: Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектыг тогтоох нь тухайн гэмт үйлдэл /эс үйлдэхүй/-д нийгмийн ямар төрлийн эрх ашиг, харилцаа өртсөнийг тодорхойлох боломж олгодог. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объект нь гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулын шинж чанарыг тодорхойлох гол элемент мөн.¹¹³

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн шууд объект нь мөрийтэй тоглоом зохион байгуулахыг хориглохтой холбоотой хууль тогтоомж байна.¹¹⁴ Уг гэмт хэрэг нь Эрүүгийн хуулийн 20 дугаар бүлэг олон нийтийн аюулгүй байдал, ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэгт багтдаг. Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг нь хэн нэгний амь нас, эрүүл мэндэд шууд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй ч нийгмийн олон төрлийн харилцаанд аюул учруулж байна.

Мөрийтэй тоглоомын хор нөлөө нь зөвхөн мөнгө алдаад зогсохгүй, өөрийгөө үнэлэх байдал, харилцаа холбоо, бие бялдар, сэтгэцийн эрүүл мэнд, ажлын гүйцэтгэл, нийгмийн амьдралд нөлөөлдөг. Энэ нь зөвхөн мөрийтэй тоглодог хүнд төдийгүй гэр бүл, найз нөхөд, ажлын байр, нийгэмд хор хөнөөл учруулж болзошгүй юм. Түүнчлэн, сэтгэл зүйчдийн үзэж байгаагаар, мөрийтэй тоглоомын донтолт нь хэр удаан хугацаанд тоглож байгаагаас мөн сэтгэлзүйн ямар байдалтай байгаагаас тийм ч их хамаарахгүй бөгөөд донтолтын суурь үндэс нь хамгийн энгийнээр эхэлж, өөрийн гэсэн бүх зүйлээ алдах хүртэл үргэлжилдэг ажээ.

Иймд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг нь нийгэмд шууд ямар нэгэн үр дагавар үүсгэхгүй бөгөөд аажимдаа нийгмийн чухал харилцаануудад сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Түүгээр ч зогсохгүй мөрийтэй тоглоомд донтсон этгээд мөрийтэй тоглоомыг асуудал гэж үздэггүй. Тэр бүү хэл мөрийтэй тоглоомтой холбогдон шоронд ял эдлэж буй хүмүүсийн 28% нь л мөрийтэй тоглоом бол асуудал гэж үзсэн байна. Тийм ч учраас мөрийтэй тоглоомд донтсон этгээдүүд эмчлүүлсэн ч 70% нь ахин донтдог байна.¹¹⁵

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн объектив тал: Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив тал гэдэг нь Эрүүгийн хуулиар хамгаалагдаж байгаа нийгмийн харилцаанд /эрх ашиг, сонирхол/ халдсан гэмт этгээдийн нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэхүй, түүний улмаас учирсан хор уршиг, тэдгээрийн хоорондох шалтгаант холбоо, гэмт хэрэг үйлдсэн, арга, газар, цаг, нөхцөл байдал, гэмт хэрэг үйлдсэн зэвсэг, хэрэгсэл зэрэг объектив шинжийг агуулсан бүрдэл хэсгийг /элементийг/ хэлнэ.¹¹⁶

Олон нийтийн газар, эсхүл мэдээллийн технологи ашиглан ашиг олох зорилгоор шоо, хөзөр, бусад эд зүйл ашиглан үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй, аз туршиж тоглодог мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан идэвхтэй үйлдэл байна.¹¹⁷

Гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл, гэмт хэрэг үйлдсэн эсэхийг тогтоох гол шалгуур нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив тал юм. Объектив талын шинжүүдийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд хэрхэн хуульчилснаас /тэдгээр нь тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд хэрхэн нөлөөлж байгаагаас/ шалтгаалан:

А. Үндсэн /заавал байх/;

Б. Нэмэгдэл /туслах/ шинж гэж 2 ангилна.

Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив талын заавал байх үндсэн шинжид:

1. Гэмт үйлдэл, эс үйлдэхүй;
2. Гэмт хэргийн хор уршиг;
3. Шалтгаант холбоо хамаарна.

¹¹³ Гантөмөр Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2011. 41 дэх тал.

¹¹⁴ Гантулга С., Энхболд Б. Эрүүгийн эрх зүй. Тусгай анги. Сурах бичиг. УБ. 2020. 292 дахь тал.

¹¹⁵ Мөнхцэцэг Д. Донтолт ба сэтгэлзүйн зөвлөгөө. УБ. 2019. 151 дэх тал.

¹¹⁶ Гантөмөр Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2011. 61 дэх тал.

¹¹⁷ Гантулга С., Энхболд Б. Эрүүгийн эрх зүй. Тусгай анги. Сурах бичиг. УБ. 2020. 292 дахь тал.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүний объектив тал нь хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй. Хууль тогтоогч мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан, хуулиар хориглосон мөрийтэй тоглоомын газар байгуулсан, эсхүл ажиллуулсан үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсон.

Мөрийтэй тоглоом гэж хоёр ба түүнээс дээш тооны этгээдийн хооронд буюу эсхүл тоглоомын газрын зохион байгуулагчаас тогтоосон журмын дагуу түүнтэй байгуулсан бөгөөд эрсдэлд үндэслэсэн хонжворын тухай хэлэлцээр юм. Мөрийтэй тоглоомын үр дүн нь мөнгөн буюу бусад эд хөрөнгийн үнэлгээгээр тодорхойлогдоно.¹¹⁸

Монгол Улсын хууль, тогтоомжид мөрийтэй тоглоомыг нарийвчлан тайлбарласан тодорхойлолт нь зөвхөн Эрүүгийн хууль байх бөгөөд бусад хууль тогтоомж, дүрэм, журамд мөрийтэй тоглоомыг ангилсан ангилал, шалгуур гараагүй байна.

Мөрийтэй тоглоом нь олон зуун жилийн түүхтэй бөгөөд үүнийгээ дагаад маш олон төрөлтэй. Монголд хэзрөөр мөрийцөх хэлбэрийн (Poker-Texas holdem) тоглоом ихээр тоглогдож байна¹¹⁹. Мөрийтэй тоглоомын бүх хэлбэрийг хуульчлах боломжгүй тул олон улсад мөрийтэй тоглоомыг 2 ангилалд авч үзэн хуульчилдаг. Үүнд:

- Chance-based /Тохиолдлын шинжтэй буюу азанд суурилсан/ Үр дүн нь санамсаргүй байдлаар гардаг. Тоглогч ялах уу, ялагдах уу гэдэгт нөлөөлж чадахгүй. Бүх тоглогчид ялах боломж ижил байна.
- Skill-based /Ур чадварт суурилсан/ Тоглогчийн чадвар эсвэл ур чадвар ялалт, ялагдалд нөлөөлж чадна. Ялах магадлал бүх тоглогчдын хувьд ижил байдаг. Чадвар гэдэг нь "найдвартай бооцоо" гэсэн үг биш юм. Үр дүн нь хэзээ ч тодорхой байж чадахгүй.

Эрүүгийн хуульд заасан мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргээс үзэхэд, бүх төрлийн мөрийтэй тоглоом зохион байгуулахыг хориглосон боловч Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа зарим нэг хууль тогтоомжид мөрийтэй тоглоомтой холбоотой ойлголт үйлчилсэн хэвээр байна. Жишээлбэл, Онцгой албан татварын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.2-т “Төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомын үйл ажиллагаанд ашиглагдаж байгаа тусгай зориулалтын техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн биет нэгж, тус үйл ажиллагааг эрхлэн явуулж байгаа хувь хүн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанд онцгой албан татвар ногдуулна”, 5 дугаар зүйлийн 5.4-т “Энэ хуулийн 4.2-д заасан техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжид онцгой албан татвар ногдуулахдаа дараах биет нэгжийг үндэслэл болгоно:

№	Онцгой албан татвар ногдуулах барааны нэр, төрөл	Онцгой албан татвар ногдуулах биет нэгж
1.	Тоглоомын ширээ буюу электрон хүрд	1 ширхэг
2.	Автомат тоглоом	1 ширхэг
3.	Тоглоомын үр дүнг харуулсан касс буюу тотализатор	1 ширхэг
4.	Бооцоо тооцоолох букмейкерийн төв	1 ширхэг

Мөн хуулийн 6.4 дугаар зүйлд “Энэ хуулийн 4.2-т заасан тусгай зориулалтын техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжид дараах хэмжээгээр онцгой албан татвар ногдуулна” гэж дараах байдлаар заасан. Үүнд:

№	Онцгой албан татвар ногдуулах барааны нэр, төрөл	Биет нэгжид ногдуулах онцгой албан татварын хэмжээ /төгрөгөөр, сард/
---	--	--

¹¹⁸ Нарангэрэл С. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй. Тусгай анги. УБ. 1998. 267 дахь тал

¹¹⁹ Энхчимэг П. Мөрийтэй тоглоомын донтолтын нийгэм, сэтгэл зүйн шалтгаан. 2012. 19 дэх тал

1.	Тоглоомын ширээ буюу электрон хүрд	116.000.000
2.	Автомат тоглоом	4.350.000
3.	Тоглоомын үр дүнг харуулсан касс буюу тотализатор	116.000.000
	Бооцоо тооцоолох букмейкерийн төв	116.000.000

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.2.11-т “эд мөнгөний хонжворт сугалаа гаргах, төлбөрт таавар, бооцоот тоглоом тоглуулах үйлчилгээ үзүүлэх” үйлчилгээнд татвар ногдуулахаар заажээ.

Эрх зүйн онолын үүднээс Эрүүгийн хууль болон Онцгой албан татварын тухай хууль, Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулиуд нь хууль зүйн хүчин чадлын хувьд тэнцүү тул дээрх хуулиудад дурдагдсан мөрийтэй тоглоомын хэлбэрүүдийг хүлээн зөвшөөрч байгаа мэт ойлгогдож байна.

Гэмт хэргийн үндсэн шинжид мөрийтэй тоглоом гэж зааж өгсөн бол хүндрүүлэх шинжид хуулиар хориглосон мөрийтэй тоглоомын газар байгуулсан, эсхүл ажиллуулсан гэж зааж өгчээ. Үүнээс харахад, үндсэн шинжээр бол бүхий л төрлийн мөрийтэй тоглоомыг хориглож байгаа бол хүндрүүлэх шинжээр зөвхөн казино байгуулахыг хориглосон байна. Учир нь одоогоор зөвхөн казино байгуулахыг 1999 оны 1 дүгээр сарын 22-ны өдөр баталсан “Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай” хуулиар хориглосон бөгөөд бусад төрлийн тоглоомын газруудыг хориглосон хууль байхгүй билээ. Иймд казино байгуулсан, ажиллуулсан бол хүндрүүлэх шинжээр, харин өөр бусад мөрийтэй тоглоомын газар байгуулж, ажиллуулсан бол үндсэн шинжээр зүйлчлэхээр байна.

Казино гэдэг нь үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй, аз туршсан тоглоом тоглуулдаг зориулалтын өрөө, танхим бүхий газрыг, казино тоглоом нь ширээний, слот машин, видео техник хэрэгслийн гэсэн олон төрлүүдтэй¹²⁰. Уг тодорхойлолтоос үзэхэд, казино нь зориулалтын өрөө, танхим бүхий газар байх буюу заавал ямарваа нэгэн байгууламж байхыг шаардахаар тодорхойлжээ. Энэхүү тодорхойлолтоос үзэхэд, дараах бодомж урган гарч байна. “Онлайн казино нь Монгол Улсад казино гэсэн ойлголтод хамаарагдахгүй”. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд интернет, харилцаа холбооны хэрэгслүүд, виртуал орчин хурдацтай хөгжиж буй. Тиймээс үүнийг дагаад мөрийтэй тоглоом ч мөн адил виртуал хэлбэр лүү шилжин, олон улсад аль хэдийн онлайн казино (интернет казино, виртуал казино) гэх ойлголт хүчээ авсан байна.

“Онлайн казино” гэдэг нь уламжлалт казиногийн онлайн хувилбар юм¹²¹. Тиймээс дотоод бүтэц нь казинотой ижил төдийгүй жинхэнэ казиногоос олон давуу талтай байдаг.

Монгол Улсад өнөөдрийн байдлаар Эрүүгийн хуулийн 20.17 дугаар зүйлд заасан мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргээр зүйлчилж, шүүхээс таслан шийдвэрлэсэн 27 хэрэг байгаа бөгөөд үүнээс ихэнхийг харилцаа холбооны хэрэгсэл ашиглан энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлдсэн байна. Гэвч эдгээр нь онлайн казино гэсэн шаардлагыг хангахгүй байгаа юм. Харин нэг хэрэг нь онлайн казиногийн шаардлагыг хангахуйц бөгөөд мөрийтэй тоглоом тоглоход зориулан цахим хуудас нээж, 1 тэрбум гаруй төгрөгийг тоглогчдоос хурааж, нийт 184.518.668 төгрөгийн ашиг олсон байна. Шүүхийн шийдвэрт тусгагдсан тухайн цахим хуудаст үзлэг хийсэн мөрдөгчийн тогтоолоос харахад уг цахим хуудас нь мөрийтэй тоглоом тоглох ширээнүүд үүсгэсэн, тоглож байгаа тоглогчдын тоо, бүртгэл үүсгэсэн хэрэглэгчдийн тоо зэрэг нь харагддаг гэсэн байна. Түүнчлэн, уг сайтын үйл ажиллагаа 8 сарын хугацаанд явагдсан боловч

¹²⁰ Жанцан С. Эрүүгийн хуулийн тайлбар. УБ. 2009.

¹²¹ URL: En.wikipedia.org-аас үзэв.

184 сая гаруй төгрөгийн орлого олсон байна. Үйл ажиллагааг нийт 6 хүн бүлэглэн явуулсан байна.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг нь үндсэн болон хүндрүүлэх бүрэлдэхүүний аль аль нь хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй учраас уг гэмт хэргээс шалтгаалсан хохирол, хор уршиг учирсан байхыг шаардахгүй. Тийм ч учраас шүүхээс шийдвэрлэсэн хэргүүд нь бүгд бусдад төлөх төлбөргүй буюу бусдад хохирол учруулаагүй гэж үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл, мөрийтэй тоглоом зохион байгуулагчдад тоглогчийн зүгээс өгсөн мөнгийг хохиролд тооцохгүй байгаа юм.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг нь хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй тул олсон орлогын хэмжээ гэмт хэргийн зүйлчлэлд нөлөөлөхгүй бөгөөд зөвхөн эрүүгийн хариуцлагын төрөл, хэмжээнд л нөлөөлнө.

Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэмт үйл ажиллагааны илрэх гадаад хэлбэрийг тодорхойлох объектив шинжүүдийн нэг бол гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив талын нэмэгдэл шинжүүд юм. Үүнд:

- Гэмт хэрэг үйлдсэн арга;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн газар;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн цаг;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдал;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн зэвсэг, хэрэгсэл.

Тодорхой газар, цаг хугацаанд, нөхцөл байдалд, тодорхой аргаар, тодорхой аргаар, тодорхой зэвсэг, хэрэгсэл ашиглан үйлдэгдэхгүй гэмт хэрэг гэж байдаггүй. Тиймээс гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив талын нэмэгдэл шинж нь бүх хэрэгт эрүүгийн эрх зүйн учир холбогдолтой бус юм.

Эрүүгийн хуульд объектив талын нэмэгдэл шинжүүдийг тодорхой нийгэмд аюултай үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцох эрүүгийн эрх зүйн гол шинж болох, төсөөтэй гэмт хэргийг ялган зүйлчлэх гол шалгуур нь болж байгаа нөхцөлд л тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд хуульчилдаг бөгөөд зөвхөн энэ тохиолдолд л эрүүгийн эрх зүйн учир холбогдолтой болдог.¹²²

Тэгвэл хууль тогтоогчоос “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах” гэмт хэрэгт хэд хэдэн объектив талын нэмэгдэл шинжийг хуульчилсан. Үүнд:

- Гэмт хэрэг үйлдсэн газар /олон нийтийн газар/;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн хэрэгсэл /мэдээллийн технологи ашиглан, шоо, хөзөр, бусад эд зүйл ашиглан/.

Олон нийтийн газар мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан гэж зочид буудал, ресторан, кино театр, бусад үзвэр үйлчилгээний газар болон үйлдвэр, аж ахуйн нэрээр халхавчлан мөрийтэй тоглоход зориулсан автомат машин, тусгай тоног төхөөрөмж бүхий өрөө, тасалгаа, орчинг бүрдүүлж, бусдыг уриалсан байж болно. Мөрийтэй тоглоомын зүйлүүд нь хөзөр, даалуу, галт болон хүйтэн зэвсэг, спортын төрлүүд, биллиард, сугалаат худалдаа зэрэг тоглоомын төрлийг хамааруулж болно.¹²³ Өөрөөр хэлбэл, дээрх газруудад мөрийтэй тоглоомын үйл ажиллагаа эрхлэх нь мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүн болж Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 20.17 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгээр зүйлчилнэ. Учир нь мөрийтэй тоглоом зохион байгуулж буй газрын үйл ажиллагаа эрхлэх зориулалт өөр буюу анхлан тус барилга байгуулагдахдаа өөр зориулалтаар баригдсан тул казино гэсэн ангилалд багтахгүй, олон нийтийн газар гэсэн ангилалд харьяалагдана.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн субъект: Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний заавал байх нэг элемент, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх субъектив үндэслэл бол гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъект юм.

Эрүүгийн эрх зүйд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектын үндсэн /нийтлэг/ шинжийг өмнө нь онолын үүднээс тодорхойлдог. Харин Эрүүгийн хуулийн 5.1 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Гэмт хэрэг үйлдэх үед эрүүгийн хариуцлага хүлээх насанд

¹²² Гантөмөр Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2011. 106 дахь тал.

¹²³ Авхиа Ж. БНМАУ-ын Эрүүгийн эрх зүй /тусгай анги/. УБ. 1979. 352 дахь тал.

хүрсэн ба хэрэг хариуцах чадвартай хүнд энэ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ” гэж гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектын үндсэн шинжүүдийг хуульчилсан байна.

Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектийн үндсэн шинжид хууль тогтоогч дараахь 3 шинжийг хамааруулжээ. Үүнд:

- Хувь хүн байх;
- Эрүүгийн хариуцлага хүлээх чадвартай байх;
- Эрүүгийн хуульд заасан насанд хүрсэн байх зэрэг болно. Эдгээрийг иш үндэс болгож, мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн субъект хувь хүн байх шинжтэй.

Эрүүгийн эрх зүйгээр гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъект нь зөвхөн гэмт хэрэг үйлдсэн хувь хүн байна. Хувь хүн гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн физиологийн бие, махбодь болох тодорхой хүнийг хэлэх ба түүнийг бие хүн гэсэн ойлголтоос ялгах хэрэгтэй.¹²⁴

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн субъект хэрэг хариуцах чадвартай хүн байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд өөрийн үйлдсэн гэмт хэргийнхээ нийгмийн хор аюулын шинж чанар, түүнээс учрах хор аюулын хэр хэмжээг ухамсарлан өөрийн үйлдэлдээ сэтгэцийн хувьд үнэлэлт дүгнэлт өгөх, үйлдлээ удирдан жолоодох улмаар гэмт хэргийн эцэст бий болох үр дагавар буюу эрүүгийн хариуцлага хүлээх чадвартай байх явдал юм. Түүнчлэн, хэрэг хариуцах чадвартай байдал нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектийн өөр нэг шинж болох субъектийн нас гэсэн ойлголттой салшгүй уялдаа холбоотой. Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд эрүүгийн хуульд заасан насанд хүрч байж гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъект болдог. Эрүүгийн хуульд субъектын нийтлэг насны доод хязгаарыг 16 нас, цөөн тооны гэмт хэрэгт 14 нас байхаар хуульчилсан. Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн хувьд субъект нь 16 насанд хүрсэн байхаар хуульчилсан. Түүнчлэн, уг гэмт хэрэгт тусгай субъект шаардагдахгүй.

Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн субъектив талын шинж: Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний нэг чухал шинж бол субъектив тал юм. Энэ нь тухайн гэмт хэргийн дотоод агуулгыг бүрдүүлдэг. Гэмт хэргийн субъектив тал гэдэг нь гэм буруутай этгээдээс өөрийн үйлдсэн нийгэмд аюултай үйлдэлд хандсан сэтгэхүйн харьцаа юм.

Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектив тал нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн өөрийн гэмт үйл ажиллагаагаа хэрхэн ухамсарлаж хандсан сэтгэхүйн харьцааг тодорхойлох элемент бөгөөд эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд түүнд дараах субъектив шинжийг хамааруулна. Үүнд:

- Гэм буруу;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн сэдэлт;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн зорилго;
- Гэмт хэрэг үйлдэх үеийн гэмт этгээдийн сэтгэл санааны байдал зэрэг болно.

Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектив талын шинжүүд болох гэм буруу, гэмт хэрэг үйлдсэн сэдэлт, зорилго, сэтгэл санааны байдал нь гэмт этгээдээс өөрийн үйл ажиллагаанд хандаж буй харьцааг тодорхой сэтгэхүйн бие даасан үзэгдэл, ойлголтууд боловч хоорондоо харилцан уялдаа холбоотой байдаг.

Гэм буруу гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн эрүүгийн хуульд заасан өөрийн гэмт үйл ажиллагаа, тухайлбал, нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэхүй түүний улмаас учрах хор уршгийг хэрхэн ойлгож ухамсарласан сэтгэхүйн харьцааг хэлнэ. Гэмт хэргийн субъектив талын гэм бурууг санаатай ба болгоомжгүй хэлбэр гэж ангилдаг. Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн субъектив тал нь гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр илэрнэ. Өөрөөр хэлбэл, гэмт этгээд өөрийн мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах үйлдлийн нийгэмд аюултай шинжийг ухамсарлаж, түүнийг хүссэн буюу зориуд хийсэн байдаг. Түүнчлэн, эрүүгийн хуульд мөрийтэй тоглоом зохион

¹²⁴ Гантөмөр Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2011. 127 дахь тал.

байгуулах гэмт хэргийн субъектив талын нэмэгдэл шинж болох субъектын зорилгыг “ашиг олох” гэж тодорхой зааж өгсөн.

Гэмт хэрэг үйлдсэн үндсэн зорилго нь гэмт этгээд гэмт хэрэг үйлдэх явцад хүрэхийг эрмэлзсэн үр дүн мөн.¹²⁵ Доктор (Sc.D), профессор С.Жанцан гэмт хэрэг үйлдсэн зорилгыг гэмт этгээдийн хэрэг үйлдээд ирээдүйд хүрч болох үр дүнгийн талаарх төсөөлөл, дүр зураг гэж тодорхойлжээ.¹²⁶ Гэмт хэрэг үйлдсэн зорилго нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан тодорхой гэмт хэргийн үндсэн болон хүндрүүлэх бүрэлдэхүүний шинж болгон заасан тохиолдолд субъектив талын заавал байх үндсэн шинж болдог билээ. Иймд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд ашиг олохыг хүсэж үйлдсэн байхыг шаардана. Өөрөөр хэлбэл, гэмт этгээд ашиг олох зорилгоор мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан эсэхийг заавал тодруулах шаардлагатай юм.

Гэм буруугийн урьдаас төлөвлөсөн шууд санааны үед гэмт этгээд өөрийн хүссэн хор уршгийг учруулснаар түүний гэмт хэрэг үйлдсэн зорилго хэрэгжих ба уг хэрэг нь төгс үйлдэгдсэн гэмт хэрэг болно. Гэхдээ хууль тогтоогчоос уг гэмт хэргийг хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэйгээр тогтоосон тул заавал уг гэмт хэргийн зорилго биелсэн байхыг шаардахгүй. Өөрөөр хэлбэл, ашиг олох зорилгоор мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах үйлдэл хийхэд л хангалттай бөгөөд ашиг олсон эсэх, эсхүл хэр хэмжээ ашиг олсон бэ гэдэг нь чухал биш юм.

Дүгнэлт

Хүн төрөлхтөн үүссэн цагаас тоглож наадах, хожиж урамших чухал хэрэгцээтэй байдаг. Тоглох явцдаа өөрийн төлөвлөлийг олж авдаг. Тоглоомоороо ямар нэг үнэ бүхий зүйлийг хожино гэдэг нь тэр тоглоомоор дахин тоглох хүслийг төрүүлэх нь гарцаагүй. Мөрийтэй тоглоом нь язгууртны зугаа, ядуусын хоолоо олох арга болох шоогоор эхэлсэн түүхтэй бөгөөд хөгжлийн явцад тоглоомын олон төрөл бий болж, магадлалын онол, хөзрийн нууцад үндэслэн дэлхийн хүн амын ихээхэн хэсгийг хамарсан казиног байгуулах хүртэл хөгжсөн билээ.

Мөнгө амьдралын гол хэрэглээ, хэдийгээр мөрийтэй тоглоомоор зугаацах дүрэмтэй боловч тоглосон хэн бүхэн дотроо мөнгө хожих горьдлого найдварыг хадгалдаг. Энэ нь мөрийтэй тоглоомын өөртөө татах нууц юм. Аливаад хэт аван шунах нь амжилт бус азгүйтэл авчирдаг гэдгийг түүх бидэнд сануулдаг. Гэвч хүний хүсэл, шунал ханашгүй, харин мөрийтэй тоглоом мөнгө хожихийг л санал болгодог чимээгүй тахал билээ. Энэ 2 нийлсэнээр чөлөөт цагаа өнгөрөөхөөр эхэлсэн тоглоомдоо өөрийн мэдэлгүй донтдог.

Монгол Улсын хувьд хүн ам цөөн, эдийн засгийн хувьд эмзэг, хөгжиж буй улс тул олон нийтийг хамарч болохуйц аюултай үйл ажиллагаанаас иргэдээ хамгаалахыг зорилго болгодог. Иймд бүх төрлийн мөрийтэй тоглоомыг хориглодог.

Хэдийгээр Монгол Улсын эрх зүйн орчин улам бүр сайжирч байгаа хэдий ч иргэдийнхээ амьдралын хэв маягийн хурдацтай өөрчлөлтийг гүйцэхгүй байна. Учир нь Монгол Улсын иргэд дэлхийтэй хөл нийлүүлэн алхаж, тэдний хэрэглэдэг бүхий л зүйлийг хэрэглэх болсон.

2020 оны 1 дүгээр сарын 10-ний өдрийн Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар нэмсэн “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах” гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг нэг мөр ойлгож хэрэглэх хэрэгцээ, шаардлага үүссэн байна.

Эрүүгийн хуулийн 20.17 дугаар зүйлд заасан “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах” гэмт хэргийг хуульчлахдаа зөвхөн мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан, мөрийтэй тоглоомын газар байгуулсан, эсхүл ажиллуулсан тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх боломжтой, харин мөрийтэй тоглоом тоглосон

¹²⁵ Нарангэрэл С. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. УБ. 1999. 182 дахь тал.

¹²⁶ Жанцан С. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол. Боть I. Гэмт хэргийн тухай сургаал. УБ. 2010. 545 дахь тал.

үйлдэлд Зөрчлийн тухай хуулийн 4.7 дугаар зүйлд заасан “Мөрийтэй тоглоом тоглох” зөрчлөөр зүйлчилж, шийтгэл оногдуулна.

Дүгнэлт

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуулиар “Хуульд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглоно.”¹²⁷ “Казино гэдэг нь рулет, хөзрийн тоглоомын ширээ ба түүнчлэн тоглоомын бусад тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон мөнгө ба бусад эд хөрөнгийн хонжвор зарладаг мөрийтэй эрхлэн явуулдаг тоглоомын газар, үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй эрсдэл бүхий тоглоом тоглодог зориулалтын өрөө, танхим бүхий газрыг хэлнэ.”¹²⁸ гэж тодорхойлсон байна.

Гэвч сүүлийн үед олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр зохих зөвшөөрөлтэй болон зөвшөөрөлгүй явуулж байгаа сугалаа, бооцоот таавар зэргийг хэрхэн зүйлчлэх нь тодорхойгүй байна.

Хувь хүн, байгууллага цахим хэрэгсэл ашиглан кибер орчинд ямар ч хяналтгүй сугалаа явуулж үр дүнг нь тайлагнахгүй зөвхөн ялагчийг тодруулж байгаа нь нэг талаараа мөрийтэй тоглоом зохион байгуулж, давхар залилах гэмт хэрэг үйлдэж байна. Иймд мөрийтэй тоглоом гэсэн ойлголтыг дэлгэрүүлэн тайлбарлах хэрэгцээ байна.

Өөрсдийн санаа бодол нэгдэн мөрийтэй тоглоом хэсэг бүлэг хүн тоглосон тохиолдолд зохион байгуулалтын шинж нь алдагдаж, Зөрчлийн тухай хуулиар арга хэмжээ авах боломжтой байгаа нь дээрх төрлийн гэмт хэрэг үйлдэж байгаа хүмүүсийн хувьд ял завших бүрэн боломжийг бүрдүүлсэн байна.

Ашигласан материал

- Гантөмөр Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2011
- Гантөмөр Г, Гантулга С, Бат-Очир Л нар. Эрүүгийн эрх зүй: ерөнхий анги. УБ., 2020
- Гантулга С., Энхболд Б. Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. Сурах бичиг. УБ. 2020
- Мөнхцэцэг Д. Донтолт ба сэтгэл зүйн зөвлөгөө. УБ. 2019
- Нарангэрэл С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. УБ. 1998.
- Энхчимэг П. Мөрийтэй тоглоомын донтолтын нийгэм, сэтгэл зүйн шалтгаан. УБ., 2012
- Авхиа Ж. БНМАУ-ын Эрүүгийн эрх зүй /тусгай анги/. УБ. 1979
- Жанцан С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн онол. боть I. /Гэмт хэргийн тухай сургааль/. УБ. 2010
- Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хууль //Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ. 1999. №3

¹²⁷ Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хууль // Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 1999. № 3.

¹²⁸ Нарангэрэл С. Эрх зүйн толь бичиг. УБ. 2008. 243 дахь тал.

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗРЕШЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ В УПРОЩЕННОМ ПРОЦЕССЕ

LEGAL REGULATION AND COMPARATIVE ANALYSIS RESOLUTION OF CRIMINAL CASES IN A SIMPLIFIED PROCESS

Ж.Нямдулам

Начальник кафедры Частного права

Университета внутренних дел Монголии,

кандидат юридических наук, доцент, подполковник полиции

Аннотация: В статье сравниваются особенности правового регулирования процесса рассмотрения уголовных дел в упрощенном порядке в некоторых зарубежных странах, структура и содержание судебных решений, а также понятия и особенности упрощенного производства уголовных дел в отдельных странах, а также изучены и проанализированы объем контроля со стороны суда при рассмотрении уголовных дел в упрощенном порядке, объем и права.

Abstract: The article compares the features of the legal regulation of the process of consideration of criminal cases in a simplified manner in some foreign countries, the structure and content of court decisions, as well as the concepts and features of simplified criminal proceedings in individual countries, and also studied and analyzed the scope of control by the court when considering criminal cases in a simplified manner, the scope and rights.

Ключевые слова: Правовая сравнительная характеристика, преступление, производство по уголовному делу, решение суда, уголовное дело, упрощенный порядок.

Keywords: Legal comparative characteristics, crime, criminal proceedings, court decision, criminal case, simplified procedure.

Целью уголовного судопроизводства является быстрое и полное раскрытие преступлений, установление лица и юридического лица, совершивших преступление, и их справедливое наказание, защита прав и законных интересов человека, восстановление нарушенных прав. Духу и принципам Конституции и Уголовного кодекса соответствует то, что лицо, совершившее преступление, добровольно признает свою вину и возмещает вред, причиненный другим лицам, смягчает установленное законом наказание в виде лишения свободы и обращается с ходатайством об применении принудительных мер.

Для лица, совершившего преступление, он получит более мягкое наказание, чем предусмотрено законом, дело будет разрешено в короткий срок, а не в обычный срок следствия и рассмотрения, или в чрезмерно длительный срок, для потерпевшего, ему будет возмещен причиненный ущерб в короткие сроки, свидетельствовать в суде, обжаловать, если ущерб не возмещен, не будет рисков, таких как освобождение от расходов, длительные задержки судебных слушаний, возвращение дел на дополнительное производство, невозмещения убытков по решению суда и прекращения дел по истечении срока исковой давности.

Для свидетелей и экспертов, если они дают показания в ходе следствия, они имеют преимущество в том, что они могут повторно давать показания в суде, отпрашиваться с работы по вызову суда, оплачивать питание и транспорт, не подвергаться угрозам или влиянию.

Прокурор не тратит время и деньги на подготовку к судебному разбирательству и возможному судебному разбирательству, экономит расходы на обвинение и судебные заседания, позволяет избежать длительного уголовного судопроизводства. С другой стороны, это имеет то преимущество, что снижает нагрузку на суды.

У каждого факта есть две стороны: положительная и отрицательная. У упрощенной процедуры есть и недостатки. С июля 2017 года эта процедура осуществляется в течение пяти лет. За это время люди, вероятно, видят преимущества закона.

Для отдельных лиц видно, что задача содействия пониманию и эффективности упрощенной процедуры не завершена. Чтобы привести простой пример, люди, которые хотят получить доступ к общедоступным сетям, распространяют такую информацию, как: лицо, получившее взятку в размере 100 миллионов тугриков, оштрафовано на 40 миллионов тугриков и получает прибыль в размере 60 миллионов тугриков. На самом деле 100 миллионов тугриков, полученные в виде взятки, используются в качестве дохода государства и подлежат штрафу.

Прокуроры и оперуполномоченные, признавшие себя виновными в совершении преступления и ходатайствующие об упрощенном рассмотрении дела обвиняемого на основании статьи 5.5, части 4 и статьи 6.7 УК РФ, о применении мер пресечения, освобождения от наказания и условного осуждения а в этой главе есть закон, в котором изложены основания и порядок рассмотрения дел в установленном порядке.

В статье 6.7 Закона лицо, совершившее преступление, за которое минимальный срок лишения свободы составляет более двух лет, а максимальный срок до восьми лет по особой категории настоящего Закона, если оно возмещает причиненный вред в порядке к преступлению, не превышающей половины максимального срока наказания, указанного в статье, части или пункте. Критике подверглось положение о не менее половины минимального срока наказания. Также в части 4 статьи... максимальное наказание в виде лишения свободы по особому классу составляет двенадцать лет, а если лицо, совершившее преступление, возместило причиненный преступлением вред, - от двух третей максимального наказания указанными в статье, части или положении без преувеличения, законодательством предусмотрено назначение наказания в размере не менее двух третей минимального срока наказания.

Если законодатель считает, что сроки давности по коррупционным преступлениям короткие, а наказания легкие, то проблема может быть полностью решена за счет ужесточения наказаний за преступление главы 22 УК, что считается практикой, связанной с срок исковой давности и упрощенный порядок.

После ознакомления с судебными решениями стран в качестве основного наказания применяется возмещение ущерба, причиненного виновной стороной, а в качестве дополнительного наказания применяется конфискация имущества. Для нашей страны (в 2002 г.) в статье 46 УК конфискация имущества применялась как дополнительное наказание, но с 2015 г. она узаконена как мера принуждения к конфискации имущества и доходов, поэтому эффективность ответственности снизилась, поэтому возникает необходимость включения принудительных мер в виде конфискации имущества в качестве вида наказания.

Вот несколько примеров наказаний в виде штрафов и конфискации имущества. Дэвид Луфкин, бывший директор Ex-Oil в Лондоне, был признан виновным в 11 актах коррупции в период с февраля 2019 года по январь 2021 года. Он признал себя виновным, и 15 декабря 2021 года дело было передано в суд. Суд оштрафовал его на более чем 140 000 фунтов стерлингов. Луфкин признал себя виновным в коррупции в Ираке, Саудовской Аравии и Объединенных Арабских Эмиратах в период с 2012 по 2018 год и был приговорен к двум годам условно. В октябре 2021 года Луфкину дали более мягкий приговор, потому что он подписал официальное соглашение о сотрудничестве с Бюро по борьбе с серьезной коррупцией.

1. Российская федерация

В Российской Федерации процесс рассмотрения уголовного дела в упрощенном порядке, когда подсудимый полностью признает свою вину в инкриминируемом ему преступлении, называется «особым судопроизводством»¹²⁹. глава 40 уголовно-процессуального закона страны содержит положения о рассмотрении дел в упрощенном (специальном) порядке. также, согласно пункту 1 статьи 314 главы, «подсудимый, причастный к совершению преступления небольшой или более тяжкой тяжести, вправе заявить о полном согласии с предъявленным ему обвинением и подать ходатайство о постановлении без проведения обычного судебного заседания. слух». подсудимый должен подать заявление вместе с адвокатом, и если ответчик или его законный представитель не выберет адвоката, суд назначит адвоката и обеспечит право на получение юридической консультации¹³⁰.

При подаче такого заявления суд будет рассматривать дело в особом порядке в дополнение к обычному порядку, предусмотренному уголовно-процессуальным законом, и на основании изучения следующих обстоятельств суд может провести производство в особом порядке. процедуры и вынести решение о наказании. оно включает:¹³¹

- 1) ответчик осознавал сущность и последствия своего заявления;
- 2) заявление подано добровольно и после консультации с адвокатом;
- 3) заявленное подсудимым ходатайство не встретило возражений со стороны государственного или частного обвинителя и (или) потерпевшего.

Подсудимый и его защитник обязаны присутствовать в судебном заседании для особого производства, а в случае присутствия потерпевшего в судебном заседании судья разъясняет ему порядок и последствия вынесения постановления без проведения производства по делу, разъясняет его отношение к заявлению ответчика.

Так, судебное заседание начинается с оглашения прокурором того, в чем обвиняется подсудимый, а если уголовное дело возбуждено на основании письменного заявления потерпевшего (или его представителя), то судебное заседание начинается с ознакомления потерпевшего (или его представителя). в чем обвиняется подсудимый. в ходе судебного заседания судья:

- а) понимает ли подсудимый, в чем его обвиняют, и согласен ли он с обвинением;
- б) поддерживает ли он ходатайство о разрешении дела без ведения собственного производства;
- в) было ли это заявление подано добровольно;
- г) посоветовавшись со своим адвокатом, попросить его уточнить, понимает ли он последствия решения о назначении наказания, вынесенного без проведения судебного разбирательства.

В ходе этой специальной процедуры судья вправе исследовать обстоятельства, устанавливающие личность обвиняемого, смягчающие и отягчающие обстоятельства, без оценки и анализа собранных по делу доказательств в обычном порядке. если судья придет к выводу, что основания для признания подсудимым вины установлены собранными по уголовному делу доказательствами, он выносит

¹²⁹ Данила Олешко. *Особый порядок*. (2022): <https://www.advokatoleshko.ru/blog/tpost/gjzrfu18x1-osobii-poryadok-cto-eto-takoe-zachem-nu>

¹³⁰ Там же, статья 315. Также в статье 316, часть 1: «Судебное заседание связано с тем, что подсудимый полностью признал в совершении инкриминируемого ему преступления и заявил ходатайство о разрешении дела без рассмотрения дела с учетом требований, изложенных в настоящей статье, а также статей 35, 36, 38 и будет осуществляться в порядке, указанном в главе 39.

¹³¹ Статья 316 УПК РФ. Электронная ссылка: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34461/1727e0ac8e463dde080c9d7a4b41f679115b18e9/ [Последний просмотр: 09.03.2023]

наказание в размере не более двух третей от максимального срока наказания, а при отсутствии смягчающих обстоятельств устанавливаются обстоятельства привлечения подсудимого к уголовной ответственности, назначается наиболее строгое наказание, соответствующее совершенному преступлению.¹³²

Согласно части 8 статьи 316 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, дефиниционная часть постановления о назначении наказания, вынесенного в особом порядке, должна содержать описание преступления, допущенного подсудимым, а также вывод суда о наличии предпосылок за принятие решения без проведения производства по делу исполнено. Анализ судьей доказательств и то, как они были оценены, не будут отражены в решении о вынесении приговора.

Таким образом, если суд вынес решение о наказании в особом порядке, ответчик не вправе отменить решение суда первой инстанции путем подачи апелляционной жалобы при следующих условиях. Оно включает:

1) выводы суда апелляционной инстанции не соответствуют установленным судом первой инстанции фактическим обстоятельствам уголовного дела;

2) грубое нарушение уголовно-процессуального законодательства;

3) неправильное применение уголовного закона;

4) приговор был несправедливым;

5) обнаружил ситуацию, указанную в пункте 1 и пункте 1 пункта 1.2 статьи 237 настоящего Закона;

6) обнаруженная информация, свидетельствующая о несоблюдении условий и неисполнении обязательств, предусмотренных договором о сотрудничестве, заключенным на досудебной стадии.

2. Китайская Народная Республика

Согласно статье 15 Уголовно-процессуального кодекса Китайской Народной Республики, «если подозреваемый или обвиняемый в совершении уголовного преступления правдиво признается в совершении преступления, признает действия обвиняемого и наказание, с ним следует поступить в соответствии с законом в легкой форме¹³³.

"В случае признания подозреваемым вины и привлечения к уголовной ответственности прокурор вручает ему правовые нормы о правах судопроизводства, последствиях признания вины и выносимом приговоре, а также «заявление о подозрении», сделанное подозреваемым, его адвокатом. или дежурного адвоката, а потерпевшего (его представителя) факты преступления, предложения об освобождении или освобождении от уголовной ответственности, соответствующие процедуры судебного урегулирования и другие предложения» приобщаются к делу. Так, если подозреваемый в совершении преступления добровольно признает себя виновным, согласен с возложенной уголовной ответственностью и разрешением дела в упрощенном порядке, он должен подписать подтверждение вины и привлечения к уголовной ответственности в присутствии адвоката или дежурного адвоката.

В случаях, когда прокурор выполняет условия ведения дела в упрощенном порядке, в течение 10 суток /преступления, наказуемые лишением свободы на срок до 1 года, могут быть продлены на срок до 15 суток, направляются в суд вместе с другими материалами, такими как письменные показания. В случаях, когда добровольное признание подозреваемого представляет особый интерес для государства, полицейский участок не возбуждает дело с разрешения Верховной народной

¹³² Статья 237 УПК РФ. О возвращении уголовных дел в прокуратуру Электронная ссылка: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/f083dc00a2b033a526098e055c402de80440f34c/ [Последний просмотр: 2023.02.09]

¹³³ 中华人民共和国医医教学法, Уголовно-процессуальный закон Китайской Народной Республики, Интернет-ссылка: <https://www.pkulaw.com/> [Последний просмотр: 2023.02.31]

прокуратуры или; Народная прокуратура не вправе возбуждать уголовное дело по одному или нескольким уголовным делам.

При рассмотрении дела в указанном порядке судебные прения и допросы, как правило, не проводятся, но перед вынесением решения необходимо заслушать мнение адвоката и заключительные слова подсудимого. Председательствующий в суде представляет признание обвиняемым вины и приговор, правосудие, последствия и порядок признания вины и назначаемого наказания, а также проверяет, действительно ли он дал согласие, фактический характер подтверждения и соблюдения закона. Кроме того, при вынесении решения суд будет проверять, помимо классификации Народной прокуратуры и суммы наказания, которое будет назначено. Оно включает:

- Наличие криминала;
- Нарушение предпочтения самопознания;
- оспаривались ли факты преступления;
- оспариваются ли обвинения в суде;
- Имеются ли другие причины, влияющие на справедливость судебного разбирательства.

Народная прокуратура вносит ходатайство в Народный суд об упрощенном рассмотрении дела при предъявлении обвинения или передаче в суд. В рамках юрисдикции суда первой инстанции, если обстоятельства дела ясны, доказательств достаточно и обвиняемый соглашается с приговором и упрощенным производством, судья может разрешить уголовное дело только в упрощенном порядке. Если суд рассматривает дело в упрощенном порядке, решение принимается в течение 10 дней, а для преступлений, за которые предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок более 1 года, он может быть продлен до 15 дней. Однако упрощенная процедура не может быть использована в следующих случаях. Оно включает:

- обвиняемый является слепым, глухим, немым или имеет психическое заболевание, полностью утратившее способность узнавать себя или утратившее способность контролировать свои действия;
- несовершеннолетние;
- совершенное преступление оказывает значительное влияние на общество;
- Некоторым соучастникам преступления не разрешается использовать квалификацию дел, размер наказания и упрощенную процедуру;
- Обвиняемый, потерпевший или законный представитель не подписали мировое соглашение о возмещении ущерба;
- Другие ситуации, которые не могут быть решены по упрощенной процедуре.

В статьях 366 и 374 разъяснения Верховного народного суда о применении «Уголовно-процессуального закона», вступившего в силу с 1 марта 2021 года, указано, что решение суда может быть «упрощено» в случае упрощенного или ускоренного процедуры, но по уголовным делам. Не существует структуры и метода принятия судебных решений, определенных для общего исполнения в судах.

Таким образом, при сопоставлении судебных решений по делам, разрешенным в упрощенном и ускоренном порядке, с электронной базой судебных решений страны разницы по форме нет. Однако некоторые провинциальные и городские суды определяют форму и структуру суда в рамках статей 366 и 374 вышеуказанного разъяснения. Например, с 2022 года в некоторых судах Китая судебные решения, оформленные в виде «Таблицы», стали стандартной структурой судебных решений, что экономит время и очень понятно гражданам.

3. Германия

Раздел 6. Уголовно-процессуального закона Германии легализует два вида уголовного судопроизводства: упрощенное производство и ускоренное производство¹³⁴.

Рассмотрение дел в упрощенном порядке

§ 407–412 Уголовно-процессуального кодекса предусматривают процедуру вынесения приговора (Strafbefehlsverfahren) за мелкие правонарушения (vergehen).¹³⁵ Считается, что серьезные подозрения в совершении обвиняемым преступления достаточны для незначительных преступлений с максимальным сроком лишения свободы до одного года или штрафом. Для возбуждения данного производства прокурор подает в суд письменное ходатайство о назначении наказания (далее - ходатайство прокурора) в соответствии со статьей 407.1 Уголовно-процессуального кодекса. Ходатайство прокурора может предусматривать следующие основные и дополнительные наказания. Оно включает:

- Штрафы (§ 40 ff. StGB)
- Предупреждение без приведения приговора в исполнение (§ 59 StGB)
- Лишение права управления транспортным средством (§ 44 УК).
- Конфискация доходов от преступлений (§ 73 StGB)
- Оштрафовать юридическое лицо или члена юридического лица (§ 30 OWiG)
- Лишение права управлять транспортным средством на срок не более 2 лет (§ 69–69b Уголовного кодекса)
- Запрет на обращение с животными, содержание или покупку животных на срок от 1 до 3 лет (§ 17 ff Tierschutzgesetz)
- Отказ от наказания (§ 60 StGB)

Ходатайство прокурора должно содержать: (§ 409 СтПО)

1. Личные данные обвиняемого и соучастника;
2. Имя адвоката;
3. В каком преступлении обвиняется подсудимый, место и время совершения преступления;
4. Название, раздел, статья, пункт задокументированного закона;
5. Доказательства;
6. Определение правовых последствий;
7. Должны быть указаны возможность обжалования судебного решения и срок подачи апелляционной жалобы, в том числе напоминание о том, что судебное решение вступает в законную силу, если апелляционная жалоба не подана в установленный законом срок.

Если ходатайство прокурора включает приговор к тюремному заключению, обвиняемый будет иметь право на адвоката, а если обвиняемый не выбрал адвоката, судья назначит государственного защитника (Pflichtverteidiger). Судья принимает ходатайство прокурора и проверяет, имеются ли достаточные доказательства совершения преступления и соответствует ли наказание, предложенное в ходатайстве прокурора, преступлению, совершенному подозреваемым. Если судья принимает ходатайство прокурора, он может принять решение о назначении наказания или об отказе в вынесении решения. В случае вынесения судьей решения о наказании, если обвиняемый не подаст апелляцию в течение 2 /двух/недель после получения решения суда, решение вступает в законную силу. В случае обжалования обвиняемым или его представителем решения суда жалоба может быть подана в письменной форме в суд, принявший решение, или устно уполномоченному должностному лицу суда, а в случае подачи устной жалобы составляется протокол.

¹³⁴ Strafprozeßordnung (StPO), Уголовно-процессуальный кодекс, "Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. Апрель 1987 г. (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 25 марта 2022 г. (BGBl. I S. 571)) geändert worden ist» ⁸⁸ Онлайн-ссылка: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>. [Последний доступ 2023.02.01]

¹³⁵ Мисдиминор – это противоправное деяние, наказуемое лишением свободы на срок до одного года или штрафом. (§ 12.2 УК)

хранится. Однако письменные жалобы могут быть поданы по факсу без подписи. Если обвиняемый подал жалобу в форме и в сроки, установленные законом, судья назначает дату судебного заседания. Если обвиняемый не является в суд без уважительной причины, а обвиняемый не представлен в суде адвокатом, обжалование постановления суда о назначении наказания отклоняется.

Заключение

В ходе исследования выявлены особенности, общие и различные черты правового регулирования уголовного судопроизводства, осуществляемого добровольным признанием подсудимым своей вины в совершении преступления в 3-х странах, таких как Россия, Китай и Германия; Изучено в сравнении с типовыми решениями судов Германии, Российской Федерации и Китайской Народной Республики. По результатам исследования, прежде всего, введение в правовую систему особого процесса, реализуемого путем добровольного признания подсудимым, направлено на общую цель ускорения уголовного судопроизводства в странах, экономии затрат, защиты права потерпевших. Разработаны регулирующие механизмы с разными характеристиками в зависимости только от процесса реализации, способа разрешения, возможности достижения соглашения между сторонами, вовлеченными в него сторонами и на какой стадии разбирательства оно может быть реализовано.

Этот процесс можно разделить на две категории: оборотный и необоротный. Среди исследуемых стран в Российской Федерации законодательно не закреплено регулирование соглашения между обвинением и подсудимым о вине и приговоре в ходе особого производства. В других странах, таких как КНР, Германия, способ соглашения устанавливается в рамках законодательства в соответствии с особенностями их правовых систем. Другими словами, из-за влияния правовой глобализации в странах любой правовой системы наблюдается тенденция к локализации «сделки о признании вины» или метода заключения сделки о признании вины/соглашения о вынесении приговора, происходящего из стран со стандартными правовыми системами.

Список литературы

- Данила Олешко. Особый подпровак.(2022)/(Данила Олешко. Спецпроцедура.(2022)) Онлайн ссылка: <https://www.advokatoleshko.ru/blog/tpost/gjzrfu18x1-osobii-poryadok-chto-eto-takoe-zachem-nyu>.
- Гэри Слэппер и Дэвид Келли, Английская правовая система (6-е издание), 2003 г.
- Джон Спарк, Практический подход к уголовному процессу (11-е издание), 2006 г.
- Закон об уголовном процессе Российской Федерации, 2001 г. Интернет-ссылка: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/1727e0ac8e463dde080c9d7a4b41f679115b18e9/.
- 中华人民共和国医医刑法, Уголовно-процессуальный закон Китайской Народной Республики, Интернет-ссылка: <https://www.pkulaw.com/chl/5a06769be1274052bdfb.html?keyword=%E5%88%91%E4%BA%8B%E8%AF%89%E8%AE%BC%E6%B3%95&way=listView>.
- 中华人民共和国医医刑法, Уголовно-процессуальный закон Китайской Народной Республики, Интернет-ссылка: <https://www.pkulaw.com/chl/5a06769be1274052bdfb.html?keyword=%E5%88%91%E4%BA%8B%E8%AF%89%E8%AE%BC%E6%B3%95&way=listView>.
- Strafprozeßordnung (StPO), Уголовно-процессуальный кодекс, 1987 г. Ссылка в Интернете: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>.

ӨСВӨР НАСНЫ ХҮНИЙ ҮЙЛДСЭН БОЛОН ХҮҮХЭД ХОХИРСОН ХЭРЭГТ МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГАА ЯВУУЛАХ ОНЦЛОГ

PECULIARITIES OF INVESTIGATING CASES COMMITTED BY JUVENILES AND CASES OF CHILD INJURY

Б.Батзаяа

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн
тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Өсвөр насны хүн хэдийгээр эрх зүйн этгээд мөн боловч биологийн хөгжил, ухамсар санаа, мэдлэг, оюун ухаан бүрэн төлөвшөөгүй, нийгмийн амьдрал, харилцаанд бие даан оролцох арга, чадвар, туршлага хараахан бий болоогүй буюу тэдгээр нь бүрэн бүрэлдээгүй зэрэг хүндэтгэн үзэх байдлууд нь тухайн этгээдийн статусыг онцлон үзэх жам ёсны гол үндэслэл болно.

Хүүхдийн эрхийг хамгаалах, өсвөр насны хүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг тусгайлан авч үзэхийг дэмжин баталгаажуулсан олон улсын гэрээ, конвенцийн агуулга, энэхүү субъектын онцлог статусыг хүлээн зөвшөөрөх эрх зүйн үндэслэл, эрх ашгийг дээдлэх үзэл, хандлагын талаар дурдсан.

Abstract: Although a teenager is a legal person, his or her biological development, awareness, knowledge, and intelligence are not fully formed, and his / her ability and experience to participate in social life and relationships are not yet formed, or they are not fully formed, are the main natural grounds for emphasizing the status of the person, and an international agreement that promotes the protection of the rights of children and the criminal liability of minors, a number of conventions have been established to provide a legal basis for the recognition of this subject-specific status, respect for rights and attitude.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэрэг, өсвөр насны хүн, хүүхдийн эрх, хүүхэд хамгаалал.

Keywords: crime, adolescent, children's rights, child protection.

Аливаа хэрэг, зөрчлийг шалгаж эхлэх үед гэмт үйл явдал ихэвчлэн болоод өнгөрсөн байдгаас түүнийг судлан шинжлэх, танин мэдэх, өнгөрсөн үйл явдлыг сэргээн тогтоох зорилгыг хангахад мөрдөн шалгах ажиллагаа бүхэлдээ чиглэгддэг¹³⁶. Мөрдөн шалгах анхан шатны ажиллагааны дарааллыг тогтооход гэмт хэргийн онцлог, гомдол мэдээллийг хүлээн авсан цаг хугацаа, мөрдөн шалгах ажиллагаа явагдах үеийн нөхцөл байдал онцгой үүрэгтэй.

Хүүхэд нь гэмт хэргийг бүлэглэн үйлддэг ба бүлэглэл нь тохиолдлын шинжтэй үүсч амархан тарж сарнидаг. Иймээс тэдний үйлдсэн гэмт хэрэг нь үргэлжилсэн үйлдэлтэй, үйлдэл бүрийн оролцогч нь солигдож байдаг. Энэ байдал нь тэдний өөр хоорондоо амархан танилцаж итгэлцдэгтэй холбоотой. Бүлэглэл нь байр хороолол, дүүргийн шинжтэй байдаг. Насанд хүрээгүй хүмүүс нь гэмт хэргийг баяжих зорилгоор үйлддэггүй цаг үеийн хэрэгцээ хангах, сонирхсон зүйлээ эзэмших, зарим тохиолдолд насанд хүрэгчдийн эрхшээл, дарамт шахалт ятгалгаар үйлддэг. Тэд бие биедээ зориг зүрхтэй харагдаж, бүлэг дотроо нөлөө бүхий гол хүн болох зорилгоор гэмт хэргийг үйлддэг¹³⁷.

Гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны этгээдийн сэтгэл хөдлөл, оюун ухаан, сэтгэхүйн шинж, насны онцлог байдлаараа тусгай журам, үндэслэлд хамаардаг мөрдөн шалгах нэгэн онцлог ажиллагаа юм. Тиймд гэмт этгээдийн нас, сэтгэцийн болон амьдралын дадал, арга туршлагын хувьд нийгэмд бүрэн төлөвшилт олоогүй, эрх зүйн бүрэн чадамжгүй байдлыг нь харгалзан үзэж түүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолыг нь хамгаалах нэмэлт баталгаа бий болгох, хууль дээдлэх, нийгмийн хэв журмыг хүндэтгэх үзэлд сургах, дахин гэмт хэрэг, эрх зүйн зөрчилд холбогдохоос

¹³⁶ Хууль сахиулах их сургууль. Гэмт хэрэг илрүүлэхүй. Сурах бичиг. УБ. 2015. 345 дахь тал.

¹³⁷ Хурцгэрэл Б. Криминалистик 2. Сурах бичиг. УБ. 2004. 539 дэх тал.

¹⁴⁰ Ганбаатар Г. Гэр бүлийн хүчирхийлэл, түүнтэй холбогдсон гэмт хэргийг мөрдөх арга зүй. УБ. 2019. 55 дахь тал.

- Гэмт хэрэг, зөрчлийн аль хэсгийг гүйцээж нотлох;
- Нотлох баримтыг ашиглан шинээр ямар нотлох баримт гаргаж болох;
- Маргаантай асуудлыг хэдийд яаж шийдвэрлэх зэргийг тодорхойлсны үндсэн дээр хэрэг шалгах төлөвлөгөө боловсруулж, шалгах аргыг тусгана.

Өсвөр насны этгээд, хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн төлөвлөлт, зохион байгуулалт нь мөрдөгчийн мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар, зохион байгуулалт¹⁴¹, ажлын арга барил, туршлага, шуурхай байдал, ёс зүйгээс ихээхэн шалтгаална. Эдгээр гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх дуудлага, мэдээллийг хүлээн аваад:

- Дуудлага, мэдээлэл өгсөн хүнээс мэдүүлэг авах;
- Хэргийн газрын үзлэг хийх;
- Тодорхой төрлийн эд зүйлсийг хураан авах /гэмт хэрэг үйлдэхдээ ашигласан багаж, зэвсэг гэх мэт/;
- Гэмт хэрэг, зөрчлийг үйлдсэн этгээдийг түр саатуулах, эцэг эх, асран хамгаалагчийг дуудуулах /хүүхэд оролцсон ажиллагаа явуулахдаа тэдгээрийг өмгөөлөгчийн хамт оруулах/¹⁴²;
- Гэмт хэрэг, зөрчлийг үйлдсэн этгээдийн бие, эд зүйлд нь үзлэг хийх;
- Эд зүйл, мөнгө хүлээн авсан этгээдийг түр саатуулах, биед нь үзлэг хийх;
- Гэмт хэрэг, зөрчлийг нүдээр үзсэн эсвэл энэ талаар мэдэх этгээдүүдийг тогтоон, мэдүүлэг авах.

Өсвөр насны этгээд, хүүхэд холбогдсон хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагааг ямар нэгэн шалтаг, шалтгаанаар удаашруулалгүй, цаг алдалгүй явуулах, тухайн гэмт хэргийг бүрэн дүүрэн шалгах, бодит үнэнийг бүрэн дүүрэн, шуурхай тогтоох нь хэргийг эцэслэн шийдвэрлэх асуудал шалтгаалдаг тул хяналт тавьж байгаа дарга, ахлах нар энэ тал дээр анхаарч ажиллах шаардлагатай. Хэрэв гомдол мэдээллийг шалгах явцад гэмт этгээдийн нас тогтоох бололцоогүй бол энэ асуудлыг эрүүгийн хэрэг үүсгэсний дараа хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад шийдвэрлэнэ. Иргэний үнэмлэх буюу төрсний гэрчилгээ байхгүй тохиолдолд зохих бичиг баримт (эмнэлгийн дэвтэр, сурагчийн хувийн хэрэг, өрхийн бүртгэл гэх мэт) хурааж авах замаар насыг тодорхойлно. Энэ зорилгоор Иргэний бүртгэл, мэдээллийн байгууллагаас лавлагаа авч, өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, хүүхдийн талаар сайн мэдэх хүмүүсээс гэрчээс мэдүүлэг авч болно. Бололцоо байхгүй бусад тохиолдолд шүүх эмнэлгийн шинжилгээ хийлгэнэ.

Насанд хүрээгүй этгээдийн гэмт бүртгэлт, мөрдөн байцаалтыг төлөвлөхөд нотолбол зохих байдал (ЭХХШТХ-ийн 16.2)-аас гадна (ЭХХШТХ-ийн 18 дугаар бүлэг)-д заасан тусгай журмыг харгалзана. Өсвөр насны этгээд, хүүхэд холбогдсон хэргийг мөрдөн шалгахад бусад хэргээс цаг хугацаа их шаарддаг, явуулж байгаа мөрдөн шалгах ажиллагаа нь хүч хөдөлмөр нэлээд шаарддагаараа онцлогтой. Энэ нь ихэнх гэмт хэрэг бүлэглэсэн шинжтэй, мөрдөн шалгах нэмэгдэл баталгааг хангах шаардлага, заавал байх оролцогч (эцэг, эх, өмгөөлөгч, сурган хүмүүжүүлэгч, сэтгэл зүйч гэх мэт)-ийг татан оролцуулах, насанд хүрээгүй этгээдийн амьдрал, хүмүүжлийн нөхцөлийг тогтоох шаардлагатай холбоотой.

ЭХХШТХ-иар өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид холбогдох хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах онцлогийг дараах байдлаар хуульчилсан. Үүнд:

- Өсвөр насны яллагдагч, шүүгдэгчийн хувийн байдлыг тогтоох;
- Өсвөр насны яллагдагчийн үйлдсэн хэргийг тусгаарлах;
- Мөрдөн байцаалтад хууль ёсны төлөөлөгч оролцох;
- Өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагчийг дуудан ирүүлэх, баривчлах;
- Цагдан хорих;

¹⁴¹ Өсвөр насны этгээд, хүүхдийн үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгч, сурган хүмүүжүүлэгч оролцох шаардлага гардаг.

¹⁴² Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль // Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 2017. №23. 18.1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг.

- Өсвөр насны яллагдагч, түүний хууль ёсны төлөөлөгчийг хавтаст хэргийн материалтай танилцуулах;

Өсвөр насны этгээд, хүүхэд холбогдсон хэрэгт тухайн этгээдийн амьдрал, хүмүүжлийн нөхцөлийг тогтоох ажиллагааг явуулдаг. Үүний тулд түүний гэр бүлийг тодорхойлох баримт цуглуулах ажиллагаа хийдэг. Үүнд:

- Эцэг, эх хоёул байгаа эсэх, хэн нэг нь байхгүй бол хэдийнээс, ямар шалтгаанаар байхгүй байгаа болох;

- Хэн түүнийг хүмүүжүүлж байгаа;

- Эцэг, эх, гэр бүл бүхэлдээ (ах, эгч, хамт амьдарч байгаа бусад хүмүүс) ямар байдалтай байдаг;

- Гэр бүл дотор ямар харилцаатай, ёс суртахууны буруу нөлөөлөл (архидан согтуурах, хэрэлдэх, зодолдох) байдаг эсэх;

- Амьдрал, ахуйн нөхцөл ямар болохыг харгалзах¹⁴³ шаардлагатай.

Өсвөр насны этгээд, хүүхэд ямар ч хяналтгүй байдаг байдал илэрвэл түүний шалтгааныг тогтооно (эцэг, эх зав чөлөөгүй байх, удаан хугацаагаар томилолтоор ажиллах, өвчлөх, хүүхдэдээ хайнга хандах, согтууруулах ундаа хэрэглэдэг гэх мэт).

Мөн өсвөр насны этгээд, хүүхэд ойрын хүрээлэн буй орчин их ач холбогдолтой байдаг тул дараах нөхцөл байдлыг тогтооно. Үүнд:

- Найз нөхөд, танил, тэдгээрийн харилцаа, насны байдал;

- Тэдний дунд урьд ял шийтгэгдсэн, ажил, сургуульгүй, ёс суртахууны доголдолтой этгээд байдаг эсэх;

- Тэдний дунд цахим тоглоомд уруу татдаг, согтууруулах ундаа хэрэглэх, мансуурахад татан оролцуулдаг эсэх гэх мэт.

Энэ болон бусад байдлыг тогтоосноор насанд хүрээгүй этгээдэд муугаар нөлөөлсөн, түүнчлэн гэмт хэрэгт хамтран оролцсон байж болох этгээдийг илрүүлнэ.

Өсвөр насны этгээд, хүүхэд нь суралцдаг бол сурлага, багш, нөхдөдөө хэрхэн ханддаг, түүний өдөр тутмын зан үйлийг тодруулна. Хэрэв насанд хүрээгүй этгээд суралцдаггүй байваас шалтгаан, хэдий хугацаагаар сургуулиа орхисон, түүнийг сургуульд буцааж оруулах ямар арга хэмжээ, хэн авсныг тогтооно.

Насанд хүрээгүй хүмүүсийг гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлсөн шалтгаан нөхцөлийг тэдний хүмүүжсэн орчин ахуйгаас нь юуны өмнө эрж, юуг хүндэлж, дуурайхыг эрмэлздэг болох, ажил сургуулиас гарсан бол хир удаж байгаа, ямар шалтгаанаар гарсан зэргийг тогтооно. Насанд хүрээгүй хүмүүс гол төлөв бусдын нөлөөгөөр болон өөрийн гэнэн томоогүй болгоомжгүйгээс гэмт хэрэг үйлдэх нь их байдаг. Эцэг, эх, багш, хүмүүжүүлэгчээс мэдүүлэг авч гэр бүл, ахуй, сургуулийн тухай баримт тогтооно.

Дээр дурдсан баримт цуглуулах явцад мөрдөгч насанд хүрээгүй этгээдийн зан ааш, сонирхол, шохоорхол, зуршил, чөлөөт цагаа өнгөрүүлдэг байдал, насны онцлог (мөрөөдөмтгий, итгэмтгий, зожиг зан)-ийг байнга анхаарч мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулна.

Өсвөр насны этгээд болон хүүхдээс үйлдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийг үйлдэх болсон болсон шалтгааныг тогтоох, гэмт санаа төрөхөд хүргэсэн, гэмт хэрэгт бэлтгэх, үйлдэх, нуухад дэмжлэг болсон байдлыг илрүүлэх зайлшгүй шаардлагатай.

Хэргийн газрын үзлэг хийх. Өсвөр насны этгээд болон хүүхдээс үйлдсэн гэмт хэрэгт учрал болсон газарт хийх үзлэг хийх ажиллагаа нь тухайн гэмт хэргийг насанд хүрээгүй этгээд үйлдсэн болох таамаглал дэвшүүлэх, нотлох баримтыг илрүүлэх, нөхөн гүйцэтгэх боломжгүй ажиллагаа юм.

Үзлэгийг ердийн журам, тактик, дарааллын дагуу явуулах бөгөөд өсвөр насны этгээд болон хүүхдээс үйлдсэн гэмт хэрэгт үйлдлийн арга нь дараах байдлаараа онцлогтой байдаг. Үүнд:

1. Чиглэсэн зорилгогүй, урьдаас төлөвлөж, хэрэгжүүлсэн үйлдэлгүй байх. Жишээлбэл, орон байранд эхлээд нэг, дараа нь өөр замаар нэвтрэх оролдлогын мөр

¹⁴³ Хурцгэрэл Б. Криминалистик 2. Сурах бичиг. УБ. 2004. 542 дахь тал.

байх; эмх замбараагүй байх, үйлдлээ дуусгаагүй байх, ноцтой арга хэрэглээгүй байх болхи, заль мэхгүй аргаар нэвтрэх, жишээлбэл, цонх хагалах, их хүч хэрэглэхгүй биеийн хүчээр эвдэх, түгжих төхөөрөмжийг эвдэхэд энгийн арга ашиглах, бага хэмжээний цонх болон цонхны торны завсраар нэвтэрсэн байх гэх мэт;

2. Гэмт хэргийн мөр нуух арга хэмжээ аваагүй байх;

3. Гэмт хэргийн газар ичгүүргүй, дүрсгүйтсэн үйлдэл хийсэн байх (бараа гэмтээх, эд зүйлийг ямар ч шалтгаангүйгээр эвдэх, зохисгүй бичлэг, зураг үйлдэх).

Өсвөр насны этгээд болон хүүхдээс үйлдсэн хулгайлах гэмт хэргийн халдлагын зүйл онцлогтой:

- магнитофон, дүрс бичлэг- гэрэл зургийн техник, спортын бараа, цаг;
- чамин хувцас, гутал, куртка, цүнх;
- мөнгө, үнэт зүйлс;
- амтат зүйл, ундаа, хүнсний бүтээгдэхүүн. Хэргийн газарт үнэ хүрч болох зүйлийг авалгүй, бусад зүйлд анхаарлаа хандуулсан байх (үнэт үслэг эдлэл, хуучны ховор зүйл гэх мэт).

- хэмжээгээр жижиг хөл, гарын мөр;
- өсвөр насныхны өмсдөг ердийн гутлын улны дардас (өсвөр насныхны дэгжин гутал, пүүз);

- насны бүлгийг тодорхойлж болох орхисон, хаясан, гээсэн хувийн эд юмс;
- цөөн биш насанд хүрээгүй этгээд авч явдаг эд зүйл: гар хийцийн хүйтэн зэвсэг, гинж, төмөрлөг гоёл;

- хүнсний зүйл дээрх шүдний мөр гэх мэт¹⁴⁴.

- Учрал болсон газар үзлэг хийх явцад насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтний хувийн шинжийн тухай мэдээлэл олж авч болно. Учрал болсон газар байгаа объект, боодол, шил, тамхины иш гэх мэт буюу хулгайлсан эд зүйлийн шинжээр зуршил (тамхи татах, согтууруулах ундаа хэрэглэх, мансуурах)-ын тухай дүгнэлт хийж болно.

Хүнийг алах, хүчиндэх, дээрэмдэх, танхайрах гэмт хэргийн газарт насанд хүрээгүй хүмүүсийн онцлог шинж тэмдэг нь тэдний зүгээс гаргасан харгис хэрцгий авир увайгүй байдлаар илэрнэ¹⁴⁵.

Хүний биед үзлэг хийх. Өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, хүүхдийн үйлдсэн, хүүхэд хохирсон гэмт хэрэг, зөрчлийн улмаас хохирогчид учирсан гэмтэл шарх учрах нь харьцангуй ойлголт бөгөөд ихэнх тохиолдолд богино хугацаанд устаж үгүй болох ул мөр улайлт, хөхрөлт үүссэн байдаг. Тиймээс эдгээр ул мөрийг илрүүлэх, бэхжүүлэн авахын тулд хохирогчийн биед үзлэг хийх зайлшгүй шаардлагатай.

Хүний биед хийх үзлэг нь энгийн нүдээр сэжигтэн, яллагдагч, хохирогчийн биед гэмт хэрэг, зөрчлийн ул мөр болох шарх, сорви байгаа эсэхийг илрүүлэх зорилгоор мөрдөгчөөс явуулдаг ажиллагаа юм. Тиймээс мөрдөгчийн хүний биед хийх үзлэг нь шинжээч эмчийн үзлэгээс ялгаатай байна. Энэхүү үзлэг нь нэг талаас хүчирхийллийн улмаас хохирогчийн биед хүч хэрэглэсэн эсэх болон гэмтэл учирсан эсэхийг тогтоох, нөгөө талаасаа шүүх эмнэлгийн шинжилгээ томилох үндэслэлийг тодорхойлох урьдчилсан нөхцөл болдог. Үзлэг хийлгэж буй хүний бие дээр ямар нэг шарх, сорви байвал шинэ хуучин гэж ялгалгүйгээр тэдгээрийг биеийн аль хэсэгт байгаа, хоорондын зай, хэмжээ, хэлбэр, тоо ширхэг, өнгө зүс зэргийг нэг бүрчлэн үзэхийн хамт фото болон дүрс бичлэг, тэмдэглэлээр бэхжүүлж авна.

Гар утсанд үзлэг хийх. Өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, хүүхдийн үйлдсэн, хүүхэд хохирсон гэмт хэрэг, зөрчлийг үйлдсэн этгээд, тэдгээрийн хууль бус үйлдлийг бэхжүүлсэн, эсвэл тухайн үйлдэгдсэн хэрэг, зөрчлийн талаар хоорондоо харилцсан, хэн нэгэн хэнд хүнд хандаж болсон зүйлийн талаар хэлсэн үйлдлийг бэхжүүлэхээр гар утаст үзлэг хийж болно. Үзлэгийг мөрдөгч дангаар болон мэргэжилтний хамт хийж болно. Гар утаст хийх үзлэгийг:

¹⁴⁴ Хурцгэрэл Б. Криминалистик 2. Сурах бичиг. УБ. 2004. 548 дахь тал.

¹⁴⁵ Болдбаатар Ж. Криминалистик тактик. УБ. 2001. 301 дэх тал.

- Гадна хэсэгт хийх үзлэг,
- Гар утаст хадгалагдаж байгаа мэдээлэлд хийх үзлэг гэж хоёр ангилна.

Гадна хэсэгт хийх үзлэгээр гар утасны гадаад байдал, өнгө, загвар, модель /илт тодорхой байвал/, сериал дугаар, IMEI код зэргийг тусган, сим карт, мемори карт, түүний хэлбэр хэмжээ, дугаар зэрэгт үзлэг хийн, гэрэл зургаар бэхжүүлнэ. Хадгалагдаж байгаа мэдээлэлд хийх үзлэгээр гар утсыг хамгийн түрүүнд online mode төлөвт шилжүүлнэ. Уг үзлэгээр доорх төрлийн мэдээллүүдэд нарийвчлан үзлэг хийнэ. Үүнд:

- Хүлээн авсан, залгасан дуудлага хэсэг;
- Хүлээн авсан, илгээсэн мессеж хэсэг;
- Фото зураг, бичлэг хэсэг;
- Дуу хураагуур хэсэг;
- Хадгалагдсан дугаар хэсэг;
- Календарь хэсэг, түүнд хийсэн тэмдэглэлүүдэд хэсэг;
- Е-мэйл болон бусад Facebook, Whatsapp, Viber, Skype зэрэг харилцаа холбооны аппликейшин хэсэг;
- Мультимедиа зурвас, видео зурвас хэсэг;
- Интернет хөтчүүдийн түүх хэсэг;
- Байршил тогтоогч хэсэг;
- Бусад баримт бичиг хэсгийн хавтаснуудад дэд хэсэг болгон үзлэг хийж ач холбогдол бүхий мэдээллийг гэрэл зураг, дүрс бичлэгээр давхар бэхжүүлэн үзлэг хийнэ.

Шаардлагатай бол мэргэжилтний туслалцаатай гар утас дахь бүхий л мэдээллийг хуулбарлан авч, нарийвчилсан шинжилгээ хийхээр зориулалтын уут саванд /эсвэл соронзон долгио үүсэхгүй гялгар уут гэх мэт/ хийн битүүмжлэн холбогдох байгууллагад хүргүүлнэ¹⁴⁶.

Баривчлах, цагдан хорих. Өсвөр насны яллагдагчийг (ЭХХШТХ-ийн 18.8) цагдан хорих асуудлыг хянан шийдвэрлэх шүүхийн хэлэлцүүлэгт өмгөөлөгч, эсхүл хүсэлт гаргасан хууль ёсны төлөөлөгч, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийг оролцуулах бөгөөд, түүнийг цагдан хорих ердийн журмаас гадна урьд авсан таслан сэргийлэх арга хэмжээг зөрчсөн, дахин гэмт хэрэг үйлдсэн бол цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авч болно.

Үйлдсэн гэмт хэргийн шинж, түүний хувийн байдлын онцлог, гэмт хэрэг үйлдсэний дараах үйлдэл, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүхээс оргон зайлсхийх санаа, боломжийг мөн харгалзах хэрэгтэй. Гэмт үйлдлийн хэрцгий байдал, санаа бодлын хандлага, гэмт үйлдлийг бодож боловсруулсан байдал, гэмт хэрэг дахин үйлдэх эсэх, эрүүгийн орчинтой холбоотой эсэхийг мөн анхаарвал зохино¹⁴⁷. Өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, саатуулах ажиллагаанд бэлтгэх, тухайн ажиллагааг явуулахдаа өдрийн цагаар, бусдын анхаарал татахгүй явуулна (сургууль, клуб, дугуйлан дээрээ, найз нөхөд, анги хамт олны дунд байхад баривчилж болохгүй). Мөн эсэргүүцэл үзүүлэх, зэвсэг, тусгай хэрэгсэл ашиглах боломжийг харгалзан, эрсдэлийг тооцон явуулах хэрэгтэй. Ямар учраас баривчлагдаж, цагдан хоригдох болсон болон хуульд заасан эрхийг түүнд тайлбарлаж өгнө. Баривчлагдсан, цагдан хоригдсон, одоо хаана байгаа тухай эцэг, эх (хууль ёсны төлөөлөгч)-д 2 цагийн дотор мэдэгдэнэ.

Мэдүүлэг. Мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад хамгийн түгээмэл явагддаг, нотлох баримтаар үнэлэгддэг ажиллагаа бол мэдүүлэг авах ажиллагаа юм.

Өсвөр насны этгээдээс мэдүүлэг авахдаа тэдний сэтгэхүйн болон насны онцлогийг зайлшгүй тооцох шаардлагатай юм. Тиймээс тэдний мэдүүлгийн бодит байдлыг хангах үүднээс эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч, өмгөөлөгч,

¹⁴⁶ Хурцгэрэл Ж., Эрдэнэбат Б. Сонгуулийн үед ажиллах цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүцэтгэх үеийн тактик, арга зүй, аюулгүй ажиллагаа. УБ. 2020. 225 дахь тал

¹⁴⁷ Хурцгэрэл Б. Криминалистик 2. Сурах бичиг. УБ. 2004. 550 дахь тал

сэтгэл зүйч, сурган хүмүүжүүлэгчийг байлцуулах тухай процессын нэмэлт баталгаануудыг хуульчилсан байдаг.

Насанд хүрээгүй хүмүүсийг байцаахад сэтгэл зүйн холбоо тогтоох явдал маш чухал. Хүүхдийн сэтгэхүйн онцлогийг бүрэн мэдэхгүй байх нь мөрдөгч, хүүхэд хоёрын хоорондын холбоог алдагдуулахад хүрнэ. Сурган зүй болон сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд насанд хүрээгүй хүмүүсийг тэдний физиологийн болон сэтгэхүйн хөгжлийн онцлогийг харгалзан таван бүлэгт ангилсан байдаг. Эдгээр нь:

- 1-3 нас балчир нас;
- 3-7 нас сургуулийн өмнөх нас;
- 7-11 нас бага нас;
- 11-14 нас өсвөр нас;
- 15-18 нас ахлах насныхан гэж ангилдаг ба насны онцлогийг харгалзан

тэднээс асуух асуулт, мэдүүлгийн тактикаа боловсруулдаг.

Ахлах нас буюу процессын хуульд зааснаар 15-18 нас хүртэлх өсвөр насныхны хувьд хямралт үе буюу хувь хүн болон төлөвших үе, эсхүл шилжилтийн нас ч гэж нэрлэдэг насан дээрээ яваа онцлогтой. Энэ насанд тэдэнд ертөнцийг харах өөрийн үзэл бүрэлдэн, бие даах хэрэгцээ шаардлага нь эцэг, эх, багш нарын хараа хяналтаас гарах гэсэн эрмэлзлээр илэрч байдаг¹⁴⁸. Тэдний сэтгэл зүйн онцлог нь хараат бус, бие даасан байдлыг хүсэх, өөрийн боломж чадварыг хэтрүүлэн үнэлэх, зан төлөвийн хувьд идэвхтэй, хөдөлгөөнтэй, сэтгэлийн хөөрөл ихтэй байдаг төдийгүй, сэтгэл санааны байдал амархан өөрчлөгддөг. Гэсэн ч энэ насанд ертөнцийг үзэх үзэл, зан чанар нь бүрэн бүрэлдэн төлөвшөөгүй байдаг. Өсвөр насны этгээдийг мэдүүлэг өгч байх хооронд асуулт тавьж болохгүй. Учир нь тэд ярих гэж байсан зүйлээ мартах зэргээр мэдүүлгийн бүрэн дүүрэн байдалд нөлөөлнө. Харин тэднийг анхааралтай сонсвол тухайн болж өнгөрсөн үйл явдлаар зогсохгүй мөрдөгчийн мэдэхгүй хүчирхийллийн өөр хэргийг ч мэдүүлдэг. Харин үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас насанд хүрээгүй хохирогч сэтгэл зүйн хямралд хүчтэй орсон байвал мэдүүлгийг хойшлуулах, эсхүл хэсэг хугацааны дараа дахин мэдүүлэг авах нь зүйтэй.

Хууль ёсны төлөөлөгчдийн зүгээс үзүүлэх нөлөөллийг хязгаарлахын тулд Эрүүгийн процессийн хуульд сурган хүмүүжүүлэгч, өмгөөлөгч, улсын яллагч зэрэг мэргэжилтэн оролцуулж болохыг хуульчилсан байдаг. Практикт эцэг, эх, хууль ёсны төлөөлөгч нь хүүхдэд туслахаасаа илүү бодит байдлыг гуйвуулах, өөрсдөө үлгэргүй байдал гаргах, хүүхдийг айлган сүрдүүлэх зэргээр тэдэнд хохирол учруулах тохиолдол гардаг¹⁴⁹ болохыг анхаарвал зохино.

Хүүхдийг байцаахад хууль ёсны төлөөлөгч болох эцэг эх нь зайлшгүй байлцах шаардлагатай байдаг ч өсвөр, ахлах насныхныг байцаахад тэднийг байлцуулах эсэхийг онцгойлон анхаарч хүүхдийн өгөх мэдүүлэгт нөлөөлж байна гэж үзэх үндэслэл байвал эрх бүхий хөндлөнгийн оролцогчдыг байлцуулах нь үр дүнтэй. Дээрх мэргэжилтнүүд мөрдөгчийг бүрэн дүүрэн мэдүүлэг авахад туслах үүрэгтэй. Энэ тохиолдолд мэдүүлгийн өмнө тэднийг тухайн ажиллагаанд ямар үүрэгтэй оролцож байгааг болон биеэ хэрхэн авч явах талаар ойлгуулах нь чухал. Ийнхүү тэдний байр суурийг нь тайлбарлан ойлгуулаагүйгээс зарим оролцогч мэдүүлэг авах мэргэжлийн бэлтгэлгүй мөртөө санаачилгыг өөртөө авснаар тухайн ажиллагааг тасалдуулах нь бий.

Хөвгүүд эрэгтэй сурган хүмүүжүүлэгчтэй мэдүүлэг өгөхийг чухалчилдаг бол, охид эмэгтэй сурган хүмүүжүүлэгчтэй мэдүүлэгт оролцохыг илүүд үздэг. Боломжтой бол өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагчаас саналыг асуух нь чухал. Тэдний саналыг асуулгүйгээр мэдүүлэг авах ажиллагаанд оруулсан сурган хүмүүжүүлэгч нь таарамжгүй харьцаатай эсхүл айдаг сурган хүмүүжүүлэгч нь бол тэд мэдүүлэг өгөхгүй дуугаа хураан суух болно. Мөн насанд хүрээгүй хүмүүсээс мэдүүлэг авахын өмнө

¹⁴⁸ Эрдэнэбат Б. Өсвөр насны этгээдийн холбогдсон хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах онцлог. Цагдаа судлал сэтгүүл. 2019. 2 дахь тал

¹⁴⁹ Бүжинлхам Ц. Монгол Улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. Тусгай анги. УБ. 2007. 194 дэх тал

сонирхдог зүйл, найз нөхөд сургууль багшийнх нь талаар ярилцан түүний мэдүүлэг өгөхөд бэлтгэсэн хариултын дарааллыг алдагдуулах, мөн тодруулах асуулт тавихдаа дараалалгүй байдлаар насны онцлогт тохируулан тавьж, хариулт авах нь бодитой мэдүүлэг авах үндэс болдог.

Өсвөр насны сэжигтнээс мэдүүлэг авах. Насанд хүрээгүй сэжигтнээс мэдүүлэг авах нь ажиллагааг баривчилсны дараа шууд явуулах нь үр дүнтэй ч тухайн ажиллагаанд оролцогчдыг урьдчилан бэлтгэсэн байвал зохино. Мөрдөгч тухайн шатанд гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон сэдэлт, гүйцэтгэсэн үүрэг, үйлдлийн тухай хангалттай нотлох баримт, хувийн байдлын талаар зохих ойлголтыг, цаг хугацааны хувьд хязгаарлагдмал байдагт өсвөр насны этгээдээс мэдүүлэг авах бэлтгэлийн өвөрмөц онцлог оршино. Гэлээ ч гэсэн энэ нөхцөлд эцэг, эх, багш, хөршөөс мэдүүлэг авч, насанд хүрээгүй этгээдийн тухай бага ч гэсэн мэдээлэл цуглуулах хэрэгтэй. Мэдүүлэг авах ажиллагааг хойшлуулшгүй явуулснаар тухайн этгээдийг ятгаж болзошгүй насанд хүрсэн этгээдтэй холбоо бариулахгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Мэдүүлэг авах цаг, тактикийг сонгож авахдаа өсвөр насны этгээдийн сэтгэл зүйн байдлыг харгалзах хэрэгтэй. Энэ нь жирийн биш байдлаас урган гарсан зовиуртай хосолсон сэтгэл хөдлөл байна. Ял шийтгэгдэх, эцэг, эх, илчлэгдэхээс айдаг тул мэдүүлэг авах ажиллагаа ямар чухал болох, мөрдөгчтэй хамтран ажиллавал зохистойг ойлгуулах шаардлагатай. Анхны мэдүүлгийн явцад объектив, бүрэн дүүрэн авч чадсан анхны мэдүүлэг үндсэн, шийдвэрлэх шинжтэй байна. Амьдрал, сургууль, хүмүүжил, сонирхлын тухай яриагаар мэдүүлэг авах ажиллагааг эхэлбэл зохино. Үйлдэгдсэн гэмт хэрэгтэй холбоогүй гэж бодож, насанд хүрээгүй этгээд өөрийн болон найз нөхдийн тухай дуртайяа ярьж болно. Биеийн намтрын талаар сайтар ярилцсаны дараа ямар гэмт хэрэгт тэрээр сэжиглэгдэж байгааг дэлгэрэнгүй, ойлгомжтойгоор тайлбарлана. Үүний дараа баривчлах, цагдан хорих буюу таслан сэргийлэх бусад арга хэмжээ авах үндэслэл болсон байдлын талаар мэдүүлэг өгөх бололцоог түүнд олгоно.

Асуулт зөв тавих их чухал. Асуулт товч тодорхой, санаа авхуулах бодит баримт агуулаагүй байх ёстой. Ятгагдах гэдэг түүний онцлог шинжийг мартаж болохгүй. Өсвөр насны сэжигтэн ятгагдах, хөгжөөгүй логик сэтгэхүйн улмаас өөрийгөө гүтгэх, мөрдөгчийн тавьсан асуултаас онцлон авсан мэдээллийг ашиглан өөрийгөө гэм буруутай юм байна гэж үзэх тал байдаг. Мэдүүлэг авах үед мөрдөгч үйлдэгдсэн гэмт хэргийн байдлыг мэдэж байгаагаа харуулах бас чухал. Гэхдээ энэ нь учрал болсон газар хийсэн үзлэгийн тэмдэглэл, харсан хүний мэдүүлэг гэх мэт жинхэнэ мэдээллээс үүсэлтэй байх ёстой. Бага ч гэсэн үнэмшилтэй нотлох баримт сэжигтэнд үзүүлэх гэнэт байх хүчин зүйлийг ашиглах нь үнэн зөв мэдүүлэг өгөхөд чухал нөлөө үзүүлнэ. Мөн тухайн этгээдэд аль нэг нотлох баримт үзүүлэхдээ өөрийн нас, хөгжлийн улмаас түүний үнэ цэнийг бүрэн үнэлж чаддаггүй тул үзүүлж байгаа бодит баримтын жинхэнэ ач холбогдлыг түүнд тайлбарлана.

“Алиби”¹⁵⁰ зааж байгаа насанд хүрээгүй этгээд түүнд урьдаас бэлтгэдэггүй тул газар, цаг, гэрч, хамтарсан үйлдлийн тухай нарийвчилсан асуулт, түүнд өгсөн хариу, мэдүүлгийн тэмдэглэлд бэхжүүлсэн мэдээлэл түүний “Алиби” үндэслэлгүйг илрүүлдэг тул дэлгэрэнгүй мэдүүлэг авах замаар үгүйсгэнэ.

Өсвөр насны, тэр дундаа 14-16 настай этгээдүүдээс мэдүүлэг авахад сурган хүмүүжүүлэгч оролцож болох боловч олон хүчин зүйлийг ямагт харгалзан энэ асуудлыг шийдвэрлэвэл зохино. Тодруулбал, гэмт хэргийн шинж, түүнийг үйлдэхэд сэжигтний гүйцэтгэсэн үүрэг, насанд хүрээгүй этгээдийн хувийн чанар зэрэг бусад олон хүчин зүйл.

Өсвөр насны яллагдагчаас мэдүүлэг авах. Ял сонсгоход мөрдөгч өсвөр насны этгээдийн тухай шаардлагатай бүхий л мэдээллийг хавтаст хэрэгт хавсаргасан байх ёстой. Ингэснээр мөрдөгч түүний ёс суртахуун-сэтгэл зүй, нийгэм-хүн ам зүйн шинжийг мэдэж чадна. Энэ үед өсвөр насны этгээдийн байр суурь тодорхой болсон байх учир

¹⁵⁰ “Алиби” гэж гэмт хэрэг үйлдэгдэж байх цаг хугацаанд сэжиглэж буй этгээдийг өөр газар байсныг тогтоосон нотлох баримтыг хэлнэ.

мэдүүлэг эхлэхээс өмнө өсвөр насны этгээдийн сэтгэл зүйн шинжийг сурган хүмүүжүүлэгч, өмгөөлөгчид танилцуулж болно. Эцэг, эхийн тухайд гэвэл сэжигтний нэгэн адил яллагдагчийг мэдүүлэг авахад тэднийг оролцуулахгүй байх нь зүйтэй.

Мэдүүлэг авах ажиллагаанд оролцогчоос асуулт тавих журам, үг зөрөлдөх, сөрөг үг хэлэх, өсвөр насны этгээдийн хүмүүжилд муугаар нөлөөлөх санал, үзэл бодол илэрхийлэхгүй байхад онцгой анхаарах хэрэгтэй. Мэдүүлэг авах ажиллагааны өмнө насанд хүрээгүй этгээдийг яллагдагчаар татсан тухай тогтоол уншиж сонгоно. Үүний дараа сонсгосон ялын гол утга, эрүүгийн хэргийн зүйлчлэлийн үндэслэл, тогтоолд дурдсан мэдүүлэг авах шийтгэх хэм хэмжээ, эрх, гэм бурууг хөнгөрүүлэх, хүндрүүлэх нөхцөл байдлыг ойлгомжтой хэлбэрээр тайлбарлана.

Мөрдөгч мэдүүлэг авах ажиллагааны эхэнд сонсгосон ялд өөрийгөө гэмт буруутайгаа хүлээж байгаа эсэхийг тодруулна. Нотлох баримтын нөлөөгөөр насанд хүрээгүй этгээд байцаалтын явцад өөрийн байр сууриа өөрчилж болох учраас үгүйсгэсэн хариуг тэр даруйд нь бэхжүүлэх хэрэггүй.

Өсвөр насны этгээд өөрийн гэм бурууг хүлээсэн ч мэдүүлэг авах ажиллагааг яаралгүйгээр, дэлгэрэнгүй, нарийвчлан явуулна. Гэмт хэргийн байдал, оролцогч бүрийн үүргийг дээд зэргээр нарийвчлах нь чухал. Үүний тулд гэмт хэргийн өмнөх байдал, оролцогч бүрийн үйлдэл, хэн санаачилсан, үүргийг анх яаж хуваарилсан, ямар бэлтгэл ажиллагаа хийгдсэн зэргийг илрүүлнэ. Тэгэхдээ гэмт хэрэгт бэлтгэх шатанд насанд хүрээгүй этгээдийг татан оролцуулах, ууж согтуурах, биеэ үнэлэхэд хүргэх үйлдэл хийгдсэн эсэхийг анхаарах хэрэгтэй. Гэмт хэргийн үйлдлийн аргыг тодруулахдаа гэмт хэрэг үйлдэгдсэн газар, цаг, арга, оролцогч бүрийн үйлдэл, энэ үйлдлийн дараалалд хамаарах мэдүүлгийг нарийвчлан авах хэрэгтэй. Хэрэв насанд хүрээгүй этгээд гэм буруугаа хүлээхдээ нарийвчлалд төөрөлдсөн байвал энэ нь сэтгэц-биеийн шинж (сэтгэлийн хөөрөл, дутуу хөгжил гэх мэт)-ийн улмаас болж байна уу, эсхүл тэр өөр эх үүсвэрээс мэдэх болсон мэдээллийг өгүүлж байна уу гэдгийг онцгойлон ялгавал зохино. Мөн мэдүүлэг авахдаа гэмт хэргийн дараа насанд хүрээгүй этгээд, түүний хамтрагч биеэ хэрхэн авч явсан, ямар үйлдэл хийсэн, насанд хүрэгчдээс хэн холбоонд орсон, ямар зорилгоор (хулгайлсан эд зүйл борлуулах, нуух гэх мэт) зэргийг тогтоох нь чухал. Насанд хүрсэн хатгагч буюу бусад оролцогчийн үүргийг тогтоохын чухлыг бүх мэдүүлэг авах ажиллагааны туршид санаж байх хэрэгтэй. Үүний тулд өсвөр насны этгээдийн чөлөөт өгүүллийн байдлыг ихэд анхааралтай сонсож, насанд хүрсэн болон өсвөр насны этгээд хоорондын харилцаа, хамтарсан үйлдэлд хамаарах урьдчилан бэлтгэсэн асуултыг мэдүүлгийн явцад тавина.

Нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авах. Насанд хүрээгүй этгээдийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авахад ихээхэн болгоомжтой хандах хэрэгтэй ба зөвхөн онцгой тохиолдолд энэ ажиллагааг явуулна. Нүүрэлдүүлсэн мэдүүлэг авах ажиллагаанд насанд хүрээгүй этгээд нэртэй болох, өшөө авахаас айдаг тул дурамжхан ханддаг. Нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авах нь мөрдөгч, насанд хүрээгүй этгээд хооронд тогтсон сэтгэл зүйн холбоог бүрэн эвдэнэ. Нөгөө оролцогч, ялангуяа энэ тал нь гэмт хэргийн насанд хүрсэн оролцогч бол түүний нөлөөгөөр өөрийн мэдүүлгээ өөрчилж болзошгүйд гол аюул оршино. Насанд хүрсэн этгээд нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авсны дараа ч өөрийн гэмт буруугаа үгүйсгэж байгаа нөхцөлд насанд хүрээгүй этгээд заримдаа маш хүнд байдалд орно. Энэ байдал насанд хүрээгүй этгээдийн байр суурийг туйлбаргүй болгож, насанд хүрсэн этгээдийн зүгээс ямар нэг илэрхий заналхийлэл байхгүй байсан ч өөрийн мэдүүлгээ өөрчлөхөд хүргэдэг.

Насанд хүрээгүй этгээдүүдийг хооронд нь нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авах илүү төвөгтэй. Насан хүрээгүй этгээдүүд тэдний хоорондын зохисгүй харилцаанаас болж, мэдүүлэг зөрүүтэй байгаа гэж тайлбарлах тохиолдол их байдаг. Нүүрэлдүүлэн мэдүүлэг авахгүйгээр насанд хүрээгүй яллагдагч, бусад оролцогчийн мэдүүлгийн зөрүүг арилгах бололцоотой бол мөрдөгч түүнийг ашиглах хэрэгтэй. Цуглуулсан нотлох баримтад шинжилгээ, дүгнэлт хийх, шаардлагатай бичиг баримтыг шаардаж

авах, мэдүүлэг авахаас бусад ажиллагаа (мөрдөн байцаалтын туршилт, мэдүүлгийг газар дээр нь шалгах гэх мэт) явуулж энэ зөрүүг арилгана. Насанд хүрээгүй яллагдагч, гэрчийн мэдүүлгийн бичлэгийг сонсгож, мэдүүлэг нь зөрүүтэй байгаа талаар тодруулж болно.

Шинжээч томилох. Үйлдэгдсэн гэмт хэргийн шинжээс шалтгаалан шүүх эмнэлэг, шүүх сэтгэгц эмгэг судлалын, сэтгэгц судлалын шинжээч хийлгэх нь энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах онцлог болдог.

Нас тогтоох шүүх эмнэлгийн шинжилгээ. Насанд хүрээгүй этгээдийн насыг гэрчлэх бичиг баримт байхгүй, насаа санаатайгаар нуух, байгаа бичиг баримт эргэлзээ төрүүлж байвал шүүх эмнэлгийн шинжээч заавал хийлгэнэ. Шүүх эмнэлгийн шинжээч бие организм, насны өөрчлөлтийн тухай шинжлэх ухааны үндэстэй биеийн бүтэц, ерөнхий хөгжил, нуруу (өндөр, нам) ба биеийн жингийн үзүүлэлт, араг ясны бэхжилт, шүдний хөгжил гэх мэтийг үндэслэн насыг ойролцоогоор тогтооно. Тухайн шинжилгээгээр дараах байдлыг тогтооно. Үүнд:

- О-ийн биологийн нас хэд бэ?

- мэдүүлэгт дурдсан 12 насанд хүрсэн эсэх?¹⁵¹

Насанд хүрээгүй этгээдийн сэтгэцийн байдлыг тогтооход шүүх сэтгэгц, эмгэг судлалын шинжилгээ хийлгэнэ. Архаг өвчин, сэтгэл мэдрэлийн үйл ажиллагааны түр зуурын саатал, ухааны доройтол буюу бусад өвчний улмаас насанд хүрээгүй этгээдийн сэтгэгцэд хомсдол үүсдэг.

Сэтгэгц эмгэг судлалын шинжилгээ. Оюуны ухааны хомсдолыг тогтоохын тулд шүүх сэтгэгц эмгэг судлалын шинжилгээ хийлгэнэ. Тухайн сэтгэгц, эмгэг судлалын шинжилгээгээр ердийн асуултаас гадна:

- Насанд хүрээгүй этгээдийн оюун ухааны хөгжил ямар зэрэгтэй болох?

- Насанд хүрээгүй этгээдийн оюун ухааны хөгжил нь тухайн насанд байх хэвийн түвшинөөс гажсан шинж байгаа эсэх?

- Хэрэв гажсан бол тухайн гажиг юунаас үүссэн болох? Ямар нэгэн сэтгэцийн өвчний улмаас бий болсон эсэх?

- Бие, сэтгэцийн байдлаараа насанд хүрээгүй этгээд байдлыг зөвөөр тусгаж, тухай зөв мэдүүлэг өгч чадах эсэх;

- Өөрийн болон түүний эсрэг үйлдлийг насанд хүрээгүй этгээд бүрэн ухамсарлаж чадах эсэх;

- Насанд хүрээгүй этгээд өөрийн үйлдлийг жолоодож чадах эсэх? Хэрэв чадах бол ямар хэмжээгээр жолоодож чадах болох?

Хавтаст хэргийн материалтай танилцуулах. Мөрдөн шалгах бүх ажиллагааг хийж дууссан, хэргийн бодит байдлыг бүрэн нотолж тогтоосон гэж үзвэл өсвөр насны яллагдагчид хавтаст хэргийн материалыг танилцуулна. Тухайн ажиллагааг явуулахдаа өсвөр насны яллагдагчийн өмгөөлөгч, хууль ёсны төлөөлөгчийг оролцуулна. Хэрэв тухайн яллагдагчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчиж болзошгүй гэж үзвэл мөрдөгч нь өсвөр насны яллагдагчид хавтаст хэргийн материалыг танилцуулахад түүний хууль ёсны төлөөлөгчийг оролцуулахгүй байж болно.

Хавтаст хэргийн материалтай танилцахдаа мөрдөгчөөс тогтоосон хугацаанд танилцах ба хэрэгт тусгагдсан эд мөрийн баримт, мөрдөн шалгах ажиллагааны тэмдэглэлд тусгагдсан дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэгтэй танилцаж, тодорхой баримтыг хуулбарлан авч болно.

Дүгнэлт

Эмзэг бүлгийн болон гэмт хэргийн улмаас эрх нь зөрчигдсөн хүүхдүүдийн эрхийг хамгаалах, хүүхдэд эерэг нөлөө үзүүлж, хүүхэд хамгааллын хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр Цагдаагийн ерөнхий газрын Гэр бүлийн хүчирхийлэл, хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэгтэй хэлтэс, Ерөнхий боловсролын сургуулийн нийгмийн ажилтан,

¹⁵¹ Эрдэнэбат Б. Мөрдөгчийн гарын авлага. УБ. 2019. 295 дахь тал.

хүүхдийн байцаагч нартай хамтран,эцэг эх, асран хамгаалагч нарт зориулсан цахим хөтөлбөрүүдийг боловсруулж, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах,

Гэмт хэрэг үйлдсэн, холбогдсон насанд хүрээгүй хүмүүсийн хувийн байдлыг аваад үзэхэд дийлэнхи нь урьд нь өөрөө гэмт хэргийн улмаас хохирч байсан нь ихээхэн сонирхол татаж байгаа төдийгүй насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд зохиох урьдчилан сэргийлэх ажлыг нийгмийн бусад салбарын үйл ажиллагаатай хослуулах хэрэгцээтэй байгааг харуулж байна. Мөн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, хор уршиг, сэтгэл санааны хохирлоо хэрхэн барагдуулах, түүнийг тооцох аргачлал тодорхой бус байгаа, мөн эрүүгийн болон иргэний шүүхээр олон шат дамжлага дамжиж явах нь тэднийг хохирлоо бүрэн барагдуулахад хүндрэл бэрхшээлтэй байгааг дурдах нь зүйтэй.

Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд заасны дагуу гэмт хэргийн улмаас эрх нь зөрчигдсөн хүүхдийн асуудлаар “Хүүхдийн хууль зүйн хороо”, хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн асуудлаар “Хамтарсан баг” ажиллахаар заасан боловч хэрэгжилт нь хангалтгүй, хүүхдийн эсрэг, хүүхэд гэмт хэрэг үйлдэх, гэмт хэргийн улмаас эрх ашиг нь хохирох, хүчирхийлэлд өртөх, зам тээврийн осолд орох, хаягдах, төөрөх, архидан согтуурах, мансуурах, цахим тоглоомд донтох, биеэ үнэлэх, гал түймэр, гол усны аюул, ахуйн осолд өртөх зэрэг олон асуудлын улмаас амь нас, эрүүл мэнд нь хохирсоор байгаа нь улсын хэмжээнд тулгамдаж буй асуудал юм.

Хүүхэд гэмт хэрэгт өртөж хохирсон эсхүл гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдол бүрт хүүхдийн асуудал эрхэлсэн байгууллагад хандаж эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхэд мөн эсэх ямар тусламж үйлчилгээ шаардлагатайг тогтоолгож, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хүүхэд хамгааллын үйлчилгээнд хамруулж,р эрхийг нь хангадаг байх хэрэгтэй.

Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газраас хууль ёсны төлөөлөгч томилуулж оролцуулах, өмгөөлөгч /*ихэнх тохиолдолд төлбөрийн чадваргүй байдаг*/ ийг, сонгон авах, үйл ажиллагаа хүндрэлтэй. Амралтын өдөр, эсхүл шөнийн цагаар үнэ төлбөргүй өмгөөлөл, хууль зүйн туслалцаа өгч, мөрдөн шалгах ажиллагаанд оролцох асуудлыг Хууль зүйн туслалцааны төвөөс, хууль ёсны төлөөлөгч оролцуулах асуудлыг Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газраас, зохион байгуулж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх нь хэргийг бүрэн нотлох, шуурхай шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой боловч дийлэнх тохиолдолд шөнийн болон ажлын бус цагаар явуулж буй мөрдөн шалгах ажиллагаанд дурдсан байгууллагын төлөөллийг оролцуулах ажиллагаа хангалттай бус байна. Нөгөө талаар гэмт хэргийн халдлагад өртсөн хохирогчдын нээлттэй чөлөөтэй ярилцах, хууль зүйн туслалцаа авах оролцогч нь өмгөөлөгч тул энэ чиглэлээр мэргэшсэн өмгөөлөгчдийг бэлтгэх, өмгөөллийн төлбөрийг үл харгалзан оролцуулдаг болгох тогтолцоог бий болгох шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Болдбаатар Ж. Криминалистик тактик. УБ. 2001.
2. Бүжинлхам Ц. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. Тусгай анги. УБ. 2007.
3. Ганбаатар Г. Гэр бүлийн хүчирхийлэл, түүнтэй холбогдсон гэмт хэргийг мөрдөх арга зүй. УБ. 2019.
4. Хурцгэрэл Б. Криминалистик 2. Сурах бичиг. УБ. 2004.
5. Хурцгэрэл Ж., Эрдэнэбат Б. Сонгуулийн үед ажиллах цагдаагийн алба хаагчийн үүрэг гүцэтгэх үеийн тактик, арга зүй, аюулгүй ажиллагаа. УБ. 2020.
6. Гэмт хэрэг илрүүлэхүй. /Хууль сахиулах их сургууль/. Сурах бичиг. УБ. 2015.
7. Цагдаагийн албаны хамтын бүтээл. Криминалистикийн тактик. УБ. 2001.
8. Эрдэнэбат Б. Мөрдөгчийн гарын авлага. УБ. 2019.
9. Эрдэнэбат Б. Өсвөр насны этгээдийн холбогдсон хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах онцлог. Цагдаа судлал сэтгүүл. 2019.
10. Эрүүгийн хууль //Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ. 2016. №7.
11. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 2017. №23.

ӨМГӨӨЛӨГЧ НИЙТИЙН ЭРХ, АШИГ СОНИРХЛЫГ ХАМГААЛАХ ЗОРИЛГООР ШҮҮХЭД НЭХЭМЖЛЭЛ ГАРГАХ АСУУДАЛ

THE MATTERS WITH ATTORNEYS FILING CLAIMS TO PROTECT THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE PUBLIC

Д.Энх-Амар

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

Г.Мөнхцэцэг

*ДХИС-ийн Эрх зүйн магистрын хөтөлбөрийн
7021 дүгээр дамжааны магистрант*

Товч агуулга: Нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалж, шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийн талаар материаллаг болон процессын хуулиудад тодорхой зохицуулалт байхгүй байсан бөгөөд Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг УИХ-аас 2016 онд баталсантай холбоотойгоор анхны зохицуулалт хуульд тусгалаа олж байжээ. Улмаар УИХ-аас 2019 онд Өмгөөллийн тухай хуулийг баталж, уг хуулиар өмгөөлөгч нь нийтийн эрх ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг хуульчилсан байдаг. Тодруулбал, Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3 дахь хэсэгт “Өмгөөлөгч энэ хуульд заасан нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа явуулахад нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор өөрийн нэрийн өмнөөс төрийн байгууллага, шүүхэд гомдол, нэхэмжлэл гаргах эрхтэй” гэж заасан бөгөөд уг эрхийнхээ хүрээнд өмгөөлөгч шүүхэд нэхэмжлэл гаргах үйл ажиллагааны практикт тулгамдсан асуудлын талаар дурдсан.

Abstract: There was no explicit provision in the substantive or procedural laws governing the right to sue for the protection of public rights and interests. The first regulation relating to the enactment of the revised Law on Administrative Procedure in 2016 was reflected in the law. As a result, the Law on Advocacy was enacted in 2019, and the law legislates an advocate's power to initiate a lawsuit in order to protect public interests. Specifically, Paragraph 29.3 of the Law on Advocacy states that "a lawyer has the right to file a complaint or claim on his own behalf with a government organization or court in order to protect public rights and interests in carrying out professional activities that are beneficial to the public as stipulated in this law" and the attorney will address the practical issues in the context of this topic within the framework of this right.

Түлхүүр үгс: Өмгөөлөгч, нийтийн эрх, ашиг сонирхол, өмгөөлөгч шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрх.

Keywords: Attorney, public rights and interests, attorney's right to file a claim.

Шүүхийн хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиудын зохицуулалтыг авч үзвэл Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулиас бусад Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор аливаа этгээд нэхэмжлэл, өргөдөл, мэдээлэл гаргах эрхийг тодорхой нарийн зохицуулаагүй ч энэхүү эрхийг нь хориглож хязгаарлаагүй билээ. Гэсэн хэдий ч уг эрхийн талаар тодорхой зохицуулалт хийгээд нэгдсэн ойлголтыг хууль тогтоомжид тусгах замаар бий болгох хэрэгцээ шаардлага байгаа юм.

1980, 1990-ээд оны үеэр “нийтийн эрх ашгийн эрх зүй” гэсэн нэр томъёо бусад улс орнуудын эрх зүйн хүрээнд хэрэглэгдэж эхэлсэн. Жишээлбэл, Өмнөд Африкийн арьс өнгөөр ялгаварлах үзлийн эсрэг хөдөлгөөний нэг идэвхитэй хэсэг бол нийтийн эрх ашгийг төлөөлж шүүхэд нэхэмжлэл гаргах явдал байсан бөгөөд энэ чиглэлээр нэлээд

мэргэшсэн хуульчидтай байдаг байна.¹⁵² Дэлхийн бусад улс орнуудад, тухайлбал, Их Британи, Энэтхэг, Бангладеш, Австрали, Чили болон Аргентин зэрэг улсад янз бүрийн хэлбэр, өргөн хүрээтэй үйл ажиллагааг хамарсан нийтийн эрх ашгийн төлөөх төв, нийгэмлэг, сүлжээ, хөдөлгөөнүүд бий болсоор байна. Улс орон бүрийн ялгаатай орчин, үйл ажиллагааны хамрах хүрээ зэргээс үл хамааран “нийтийн эрх ашгийн эрх зүй” нь Луис Брандесийн анх санал болгосон зарчим, үнэ цэнэ, зорилго буюу нийгмийн шударга ёсонд суурилсан үзэл, хуулийг нийгмийг өөрчлөх арга хэрэгсэл болгох үзэлтэй ерөнхийдөө нийцсэн байдлаар хөгжиж байна.

Хуучин социалист улсуудын хувьд “нийтийн эрх ашгийн эрх зүй” хэрхэн хөгжиж ирсэн гэдгийг ойлгоход эрх зүйн түүхэн онцлогийг харгалзан үзэх шаардлагатай болдог. Нийтийн эрх ашгийн эрх зүйн хөгжил нь Юрген Хабермасын дэвшүүлсэн “нийтийн орон зай” (public sphere) гэдэг ойлголтот тулгуурлаж байдаг. Нийтийн орон зайд эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрхээ эдэлсэн иргэд нийгмийн үзэл бодлоо (public opinion) чөлөөтэй илэрхийлж байдаг бөгөөд нийгмийн үзэл бодлоороо төрийн эсрэг сөрөг хүчин болж, нийгэм дэхаливаа шүүмжлэлтэй зүйлийг илэрхийлдэг байна.¹⁵³ Энэ ойлголт ардчилсан, өндөр хөгжилтэй орнуудын хувьд хэвийн үзэгдэл байдаг бол төр, нийтийн орон зай хоёр нь зэрэг оршиж байсан хуучин социалист орнуудын хувьд хэрэгжихэд нэлээн төвөгтэй, шинэлэг туршлага бий болгодог байна. Учир нь социалист эрх зүйн онолын хүрээнд, Хабермасын дэвшүүлсэн “нийтийн орон зай”-д төрөөс ангид ямар ч дуу хоолой гарах боломжгүй байсан юм. Гэсэн хэдий ч хуучин социалист орнуудад хүч түрэн гарч ирж байгаа нийтийн эрх ашиг буюу эмэгтэйчүүдийн эрх, байгаль орчны асуудлаар нэгдэн ажиллаж байгаа хуульч, өмгөөлөгчид нийтийн орон зайг бий болгоход чухал хувь нэмрээ оруулж, төрөл бүрийн, хуульд суурилсан, өргөн хүрээний оролцоонд тулгуурласан нийтийн эрх ашгийг төлөөлөх арга хэрэгслийг хөгжүүлэхэд идэвхитэй зүтгэж байна.

Нийтийн эрх ашгийг төлөөлж шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг олон төрлийн нэр томъёогоор тодорхойлж ирсэн байна. Жишээ нь, хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг нэр томъёо бол хүний эрхийн асуудлаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах (human rights litigation), стратегийн өмгөөлөл (strategic litigation), туршилтын хэргээр шүүхэд нэхэмжлэл гаргах (test case litigation), нөлөөллийн өмгөөлөл (impact litigation), нийгмийн хөдөлгөөний өмгөөлөл (social action litigation) болон нийгмийг өөрчлөх зорилготой өмгөөлөл (social change litigation) зэрэг болно.¹⁵⁴ Зарим судлаачид нийтийн эрх ашгийг төлөөлж шүүхэд нэхэмжлэл гаргах гэдэг нь хууль дүрэмд өөрчлөлт хийсэн, хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийг хэрэгжүүлэхийг даалгасан, нийтийн хэм хэмжээг тодорхойлсон зэрэг шүүхийн шийдвэр дээр үндэслэн нийгэмд өөрчлөлт авч ирэхийг эрмэлздэгт оршино гэдэг байна.¹⁵⁵ Өөр хэсэг судлаачид үзэхдээ, нийтийн эрх ашгийг төлөөлөн шүүхэд нэхэмжлэл гаргах гэдэг нь үйлчлүүлэгч буюу хувь хүнд хамааралтай эрх ашгаас давж, нийтийн эрх ашиг руу хэргийг чиглүүлэх зорилготой¹⁵⁶ гэдэг бол бас өөр судлаачид “нийгэмд томоохон шинэчлэлийг хийхэд чиглэсэн шүүхийн практикаас гарч буй хандлага”¹⁶ гэх зэргээр үздэг байна. Ерөнхийдөө судлаачид нийтийн эрх ашгийг төлөөлж шүүхэд нэхэмжлэл гаргах гэдгийг “нийгэмд төлөөлөл багатай, эсвэл эмзэг бүлгийн хүмүүсийн өмнөөс нийгэмд тогтолцооны түвшний өөрчлөлтийг бий болгоход чиглэгдсэн байдаг”¹⁵⁷ гэж үздэг байна.

¹⁵² Geoffrey Budlender, “The Development of the Public Interest Law Movement in South Africa” (Symposium on Public Interest Law in Eastern Europe and Russia, Budapest, Hungary, 1997), p.1.

¹⁵³ Jurgen Habermas, “The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964)” New German Critique No.3 (Autumn, 1974), pp. 49-50.

¹⁵⁴ James Goldston, “Public Interest Litigation in Central and Eastern Europe: Roots, Prospects and Challenges” Human Rights Quarterly 28 (2006) pp. 496.

¹⁵⁵ Helen Hershkoff, “Public Interest Litigation: Selected Issues and Examples”

¹⁵⁶ Edwin Rekosh, Kyra A Buchko, Vessela Terzieva (eds), “Pursuing the Public Interest: a Handbook for Legal Professionals and Activists” (New York: Public Interest Law Initiative in Transitional Societies, 2001) p. 81.

¹⁵⁷ Helen Hershkoff and Aubrey McCutcheon, “Public Interest Litigation: An International Perspective” in Many Roads to Justice: the Law-Related Work of Ford Foundation Grantees Around the World (US: The Ford Foundation, 2000), pp. 283-284.

Өдгөө Монгол Улсад нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалж, нэхэмжлэл гаргах зохицуулалттай Захиргааны хэргийн шүүх ч уг эрхийг зохистойгоор хангаж байгаа эсэх нь эргэлзээтэй.

Захиргааны хэргийн шүүх нь “төрийн гүйцэтгэх эрх мэдэл” буюу захиргааны хууль бус үйл ажиллагаанаас хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор хүн, хуулийн этгээдийн нэхэмжлэлээр хэрэг үүсгэн хянан шийдвэрлэдэг шүүх эрх мэдлийн байгууллага буюу хэлбэржсэн эрх зүйн хамгаалалтыг хэрэгжүүлэгч захиргааны гадаад буюу хөндлөнгийн хяналтын нэг төрөл юм.¹⁵⁸ Тус шүүх нь нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээдээс гаргасан нэхэмжлэлийг хянан шийдвэрлэдэг ба “захиргааны хэргийн шүүхэд нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд” гэж хуулиар эрх олгогдсон этгээд¹⁵⁹ гэж заасан байна.

Энэхүү заалтын дагуу хуулиар эрх олгогдсон этгээд гэдэгт Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3 дахь хэсэгт зааснаар өмгөөлөгч нь нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг төлөөлж шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй байна.

Нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор гаргаж буй нэхэмжлэлд тавигдах шаардлага нь маргаж байгаа асуудлын талаар хангалттай ашиг сонирхолоо илэрхийлсэн байх бөгөөд нийтийн ямар ашиг сонирхол хэрхэн зөрчигдсөн, эсхүл зөрчигдөж болозошгүй талаар нэхэмжлэлдээ тодорхой ойлгомжтой тайлбарлах ёстой. Гэвч уг шаардлагыг хангасан ч шүүх хэд хэдэн өмгөөлөгчийн гаргасан нэхэмжлэлээр захиргааны хэрэг үүсгэж, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулахгүй байгаа юм.

2019 онд Өмгөөллийн тухай хууль батлагдснаас хойш өмгөөлөгчдөөс нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор захиргааны хэргийн шүүхэд хэд хэдэн удаа нэхэмжлэл гаргасан боловч шүүхээс нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзаж шийдвэрлэсэн байна. Тодруулбал,

1) Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3-д заасан эрхийн хүрээнд буюу өмгөөлөгч энэ хуульд заасан нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа явуулахад нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор өөрийн нэрийн өмнөөс нэхэмжлэлийг гаргасан хэмээн тайлбарласнаас үзвэл нэхэмжлэгч нарын маргаж буй асуудал дээр дурдсан нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээдийн шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй байхаар хуулиар тогтоосон асуудлын хүрээнд буюу Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.3 дахь хэсэгт “... хүрээлэн байгаа орчин, хүүхдийн эрх, нийтийн эрүүл мэнд, нийтийн өмчийг хамгаалах...” гэж заасан хуулийн зохицуулалтад хамаарахгүй гэж дүгнэн “захиргааны хэргийн шүүхийн харъяаллын маргаан биш”¹⁶⁰ гэсэн үндэслэлээр;

2) Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.3 дахь хэсэгт “нэхэмжлэл” гэж хүн, хуулийн этгээдээс захиргааны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас зөрчигдсөн, эсхүл зөрчигдөж болзошгүй эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалуулахаар, түүнчлэн нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд, хуульд тусгайлан заасан бол захиргааны байгууллагаас нийтийн эрх зүйн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон үүссэн маргааныг шийдвэрлүүлэхээр захиргааны хэргийн шүүхэд гаргасан өргөдлийг”, 3.1.9 дахь хэсэгт “Захиргааны хэргийн шүүхэд нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд” гэж хуулиар эрх олгогдсон этгээд, энэ хуулийн 18.3 дахь хэсэгт заасан шаардлага хангасан төрийн бус байгууллагыг”, 18.3 дахь хэсэгт “Хуулиар тусгайлан эрх олгогдсоноос бусад нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд нь хүрээлэн байгаа орчин, хүүхдийн эрх, нийтийн эрүүл мэнд, нийтийн өмчийг хамгаалах асуудлаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй бөгөөд уг этгээд дараахь шаардлагыг хангасан байна”, 18.3.1 дахь хэсэгт “нэхэмжлэлийн

¹⁵⁸ Банзрагч Г. Захиргааны процессын эрх зүй. УБ. 2019. 24 дэх тал.

¹⁵⁹ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль. /Шинэчилсэн найруулга/. // Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 2016. №9. 3 дугаар зүйлийн 3.1.9 дэх хэсэг.

¹⁶⁰ Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн 2021 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн 20 дугаар тогтоол.

шаардлага нь тухайн байгууллагын дүрмийн зорилгод нийцсэн байх”, 18.3.2 дахь хэсэгт дүрмийн зорилгын дагуу сүүлийн гурваас доошгүй жил тогтвортой үйл ажиллагаа явуулсан байх” гэж тус тус нарийвчлан зохицуулжээ. Дээрх хуулийн зохицуулалтаас үзэхэд захиргааны хэргийн шүүхэд нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөн нэхэмжлэл гаргах тохиолдолд уг асуудлаар төлөөлөн нэхэмжлэл гаргах эрх нь олгогдсон байх төдийгүй хуульд заасан шаардлагуудыг хангасан байх нөхцөлийг шаардахаар байна. Өмгөөллийн тухай хууль болон энэхүү журамд заасан өмгөөлөгчийн нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа нь нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор шүүхэд гомдол, нэхэмжлэл гаргах эрхтэй хамааралгүй, нэхэмжлэл гаргагчийг Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.3 дахь хэсэгт заасан “хуулиар тусгайлан эрх олгогдсон нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд” гэж үзэх үндэслэлгүй гэж дүгнэн “нэхэмжлэл гаргах эрхгүй этгээд нэхэмжлэл гаргасан”¹⁶¹ гэсэн үндэслэлээр тус тус нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзжээ.

3) Өмгөөлөгч Б.Анирмаа, Б.Баялагмаа, Б.Наранцэцэг, Э.Энхцэцэг нар нь өөрийн нэрийн өмнөөс Нийслэл дэх Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхэд Ковид-19 үеийн хандив, тусламжийн шилэн дансны тайлагналд холбогдох буюу нийтийн өмчийг хамгаалах асуудлаар нэхэмжлэл гаргасан хэдий ч мөн л дээрх үндэслэлээр нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзаж шийдвэрлэсэн байдаг.¹⁶²

Шүүхийн эдгээр шийдвэрүүдээс үзвэл Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3-т заасан хуулийн зохицуулалтыг шүүхээс “өмгөөлөгч нь хуулиар тусгайлан нэхэмжлэл гаргах эрх олгогдсон этгээд биш” гэж үзэж байхын зэрэгцээ хуулиар тусгайлан нэхэмжлэл гаргах эрх олгогдоогүй этгээдэд тавигдах шаардлагыг өмгөөлөгч хангах ёстой гэдэг байдлаар тайлбарлаж байна. Судлаачийн хувьд Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3 дахь хэсгийг шүүхээс тайлбарлаж буй байдалтай санал нийлэхгүй байгаа бөгөөд шүүх тус хуулийн заалтыг хэт явцууруулан тайлбарлаж байна.

Учир нь Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлд өмгөөлөгчийн нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагааны талаар зохицуулсан бөгөөд нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа гэдэг нь өмгөөлөгч бусдаас хөлс авахгүйгээр нийтийн тусын тулд болон нийгмийн эмзэг хэсгийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг төлөөлөн хамгаалах зорилгоор үзүүлж байгаа хууль зүйн мэргэжлийн туслалцаа, мөн олон нийтийн эрх зүйн боловсролыг дэмжих зорилготой аливаа үйл ажиллагаа¹⁶³ гэж тодорхойлжээ.

Өмгөөлөгчийн нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагааг явуулах арга хэлбэрийг тодорхойлохдоо:¹⁶⁴

1. Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх;
2. Олон нийтийн эрх зүйн боловсролыг дэмжих зорилготой үйл ажиллагаа;
3. Төрийн байгууллага, албан тушаалтанд хандан гомдол гаргах;
4. Шүүхэд нэхэмжлэл, гомдол гаргах.

Нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа гэх ойлголтыг дан ганц төлбөрийн чадваргүй хүнд хууль зүйн мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаа гэж явцуу байдлаар ойлгож хэрэглэж болохгүй юм. Өөрөөр хэлбэл, нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагааны нэг илрэх хэлбэр нь нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор өмгөөлөгч шүүхэд нэхэмжлэл, гомдол гаргах замаар хэрэгжих боломжтой.

Түүнчлэн Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.3 дахь хэсгээс үзэхэд нийтийн эрх ашгийг төлөөлөн нэхэмжлэл гаргах

¹⁶¹ Нийслэл дэх Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шүүгчийн 2022 оны 05 дугаар сарын 30-ны өдрийн 4630 дугаар захирамж.

¹⁶² <https://legaldata.mn/b/1478#bview-aac> үзэв.

¹⁶³ Сүхбаатар 3. Өмгөөллийн тухай хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар (Өмгөөлөл судлалын цуврал). УБ. 2021. 273 дахь тал.

¹⁶⁴ Мөн тэнд. 274 дэх тал.

этгээдүүд нь материаллаг хуулиар тусгайлан эрх олгогдсон этгээд, эсхүл хуулиар тогтоосон шаардлага хангасан төрийн бус байгууллага байна.

Өмгөөллийн тухай хууль нь материаллаг хууль бөгөөд уг хуулиар нэгэнт өмгөөлөгчид нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг олгосон байтал үүнийг хуулиар тусгайлан эрх олгогдсон этгээд гэж үзэхгүйн зэрэгцээ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасан хуулиар тусгайлан эрх олгогдсноос бусад нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээдийн нэхэмжлэл гаргах хүрээ буюу хүрээлэн байгаа орчин, хүүхдийн эрх, нийтийн эрүүл мэнд, нийтийн өмчийг хамгаалах асуудлаар тус шүүхэд нэхэмжлэл гаргах боломжтой гэж тайлбарлаж байгаа нь хэт явцуу хуулийг хэрэглэж байна гэж үзэхэд хүргэж байна.

Нөгөөтэйгүүр өмгөөлөгчийг нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор хүрээ хязгааргүйгээр шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй гэж үзээгүй бөгөөд уг хүрээ хязгаарыг Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны Удирдах зөвлөлөөс Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.2 дахь хэсэгт заасан эрхийнхээ хүрээнд нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх хэлбэр, журмыг батлах замаар тогтоох боломжтой юм.

Дүгнэлт

Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.9 дахь заалтад “захиргааны хэргийн шүүхэд нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд” гэж хуулиар эрх олгогдсон этгээд, энэ хуулийн 18.3 дахь хэсэгт заасан шаардлага хангасан төрийн бус байгууллагыг”, 18 дугаар зүйлийн 18.3 дахь хэсэгт “Хуулиар тусгайлан эрх олгогдсоноос бусад нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд нь хүрээлэн байгаа орчин, хүүхдийн эрх, нийтийн эрүүл мэнд, нийтийн өмчийг хамгаалах асуудлаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй бөгөөд уг этгээд дараах шаардлагыг хангасан байна” гэж тус тус зааснаас үзвэл тус шүүхэд нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд гэдэгт хуулиар эрх олгогдсон этгээд, эсхүл хуульд тавигдах шаардлага хангасан төрийн бус байгууллагыг ойлгоно.

Өмгөөлөгчийн хувьд Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3 дахь хэсэгт зааснаар нийтийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрх хуулиар олгогдсон этгээд байхад шүүхийн процесст түүнийг хуулиар тусгайлан нэхэмжлэл гаргах эрх олгогдоогүй гэж үзэж, цаашилбал төрийн бус байгууллагад тавигдах шаардлагыг заах замаар нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзаж байна.

Шүүхийн процесст өмгөөлөгчийн гаргаж буй нэхэмжлэлийг хоёр үндэслэлээр хүлээн авахаас татгалзаж байгаа байдал нь ойлгомжгүй, тодруулбал, нэхэмжлэл нь хуулиар тусгайлан эрх олгогдсоноос бусад этгээдэд тавигдах хүрээ хязгаарыг хэтрүүлсэн гэж үзэж тухайн нэхэмжлэл нь шүүхийн харъяалалын биш, эсхүл Өмгөөллийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.3-д заасан эрх нь хуулиар тусгайлан олгогдсон эрх биш гэж үзэн нэхэмжлэл гаргах эрхтэй этгээд биш гэж үзэн хүлээн авахаас татгалзаж байгаа нь ойлгомжгүй нөхцөл байдлыг бий болгож байна.

Иймд өмгөөлөгчийн нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор гаргаж буй нэхэмжлэлийн хэмжээ хязгаарыг зайлшгүй тогтоох шаардлага үүсч байгаа бөгөөд үүнд дорвитой арга хэмжээ авч, холбогдох журмыг боловсруулж, батлуулан хэрэгжүүлж, өмгөөлөгчдийн нэхэмжлэл гаргах эрхийг хангуулах талаар арга хэмжээ авах шаардлагатай.

Ашигласан материал

1. Банзрагч Г. Захиргааны процессын эрх зүй. УБ. 2019.
2. Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн 2021 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн 20 дугаар тогтоол. 105
3. Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль. /Шинэчилсэн найруулга/. // Төрийн мэдээлэл. Эмхэтгэл. УБ. 2016. №9.

4. Нийслэл дэх Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шүүгчийн 2022 оны 05 дугаар сарын 30-ны өдрийн 4630 дугаар захирамж.
5. Сүхбаатар З. Өмгөөллийн тухай хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар (Өмгөөлөл судлалын цуврал). УБ. 2021.
6. Edwin Rekosh, Kyra A Buchko, Vessela Terzieva (eds), "Pursuing the Public Interest: a Handbook for Legal Professionals and Activists" (New York: Public Interest Law Initiative in Transitional Societies, 2001)
7. Geoffrey Budlender, "The Development of the Public Interest Law Movement in South Africa" (Symposium on Public Interest Law in Eastern Europe and Russia, Budapest, Hungary, 1997)
8. Helen Hershkoff and Aubrey McCutcheon, "Public Interest Litigation: An International Perspective" in Many Roads to Justice: the Law-Related Work of Ford Foundation Grantees Around the World (US: The Ford Foundation, 2000)
9. Jurgen Habermas, "The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964)" New German Critique No.3 (Autumn, 1974).

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖИЛД ХИЙХ ҮНЭЛГЭЭНИЙ АРГАЧЛАЛ БОЛОВСРУУЛАХ НЬ

DEVELOPMENT OF AN EVALUATION METHODOLOGY FOR POLICE CRIME PREVENTION

Б.Хулан

*ДХИС-ийн ЭЗНУС-ийн Хувийн эрх зүйн тэнхимийн багш,
доктор, цагдаагийн ахлах дэслэгч*

Д.Булган

*ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор,
доктор, цагдаагийн дэд хурандаа*

Товч агуулга. Энэхүү сэдвийн хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил, хөтөлбөр, төсөл боловсруулах, үйл ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд хийгдэх алхам, үе шат, агуулгын хүрээг судалж, цагдаагийн байгууллагын урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний аргачлалыг боловсрууллаа.

Abstract: This topic, the steps, stages, and content framework to successfully implement crime prevention work, program, and project development and implementation activities have been studied, and the evaluation methodology for the police organization's preventive work has been developed.

Түлхүүр үг. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил, үнэлгээ, үнэлгээ хийх аргачлал, үнэлгээний үе шат.

Key words: Crime prevention, evaluation, evaluation methodology, evaluation phase.

Удиртгал

Монгол Улсын иргэн Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэдийнхээ өмнө хариуцна” гэж заасан бол мөн 38 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 7-д Засгийн газар “хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журам бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээг авч, хэрэгжүүлнэ” хэмээн хариуцах субъектийг тодорхойлж өгсөн байна.¹⁶⁵

Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.2 дахь хэсэгт “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын бодлого боловсруулах, төлөвлөн хэрэгжүүлэх, үр дүнг үнэлэх замаар зохион байгуулна”¹⁶⁶, Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 1.1 дэх хэсэгт Цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийн хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг гарсан шалтгаан, нөхцөлийг тогтоох, арилгуулах”¹⁶⁷ гэж тус тус заасан. Эдгээр зохицуулалт нь цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, түүний үр нөлөөг тодорхойлоход чиглэсэн гол эрх зүйн үндэс юм.

Орчин үеийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын үндсэн зарчим бол гэмт хэргийг бууруулах стратегийг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд судалгаа, дүн шинжилгээ хийж, үр дүнг тооцох явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, урьдчилан сэргийлэх ажилд

¹⁶⁵ Монгол Улсын Үндсэн хууль. //Төрийн мэдээлэл. 1992 он. №01.

¹⁶⁶ Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. //Төрийн мэдээлэл. 2019 он. №42.

¹⁶⁷ Цагдаагийн албаны тухай хууль. //Төрийн мэдээлэл. 2017 он. №8.

үнэлгээний үр дүнг бодитоор ашиглахыг шаарддаг болсон¹⁶⁸. Иймд үнэлгээ хийх нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг амжилттай хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд үнэлгээ хийснээр тухайн ажил, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр ямар үр дүнд хүрсэн, заасан зорилтууд биелсэн эсэх, түүнчлэн бүрэн дүүрэн хэрэгжсэн эсхүл үр дүнд хүрээгүй шалтгааныг тодорхойлох боломжтой болдог. Тиймээс гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд тулгуурлан тодорхой төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүдэд үнэлгээ аргачлалыг боловсруулах асуудлыг судалж, боловсронгуй болгох хэрэгцээ шаардлага тулгарч байна.

Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нэлээд хэдэн хөтөлбөр хэрэгжсэн байдаг. Тухайлбал, “Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр”; “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр”; “Олон нийт-Цагдаагийн хамтын ажиллагааны хөтөлбөр”; “Хөршийн хяналтын хөтөлбөр”; гэр бүлийн хүчирхийлэл, цахим болон хүн худалдаалах, залилан мэхлэх гэмт хэрэг, зам тээврийн осол, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх аян, арга хэмжээг эрчимтэй авч хэрэгжүүлсэн нь гэмт хэргийн бууралтад нөлөөлсөн байхыг үгүйсгэхгүй ч эдгээр арга хэмжээнд үнэлгээ хийж, үр нөлөөг нь тодорхойлсон нь практикт ховор байна. Тиймээс энэхүү сэдвийг сонгон авч, боловсронгуй болгох арга замыг эрэлхийллээ.

Гэмт хэргийн гаралтыг бууруулахад олон нийтийг оролцоонд тулгуурлан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг амжилттай хэрэгжүүлэх боломж бүрддэг. Тиймээс олон нийтэд түшиглэсэн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрт үнэлгээ хийх аргачлалыг энэхүү санал болгож байна. Олон нийтэд түшиглэсэн урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүд нь гол оролцогч талууд, тэдгээрийн зохистой харилцаа, хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал, үр ашиг, үр дүнгийн талаарх үнэ цэнтэй мэдээллээр хангаж, улмаар менежерүүдэд сайжруулалтыг төлөвлөх боломжийг олгодог байна.

Үндсэн хэсэг

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний аргачлал. Энэ сэдвийн хүрээнд бид үнэлгээ хийх үйл явцыг ойлгомжтой болгохын тулд хийх алхам, үе шатыг тодорхойлж аргачлалыг боловсруулснаар илүү ойлгомжтой болно.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр, арга хэмжээнд хамгийн тохиромжтой үнэлгээг сонгох үйл явцыг дараах үе шатанд хувааж үзэж болно. Үүнд:

Үе шат, алхам	Хийх ажил
1. Асуудлыг олж, тодорхойлох, урьдчилсан үнэлгээ хийх	1. Төлөвлөгөө гаргах 2. Бэлтгэл ажил 3. Үнэлгээний зорилгоо тодорхойлох 4. Үнэлгээний төрлөө сонгох 5. Үнэлгээний асуултуудаа боловсруулах 6. Шалгуур үзүүлэлтээ сонгож, мэдээллийг цуглуулах 7. Логик загварыг гаргах 8. Мэдээллийн эх сурвалжаа сонгох 9. Түүврийн нэгж, хэмжээг тодорхойлох 10. Мэдээлэл цуглуулах 11. Үнэлгээний арга зүйгээ сонгох 12. Дүн шинжилгээ хийх
2. Урьдчилан сэргийлэх зорилт, төслийн зорилт, зорилтот бүлгийг тодорхойлох	1. Урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн арга барил 2. Хөтөлбөрийн төрөл, онцлог 3. Хөтөлбөрийн техник үзүүлэлт

¹⁶⁸ Australian Institute of Criminology (AIC) 2012. National crime prevention framework. Canberra: AIC. http://www.aic.gov.au/en/crime_community/crimeprevention/ncpf.aspx

3. Зорилгодоо хүрэхэд чиглэсэн оролцоог тодорхойлох	Орц Хүний нөөц Хөрөнгө Технологи Хэрэглэгч Цаг хугацаа
4. Төслийн зураг төсөл, гүйцэтгэл хийх	Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө Бүтэц, зохион байгуулалт Манлайлал Хяналт
5. Төслийн хэрэгжилт, зорилгын хэрэгжилтийн үнэлгээ хийх (явцын үнэлгээ)	Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, чанар, сэтгэл ханамж, ашиг, алдагдал 1.Хөтөлбөрийн оролцогч талуудыг тодорхойлох 2.Шийдвэр гаргах болон хамтын ажиллагаанд шаардагдах мэдээлэл 3.Зорилгыг тодорхойлох
6. Нөлөөллийн үнэлгээ хийх	1.Үр нөлөө, үр дүнг тодорхойлох 2.Зохимжтой үнэлгээний төрлийг тодорхойлох 3.Үнэлгээний арга барил болон үнэлгээний төрлийн нийцлийг олох 4.Үнэлгээний арга барил болон төрлийн арга зүйг тодорхойлох. Өөрөөр хэлбэл, үнэлгээний стандарт болон шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлох; 5.Оролцогчидтой хамтран үнэлгээний загварыг тохиролцох 6.Үнэлгээний төрөл болон үнэлгээний арга барилыг сонгох матриц
7. Зардал - үр ашгийг тооцох.	1.Үр дүнг ашиглан үр ашгийг тодорхойлох 2.Үнэлгээний арга барил болон 3.Төрлийн арга зүйг тодорхойлох 4.Зөвлөмжийн мөрөөр хийх хэрэгжилтийн хяналт хийх

Хүснэгт 01. Үнэлгээг сонгох үйл явцын үе шат

Хүснэгтэд үзүүлсэн 7 алхмыг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, үнэлгээний төрлийн онолд тулгуурлан урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг боловсруулахаас эхлээд хэрэгжилт, явцыг үнэлж, нөлөөллийг үнэлж, сайжруулах арга хэмжээ, зөвлөмжийг тодорхойлоход чиглэсэн байхаар боловсрууллаа.

Алхам 1. Асуудлыг олж, тодорхойлох, урьдчилсан үнэлгээ хийх. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн өмнө урьдчилсан үнэлгээ хийнэ. Эхний үйл ажиллагаа бол төлөвлөгөө гаргаж, урьдчилсан үнэлгээ хийх үйл ажиллагааг төлөвлөх шаардлагатай юм. Төлөвлөгөөнд тусгаснаар боловсруулахаар ажиллаж байгаа урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн шинж чанарыг тодорхойлох шаардлагатай юм. Ингэснээр хэрэгжилтийн болон нөлөөллийн үнэлгээний арга барил, арга зүйг сонгоход ашиглах боломжтой. Энэ мэдээллийг ихэвчлэн урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн тодорхойлолтод эсхүл албан ёсны баримт бичигт тусгах нь зүйтэй байхаар төлөвлөж, гүйцэтгэнэ.

Урьдчилсан үнэлгээ хийхдээ үндэслэл, шалтгааныг эсхүл захиалагчийн шаардлага, сонирхол зэргийг тодорхойлж, мэдээлэл цуглуулах, холбогдох судалгааг хийх шаардлагатай. Судалгаанд зорилтод бүлэгт хамаарах нөхцөл байдлыг судлахдаа шинжлэх ухааны судалгааны арга зүйг ашиглаж болно. Тухайлбал, тоон судалгаа, баримт бичгийн судалгаа, ажиглалт, анкет асуулгын арга г.м.

Ийнхүү төлөвлөгөөний дагуу урьдчилсан үнэлгээ хийх багийн гишүүд бэлтгэл ажлыг хангаж, үнэлгээний зорилгоо тодорхойлж, дүн шинжилгээ хийхэд шаардлагатай судалгааны аргуудаа сонгож, асуултад ⁰⁹ариулах үзүүлэлтүүдийг боловсруулж, мэдээллийг цуглуулах ажлыг эхлүүлнэ.

Урьдчилсан үнэлгээ хийх эхний үе шатанд “логик загвар” гаргаснаар гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийг үнэлэх үйл явцыг тодорхойлж, үнэлгээг сонгох аргачлалыг тодорхойлно. Энэ нь үнэлгээг хийхдээ хаанаас эхлэх ёстой вэ? гэсэн асуултад хариулах боломжийг бүрдүүлдэг. Логик загварууд нь хөтөлбөрийн үйл ажиллагаа, гаралт, үр дүнгийн хоорондын хамаарлыг тоймлон, холбосон график дүрслэлийг өгдөг. Логик загвар нь хөтөлбөрийг боловсруулах, удирдахад эхний алхам болж, үнэлгээний үйл ажиллагааг удирдан чиглүүлж чаддаг.

INPUTS (ОРЦ)		OUTPUTS (ГАРЦ)		OUTCOMES (ҮР ДҮН)
Оролцогч талууд Нөөц Одоо байгаа нөөц (санхүүгийн болон хүний аль аль нь), байгууламж, чадавхыг жагсаалт	Үйл ажиллагаа Хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэх стратеги, үйлдлүүдийг жагсаалт (тухайлбал, хүлээн авах, хэрхэн удирдах, лавлагаа өгөх, хянах гэх мэт).	Гаралтын арга хэмжээ Хийж буй үйл ажиллагааны хэмжилт (сургагдсан хүмүүсийн тоо, оролцогчдын тоо, үйлчилгээний лавлагааны тоо, хийсэн үнэлгээний тоо гэх мэт)	Богино хугацааны Үйл ажиллагааны үр дүнд гарсан өөрчлөлтийн үзүүлэлтүүдийг жагсаах (юу буурсан, нэмэгдсэн, сайжирсан); Үүнийг тоогоор тодорхойлж болно	Урт хугацааны Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхээс өмнө хүлээгдэж буй урт хугацааны зорилтууд (жишээлбэл, олон нийтийн аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх, оролцогчдын зан үйлийн эрүүл мэндийг сайжруулах)

Зураг 1. Логик загварын бүрэлдэхүүн хэсгийн тайлбар

Урьдчилсан үнэлгээний явцад логик загварыг боловсруулснаар хэрэгжилтийн болон нөлөөллийн үнэлгээг хийхэд чухал ач холбогдолтой болно. Өөрөөр хэлбэл, хөтөлбөр боловсруулахад төлөвлөсний дагуу хийгдсэн эсэх, эдгээр нь хоорондоо уялдаатай хэрэгжсэн эсэх, үр дүн, үр нөлөөг тодорхойлох боломжийг бүрдүүлнэ. Бид логик загварын талаар диссертацийн ажлын нэгдүгээр бүлэгт орц, гарц, үр дүнгийн талаар авч үзсэн.

Алхам 2. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, хөтөлбөрийн зорилго, зорилт, зорилтот бүлгийг тодорхойлох. Энэ нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн болон нөлөөллийн үнэлгээ хийхэд чухал ач холбогдолтой.

Энэ үе шатанд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн онцлог шинж, чанаруудыг тодорхойлох шаардлагатай юм. Үүнд: 1) Урьдчилан сэргийлэх арга барил хөтөлбөр; 2) Хөтөлбөрийн төрөл; 3) Хөтөлбөрийн техникийн үзүүлэлтүүд; 4) Хөтөлбөрийг тойрсон улс төрийн нөхцөл байдлыг судлах явдал юм.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга барилыг дараах байдлаар ангилдаг. Үүнд:

- Боломжийг багасгахад чиглэсэн буюу нөхцөл байдлын хандлагад суурилсан арга барил;
- Нийгэм буюу хөгжлийн хандлагад чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх арга барил гэж ангилдаг¹⁶⁹.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүд нь нийгмийн бүх хөтөлбөрүүдийн нэгэн адил үр дагаварт хүргэх механизмыг өөртөө агуулсан байдаг. Тухайлбал, нөхцөл байдалд чиглэсэн эсхүл гэмт хэрэгтнүүдэд чиглэсэн эсэхийг тодорхойлдог.

Нөхцөл байдалд чиглэсэн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх механизм нь гэмт хэрэг гарч болзошгүй шууд нөхцөл байдлыг өөрчлөх замаар гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах боломжтой гэж үздэг. Иймээс нөхцөл байдалд чиглэсэн гэмт хэргээс

¹⁶⁹ Gant and Grabosky, 2000; Indermaur, 1996; O'Malley and Sutton, 1997

урьдчилан сэргийлэх нь гэмт хэргийн тодорхой төрлүүдэд анхаарлаа хандуулж, нийгмийн болон биет орчныг гэмт хэрэг үйлдэх нөхцөлийг багасгахад чиглэсэн байх арга барилд суурилдаг.

Харин гэмт хэрэгтнүүдэд чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй хүмүүсийг тухайн нөхцөл байдалд хүргэх зан чанар, сэдэл, мэдлэг, ур чадварын хувьд ерөнхийд нь өөрчилснөөр гэмт хэрэг багасна гэж үздэг. Иймээс гэмт хэрэгтнүүдэд чиглэсэн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нь тухайн хүний байр суурийг чухалчилж, гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг бууруулах арга замаар түүний хувийн хөгжилд анхаардаг. Жишээлбэл, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд нийгмийн буюу хөгжлийн хандлагыг харуулсан хөтөлбөрийн зорилго нь хүүхдүүдийн тэсвэр тэвчээр, эерэг зан үйлийг нэмэгдүүлэхэд суурилсан сургуульд суурилсан арга хэмжээ авах замаар дээрэлхэх, хүчирхийлэл болон бусад нийгмийн эсрэг зан үйлийг бууруулах явдал юм. Ингэхдээ нийгмийн эсрэг зан үйлтэй холбоотой эрсдэлт хүчин зүйлсийг судлан авч үзэж, хувь хүн, сургууль, олон нийтийн түвшинд хамгаалах механизмыг боловсруулсан. Хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлснээр нийгэмд харш зан үйл буурч, сурагч, эцэг эхийн сургуульд сэтгэл ханамж нэмэгдэж, эцэг эхийн сургуульд оролцох оролцоо нэмэгдэж, боловсон хүчний халаа сэлгээ нэмэгдсэн.

Хөтөлбөрийн төрөл нь зөвлөх хөтөлбөрүүд нь хүрэхээр хүлээгдэж буй үр дүн, үр дүнгийн хэв маягаас шалтгаалан өөр өөр төрлийн хөтөлбөрүүд өөр өөр үнэлгээний стратегитай холбогдоно. Энд зан төлөвт нөлөөлөх зорилготой хөтөлбөрүүд болон бүтээгдэхүүн үйлчилгээ үзүүлэх зорилготой хөтөлбөрүүд гэж зааглан ялгадаг. Зан төлөвт нөлөөлөхийг эрэлхийлдэг хөтөлбөрүүд нь зөвлөх, зохицуулалтын эсхүл кейс менежментийн хөтөлбөрүүдэд хуваагддаг.

Хөтөлбөрийн тодорхойлолтод тухайн хөтөлбөр хэрэгжиж байгаа нөхцөл, зорилтот бүлэг, шийдвэрлэх хэрэгцээ, асуудал багтана. Тухайлбал, Хөршийн хяналтын хөтөлбөрийг нийгэм, газар зүйн хувьд өргөн хүрээнд хэрэгжүүлдэг. “Хөршийн хяналт” хөтөлбөрийн зорилтот бүлэг нь тухайн бүс нутгийн бүх айл өрх юм. Үнэлгээний судалгаагаар өрхийн төрлүүдийн хүрээ, өрхийн нөөц болон бусад шинж чанар зэрэг хүчин зүйлс хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн цар хүрээ, зэрэгтэй хэрхэн холбоотой болохыг тодорхойлох шаардлагатай. Цаашилбал, хэлэлцэж буй асуудлын онцлог, эсхүл олон талын ач холбогдол (жишээлбэл, автомашины хулгай, бусад эд хөрөнгийн хулгай, эд хөрөнгийн хохирол) нь үнэлгээнд чухал нөлөө үзүүлнэ.

Алхам 3. Зорилгодоо хүрэхэд чиглэсэн оролцоог тодорхойлох. Энэ үе шатанд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэрэгжүүлэхэд хийсэн логик загварын дагуу шаардлагатай орцыг дахин тодорхойлж, хүний нөөцийг бүрдүүлэх, шаардлагатай хөрөнгийг тодорхойлж, технологи, технологийг бий болгох, цаг хугацаа зэргийг тооцож, бүрдүүлнэ.

Матриц хийснээр хөтөлбөрийн зорилго, зорилтын дагуу хийгдэх ажил, хүрэх үр дүнг оновчтой тодорхойлж, түүнийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтийг зөв боловсруулж, хэрэглэх боломжтой болно. Харин хэрэгжсэн хөтөлбөрийг үнэлэхдээ дээрх хүснэгтийн дагуу матриц хийж дүн шинжилгээ хийж болно. Ингэхдээ дараах өнгийн дагуу (хөтөлбөрт дүн шинжилгээ хийхэд тоонд шилжүүлэн матриц хийж болно) хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрийн зорилго, зорилтын дагуу хийх ажил, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлтүүдийг нэгтгэн харж болно.

Зорилго			Зорилгын 1 дэх хэсэг	Зорилгын 2 дахь хэсэг	Зорилгын 3 дахь хэсэг
Зорилт					
Зорилт 1.	Хийгдэх ажил	Шалгуур	Шалгуур үзүүлэлт 1 111	Шалгуур үзүүлэлт 2	Шалгуур үзүүлэлт 3

	Зорилт 1.1	Хүрэх			
	Зорилт 1.2				
	Зорилт 1.3				
	Зорилт 1.4				

Хүснэгт 2. Матриц хийх загвар

Тайлбар:	Цагаан өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хийх ажил, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт нийцсэн.
	Цэнхэр өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хийх ажил, шалгуур үзүүлэлтийг тусгаж хүрэх үр дүнг төлөвлөх.
	Нил ягаан:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлтийг тусгаж хийх ажлыг төлөвлөх.
	Ногоон өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хүрэх үр дүнг төлөвлөж шалгуур үзүүлэлт, хийх ажлыг төлөвлөх.
	Шар өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хийгдэх ажил төлөвлөж хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт төлөвлөх.
	Улбар шар өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд хийгдэх ажил, хүрэх үр дүнг төлөвлөж шалгуур үзүүлэлт төлөвлөх.
	Улаан өнгө:	Зорилго, зорилтын хүрээнд шалгуур үзүүлэлт, хийх ажил, хүрэх үр дүнг төлөвлөөгүй.

Алхам 4. Төсөл, хөтөлбөрийн гүйцэтгэл. Энэ нь хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа байх бөгөөд үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, зохион байгуулалт, бүтэц, зохицуулалтын үйл ажиллагаа, хүний нөөцийн удирдлага, манлайлал, хяналт зэрийг өөртөө агуулсан байдаг. Гарц нь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, хэрэглэгч, үйлчлүүлэгчдийн сэтгэл ханамж, чанар зэрэг зүйлсээс бүрдэж, эхний үр дүн, үр ашигт байдлыг илэрхийлэх өөрчлөлт бүхий үзүүлэлтүүдийг агуулж байдаг.

Алхам 5. Төслийн хэрэгжилт, зорилгын хэрэгжилтийн үнэлгээ хийх (явцын үнэлгээ). Явцын үнэлгээний зорилго, зорилт, хамрах хүрээгээ бодитой тодорхойлж, үнэлгээний ажлын удирдамжийг боловсруулна.

Удирдамжид хийгдэх гол ажлууд, зорилго, зорилтууд, бодлогыг хариуцан хэрэгжүүлэх субъект, түүнтэй хамтран хэрэгжүүлэгч, оролцогч талууд, тэдгээрийн хамтын ажиллагааны арга хэлбэр, уг үнэлгээг хийх хуваарь, ашиглах баримт бичиг, үнэлгээний ажлыг гүйцэтгэх хуваарь, ажлын чанарын хяналтын шалгуурууд, сонирхогч талуудтай хамтран ажиллах, мэдээлэл хүргэх, саналыг нь авах хугацаа зэргийг оруулна.

Үнэлгээний загварыг сонгоход анхаарах гурван үндсэн зүйлийг хүснэгт 03-т нэгтгэн үзүүлэв. Эхлээд судалгааны үндсэн зорилгыг тусгах тул үнэлгээний төрлийг тодорхойлох шаардлагатайг харуулж байна. Дараа нь үнэлгээний зохих арга барилыг тодорхойлж, түүнд ашиглах аргуудын талаар тусгаж байна. Үүнд:

Үнэлгээний төрөл	Үнэлгээний арга барил	Үнэлгээний арга зүй
Явцын буюу хэрэгжилтийн үнэлгээ	Зорилгод чиглэсэн үнэлгээний арга барил	Туршилтын арга
Нөлөөллийн үнэлгээ/үр дүнгийн үнэлгээ	Шийдвэр гаргахад чиглэсэн арга барил	Хагас туршилтын арга
Зардал-үр ашгийн үнэлгээ	Системийн шинжилгээ	
	Хэлэлцэх, дүн шинжилгээ	

Хүснэгт 3. Үнэлгээний загварыг сонгоход анхаарах гурван үндсэн зүйл

Жишээгээр авч үзвэл “Хөршийн хяналтын хөтөлбөр”-ийн үнэлгээг хийхэд хөтөлбөрийн үр дүн, ялангуяа хөтөлбөр хэрэгжсэнээс хойш нэг жилийн дараа гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогчдыг бууруулах зорилгодоо хэр хүрсэн бэ гэдэг асуулт гарч байна. Энэ нь зорилгод суурилсан арга барилыг ашиглан нөлөөллийн үнэлгээг хийх боломж бүрдэх юм. Өөрөөр хэлбэл, хөтөлбөрийг үргэлжлүүлэх боломжтой эсэхийг тодорхойлохын тулд үндсэндээ тогтсон хөтөлбөрт хөтөлбөрийн зорилтуудтай шууд холбож, үр дүнд хүрсэн эсэхийг тодорхойлох явдал юм.

Үнэлгээний загварыг сонгохдоо хөтөлбөрийн онцлог, түүний нөхцөл байдал, оролцогч талуудын мэдээллийн хэрэгцээ, тэргүүлэх чиглэл, боломжит нөөц зэрэг олон хүчин зүйлийг харгалзан тодорхой тохиолдол бүрд бүрэн үндэслэлтэй хийх шаардлагатай.

Зураг 2. Хөтөлбөр боловсруулахад анхаарах зүйл

Зургаас харахад хөтөлбөрт анхаарах зүйл нь урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийг боловсруулахдаа ямар арга барилаар хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх вэ гэдэгт нийцүүлж хөтөлбөрийн төрлийг тодорхойлно.

Урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх болсон үндэслэл нь үр дүнгийн “яагаад”-ыг ойлгоход чухал ач холбогдолтой учраас хөтөлбөрийн үнэлгээнд нэн чухал юм. Хөтөлбөрийн үндэслэлийг тухайн хөтөлбөр тус бүрээр шалгах ёстой, учир нь тухайн хөтөлбөрт өөрчлөлт оруулах механизмын үйл ажиллагаа нь олон нийтийн нөхцөл байдлаас шалтгаалж зохицуулагддаг.

Хөтөлбөрийн зорилготой холбоотойгоор буюу үр дүнгийн ялгаатай байдлаас шалтгаалан өөр өөр үнэлгээний шалгууруудаар үнэлгээ хийдэг. Тухайлбал, зан үйлд нөлөөлөхийг эрэлхийлдэг хөтөлбөрүүд жишээ нь олон нийтийн боловсролын хөтөлбөр, нөгөө талаас бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үзүүлдэг хөтөлбөрүүд жишээ нь аюулгүй байдлын үйлчилгээ үзүүлэх урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүд орно. Тиймээс хөгжүүлэлт хийх, үнэлгээний судалгааг төлөвлөхдөө үр дүнгийн шатлалыг ашиглах нь зүйтэй юм.

Үнэлгээний арга барил	Үнэлгээний төрөл			
	Урьдчилсан үнэлгээ	Явц хэрэгжилтийн үнэлгээ	Нөлөөллийн үнэлгээ	Зардал – үр ашгийн үнэлгээ
Зорилгод суурилсан				
Шийдвэрт чиглэсэн				
Системийн анализ				
Дахин хянах				

Хүснэгт 4. Үнэлгээний төрөл ба аргын матриц

Энэ матрицыг ашиглаж урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн үнэлгээ хийх төрлөө сонгож, үнэлгээ хийх арга зүйг тодорхойлно.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлох нь үнэлгээний чухал хэсэг юм.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын үнэлгээнд үйл явц ба үр дүнгийн үнэлгээ гэсэн хоёр үндсэн төрлөөр ангилж үзээд үйл явц болон үр дүнгийн үнэлгээний нийтлэг асуултуудын жишээг дараах хүснэгт №5-д үзүүлээ.

Үйл явцын үнэлгээ	Үр дүнгийн үнэлгээ
- Хөтөлбөрийн үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг эсхүл үйл ажиллагаа нь юу вэ? - Хөтөлбөр одоо ажиллаж байна уу? эсхүл тухайн үедээ л хэрэгжсэн үү? - Хөтөлбөрт онцолж буй асуудал, газар эсхүл хүмүүсийн онцлог юу вэ? - Хөтөлбөрийн зорилтот бүлгийнхэн хөтөлбөртэй холбоотой хэвээр байгаа эсэх, хөтөлбөр нь оролцогчдын хэрэгцээг хангаж чадаж байна уу? - Хөтөлбөрийн бүх үе шатад талуудын оролцоо, цар хүрээ юу вэ? - Хөтөлбөр нь хэрэгжилтийн хувьд шилдэг туршлагад нийцэж байна уу? - Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд ямар хүчин зүйл эерэг, сөрөг нөлөөтэй байна вэ? - Хөтөлбөрийн үйл ажиллагааг дэмжихэд үйл ажиллагааны удирдамж, шаардлагатай тохиолдолд хууль эрх зүйн орчин хэр тохиромжтой вэ? - Хөтөлбөрийн үйл ажиллагаатай холбоотой ямар зардал гарах вэ? - Хөтөлбөр хангалттай нөөцөөр хангагдсан уу? - Хөтөлбөр нь үндсэн ажлуудыг хэрэгжүүлэхэд хэр үр дүнтэй байсан бэ? - Хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, удирдахад ямар сайжруулалт хийж болох вэ?	- Хөтөлбөр өмнөө тавьсан зорилгодоо хэр хүрсэн бэ? - Хөтөлбөр шийдвэрлэхийг хүссэн асуудлынхаа хувьд өөрчлөлтийг авчирсан уу? - Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлснээр ямар үр дүнд хүрсэн бэ? - Хөтөлбөр нь оролцогчдын мэдлэг, хандлага, ур чадвар, зан төлөвт богино хугацаанд ямар нөлөө үзүүлсэн бэ? Эдгээр үр дүн нь цаг хугацааны явцад тогтвортой байна уу? - Гэмт хэргийн түвшин, олон нийтийн аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөө зэрэг нь урт хугацааны явцад ямар үр дүнд хүрсэн бэ? - Хөтөлбөр хэрэгжих нь хөтөлбөрийн ажилтнууд, оролцогч талууд, Засгийн газар зэргийн алинд нь ашигтай вэ? - Хөтөлбөрийн үр дагаврыг хаана илэрч байна вэ? - Хөтөлбөрийн үйл ажиллагаа, бүрэлдэхүүн хэсэг нь богино болон урт хугацааны үр дүнд хэрхэн нөлөөлсөн бэ? - Хөтөлбөрийн үр дүн, хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагааны үр дүнд ямар гадны хүчин зүйлс эерэг эсхүл сөрөг нөлөөлөл үзүүлсэн бэ? - Хөтөлбөрийн ерөнхий үр нөлөөг сайжруулахын тулд хөтөлбөрт ямар өөрчлөлт оруулж болох вэ? - Хөтөлбөрийн үйл ажиллагаатай холбоотой зардалтай (хөрөнгө оруулалтын өгөөж) ямар санхүүгийн үр ашиг гарах вэ?

Хүснэгт 5. Үйл явц ба үр дүнгийн үнэлгээний асуултууд

Ийнхүү дээрх асуултад хариулахад чиглэсэн шалгуур үзүүлэлтийг энэхүү судалгааны ажилд тусгасан бөгөөд хамгийн тохиромжтой нь үр дүн болон үйл явцын үнэлгээг хоёуланг нь хийх ёстой гэжээ. Урьдчилан сэргийлэх ажил амжилттай болсон эсэхийг оролцогч талуудад харуулдаг учраас үр дүнгийн үнэлгээг голчлон анхаардаг ч үйл явцын үнэлгээ нь төслийн үр дүнд хэрхэн хүрснийг ойлгох боломжийг олгохын зэрэгцээ маш чухал юм. Жишээлбэл, төсөл амжилтгүй болсон бол үйл явцын үнэлгээний үзүүлэлтүүд нь төслийн хэрэгжилтэд гарсан бэрхшээл, хязгаарлалтууд энэ үр дүнд нөлөөлсөн эсэхийг тодорхойлоход тусална.

Үйл явцын эхний чухал ерөнхий үзүүлэлт бол урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой зардал юм. Хэдийгээр үүнийг төслийн эцсийн үр дүнтэй (өртөг-үр ашиг эсхүл зардал-үр ашиг) харьцуулж үздэг боловч илүү үнэмлэхүй утгаараа үнэлэгддэг. Тухайлбал, төслийн оролцогч талуудтай зөвшилцсөний үндсэн дээр төслийн хязгаарлалт эсхүл хамрах хүрээг харгалзан мөнгө, нөөц эсхүл хүмүүсийн өртөг боломжийн байгаа эсэх.

Үйл явцын үнэлгээний гол үзэл баримтлал нь хөтөлбөрийн үнэнч байдал, өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг анх төлөвлөсний дагуу хэрэгжүүлсэн эсэх юм. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зөв хэрэгжилтийг төслийн ажилтнууд эсхүл оролцогчдоос яг юу хийсэн, юу хийх ёстой байсан талаар нь судалснаар бодитоор үнэлдэг, эсхүл бодит хэрэгжилтийг үнэлэгч ажиглаж, оноогоор дүгнэж болно.

Алхам 6. Хамгийн чухал асуултуудын нэг бол хөтөлбөрийн үр дүнд хүрэх эсэх юм. Өөрөөр хэлбэл, хөтөлбөрийн үр нөлөөг хөндлөнгийн оролцоотой холбон тайлбарлаж болох уу, эсхүл бусад гаднын хүчин зүйлс нөлөөлсөн үү? Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нь хэзээ ч хоосон орон зайд явагддаггүй, харин хөндлөнгийн оролцооны үйл явц, түүний механизмд нөлөөлдөг тодорхой нөхцөл байдлын хүрээнд явагддаг.

Иймд ажиллаж байгаа механизм, хөндлөнгийн оролцоо нь механизмыг хэрхэн зөв шийдвэрлэх, тэдгээрийн ажиллаж буй нөхцөл байдлын талаарх асуултуудыг урьдчилан асуух нь чухал юм. Гэмт хэргийн түвшин буурах нь жишээлбэл, хөндлөнгийн оролцоо эхлэхээс өмнө эхэлсэн буурах хандлагатай байж болно. Үүний нэгэн адил гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого бусад хөтөлбөрүүдийг нэг бүс нутагт нэгэн зэрэг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа нь үр дүнд нөлөөлж болзошгүй юм. Ийм учраас ийм гаднын нөлөөллийн хүчин зүйлийн үнэлгээ нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр нөлөөллийн үнэлгээний нэг хэсэг болдог.

Нөлөөллийг тодорхойлоход үр дүнгийн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт зайлшгүй шаардлагатай. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр нь тогтвортой байж удаан хугацаанд үргэлжилж үр нөлөөг бий болгох зорилготой. Тиймээс богино хугацааны үр дүнгийн үзүүлэлтүүд болон урт хугацааны үр дүнгийн үзүүлэлтүүдийг хооронд нь ялгах боломжтой. Гэсэн хэдий ч бодит байдал дээр ихэнх хөтөлбөр нь хөндлөнгийн оролцооны дараа шууд хэмжиж болох үр дүнгийн үзүүлэлтүүдэд төвлөрдөг. Үүнийг боломжит нөөц бололцоо хязгаарлагдмал гэх мэт бодит шалтгааны улмаас хийсэн байх магадлалтай.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгийн оролцооны дараа чиглэсэн бүлгийн зан үйл нь өөрчлөгдөж оролцооны дараах үр дүнтэй арга хэмжээ болсон эсэхийг харуулах үзүүлэлтийг тодорхойлж, ашигладаг.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зарим хөтөлбөр нь дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс сэргийлэхийн тулд гэмт хэрэгтнүүдэд чиглэгддэг тул үр дүнгийн үзүүлэлтүүд нь дахин гэмт хэрэг үйлдсэн эсэх, өөрөө мэдээлсэн эсэх бусад эх сурвалжийн мэдээлэх зэргийг харгалзан үнэлгээнд голчлон анхаардаг. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн онцлогт тохирсон үр дүнгийн үндсэн үзүүлэлтүүдийг системчилсэн байдлаар тодорхойлж болно. (Хүснэгт 06)

Архи, мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үзүүлэлтүүд	Бодисын хэрэглээ Бодисын хэрэглээнд хандах хандлага
Өсвөр үеийнхнийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үзүүлэлтүүд	Багш/эцэг эхийн үнэлгээ Сэтгэцийн эрүүл мэнд, сайн сайхан байдал Сургуулийн ирц
Өмчийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үзүүлэлтүүд	Оролдлого Төлбөрийн хэмжээ Санхүүгийн хохирол
Хүчирхийллийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үзүүлэлтүүд	Оролдлого Тайлагнах чадвар нэмэгдсэн
Залилан, цахим гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үзүүлэлтүүд	Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний талаарх мэдлэг Илрүүлэх чадвар нэмэгдсэн

Хүснэгт 06. Гэмт хэргийн онцлогт тохирсон үр дүнгийн үндсэн үзүүлэлтүүд

Согтууруулах ундаа, мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэргийн үндсэн үзүүлэлтүүд нь мансууруулах бодисын хэрэглээ, мансууруулах бодисын хэрэглээнд хандах хандлагыг илэрхийлдэг. Энэ нь хар тамхи, мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн гол зорилго нь хар тамхины хэрэглээг бууруулах эсхүл мансууруулах бодисын хэрэглээг сонирхолгүй болгох, ингэснээр гэмт хэргийн гаралт ч мөн эерэг үр дагавар болж буурахад чиглэгдсэн.

Алхам 7. Зардал-үр ашгийн шинжилгээ (Cost and benefit analysis). Орчин үеийн эдийн засагт хөрөнгө оруулалтын аливаа шийдвэр гаргахад тухайн төсөл, хөтөлбөрийн үр ашгийн шинжилгээний асуудлыг чухлаар тавьж ирсэн. Зардал-үр ашгийн шинжилгээний арга зүйг нийтийн сайн сайхан байдлыг сайжруулахад хийж байгаа Засгийн газрын үйл ажиллагааны мэдээллийг бэлтгэх, бий болгох, үнэлэх нэг арга зам гэж үздэг. Мөн харьцангуй ашиг, алдагдлыг хэмжихэд зориулагдсан арга техник өөр бодлого эсвэл хөтөлбөрийн хувилбаруудаас тоон болон бусад нөхцөлөөр хамгийн ашигтай зардлын харьцааг тодорхойлдог. Зардал-үр ашгийн шинжилгээ нь мөнгөөр илэрхийлэгдсэн Засгийн газрын зарим үйл ажиллагаануудын үр дүнг хэмжих үйл явцын цогц. Зардал үр ашгийн шинжилгээ нь ихэвчлэн төслийн судалгаатай техникийн, санхүүгийн, хуулийн, байгууллагын/ хамт хийгдэн эцсийн дүгнэлтийг бий болгодог.

Дүгнэлт

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд дээрх 7 алхмын хүрээнд төлөвлөж, хэрэгжүүлж, зохион байгуулж, нөлөөлөл, зардал-үр ашгийг тооцох нь чухал ач холбогдолтой юм. Ингэснээр гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын бодит үр нөлөөг тооцож, цаашид хийх ажлыг сайжруулах боломж бүрдэнэ.

Цагдаагийн байгууллагаас зохион байгуулж буй гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний аргачлалыг боловсруулж, үнэлгээний дараа дараагийн үндсэн дээр урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм.

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний эрх зүйн зохицуулалт, зохион байгуулалт, арга зүйн хувьд боловсронгуй болгох зайлшгүй шаардлагатай байна. Өөрөөр хэлбэл, урьдчилан сэргийлэх ажлын үнэлгээний хамрах хүрээг тодорхой болгож, эрх зүйн баримт бичигт тусгагдсан нэр томьёо, үзэл баримтлалыг нэг мөр томьёолж, үнэлгээ хийх мэргэжилтэн бэлтгэх, мэргэжлийн баг бүрдүүлэх явцын болон нөлөөллийн үнэлгээ хийх аргачлал боловсруулах зэрэг ажлуудыг нэн тэргүүнд хийх нь зүйтэй юм.

Санал

- “Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын үнэлгээ хийх арга зүй”-н сургалт, дамжааг байгуулах;
- Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд хийх үнэлгээний журам (аргачлал)-ыг боловсруулах.

Энэхүү аргачлал нь нийтлэг үндэслэл, үнэлгээний зарчим, хамрах хүрээ, үнэлгээний удирдлага, зохион байгуулалт, урьдчилсан үнэлгээ хийх, урьдчилан сэргийлэх ажлын зорилго, зорилтод бүлгийг тодорхойлох, хөндлөнгийн оролцоог тодорхойлох, төслийн зураг төсөл боловсруулах, хэрэгжүүлэх, төслийн хэрэгжилтийг үнэлэх, нөлөөллийн үнэлгээ хийх, зардал үр ашгийг тооцох, үнэлгээний арга зүй, төлөвлөлт, хэрэгжилтийн харилцан хамаарлыг тооцох гэсэн бүрдэл хэсэгтэй байна.

Ашигласан материал

Нэг. Хууль тогтоомж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. //Төрийн мэдээлэл. 1992 он. №01.
2. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. //Төрийн мэдээлэл. 2019 он. №42.
3. Цагдаагийн албаны тухай хууль. //Төрийн мэдээлэл. 2017 он. №8.

Хоёр. Ном сурах бичиг, гарын авлага, өгүүлэл

1. Australian Institute of Criminology (AIC) 2012. National crime prevention framework. Canberra: AIC. <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/national-crime-prevention-framework.pdf>
2. Gant and Grabosky, 2000; Indermaur, 1996; O'Malley and Sutton, 1997.

ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ҮНЭЛЭХ НЬ /Гашуун сухайт чиглэлийн авто замын жишээн дээр/

Д.Мөнгөн
ШУТИС-ийн Механик, тээврийн сургуулийн докторант

Товч агуулга. Өмнөговь аймгийн Гашуун сухайт чиглэлийн авто замын хувьд 90 гаруй хувийг хүнд даацын ачааны автомашины хөдөлгөөн эзэлдэг. Урагшаа чиглэлд ачаатай, хойшоо чиглэлдээ ачаагүй зорчдог тул чиглэлээс ба шалган нэвтрүүлэх цэгүүдийн хоорондын авто замын геометр хэмжээс, газрын гадаргын онцлог болон техникийн байдлаас шалтгаалан дундаж хурдны өөрчлөлттэй, жолоочийн ажлын орчин хүнд, замын хөдөлгөөний дүрэм баримталдаггүй, байгаль цаг агаарын нөхцлөөс хамаарал ихтэй зэрэг нөлөөллийг замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үнэлгээний аргачлалын дагуу судалж, тус чиглэлийн авто замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг үнэлсэн.

Abstract. More than 90% of the road in the direction of Gashun Suhait in Mungogov province is occupied by heavy trucks. By this research paper, the traffic safety assessment is conducted by the related methods.

Түлхүүр үг: Зам тээврийн осол, хэрэг, зам тээврийн осол давтамжтай гардаг аюултай хэсэг.

Key words. Traffic accident, traffic crime, the dangerous area of traffic accident

Удиртгал

Таван толгой–Гашуун сухайт чиглэлийн нүүрс тээвэрлэх 245км хатуу хучилттай автозамыг “Энержи Ресурс” ХХК 2011 оны 10 сард барьж дуусгасан ба Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Баян-Овоо, Ханбогд сумдын нутгийг дамжин Гашуун Сухайтын хилийн боомтод хүрнэ. Энэхүү хатуу хучилттай автозам, замын өртөө, шалган нэвтрүүлэх цэг (ШНЦ), Цагаан хад дахь нүүрс ачих, буулгах талбай (НАБТ), Гаалийн хяналтын талбай зэрэг уурхайн гадаад тээврийн зам байгууламжууд хамаарна. Таван толгой–Гашуун сухайт чиглэлийн нүүрс тээвэрлэх 245км хатуу хучилттай авто замыг бэхжүүлсэн суурьтай (Earth zume-аар) асфальт бетон болон асфальт бетон хучилтыг сонгосон байна. [1]. Замын өргөн -7.5м, замын хоёр талын хөвөөний өргөн тус бүр 1.5м байна. Асфальт бетон хучилтыг авч үзвэл, хучилтын нийт зузаан 750мм, үүнд, ул хөрс-далангийн нэмэгдэл үе-300мм, буталсан чулуун суурь-200мм, бэхжүүлсэн суурьтай үе эсвэл хайрган үе-200мм, дан өнгө боловсруулалт буюу хатуу хучилт 50мм ба ухмал өндөрлөх далан, дүүргэлт, усны шуудуу зэрэг болно. Тус авто замаар зорчихдоо 4 ШНЦ-ээр (Ухаа худгаас 25км, 57км, 213км, 218км) нэвтрэнэ.

Зураг №1.Гашуун сухайтын чиглэлийн автозам

Зураг №2.Хатуу хучилттай автозамын байдал.

1.Авто замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үзүүлэлтийг тодорхойлох.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үзүүлэлтэд зам тээврийн ослын улмаас нас барсан, хүнд, хөнгөн гэмтсэн иргэд ба эдийн засгийн хохирлын хэмжээ зэрэг багтана. Дээр дурдсан үндсэн үзүүлэлтийг бүхэлд нь тооцоолоход зам тээврийн ослоос үүдэн нас барсан, гэмтсэн хүмүүсийн тоо нь үүссэн гамшгийн хэмжээнээс хамаардаг нь хүндрэл бий болгодог. Үүний зэрэгцээ, тухайн бүс нутагт оршин суугаа хүн ам, хөдөлгөөнд оролцож буй тээврийн хэрэгслийн тоо зэрэг нь өөр хоорондоо ялгаатай байдаг нь зам тээврийн ослоос нас барсан, гэмтсэн хүний тоо болон эдийн засгийн хохирлын абсолют тоон утгаас замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын түвшинг тодорхойлоход хүндрэлтэй байдаг.

Тухайн байршлыг зам тээврийн осол, хэрэг ихээр гардаг аюултай хэсэг мөн эсэхийг ялгахын тулд судлаачдын хэрэглэсэн загварчлалын арга (Model), ослын харьцааны арга (Accident rate method)-аар зам тээврийн осол, хэрэг ихээр гардаг аюултай хэсгийг тодорхойлоход шаардлагатай зарим тоо баримт манайд бүртгэлтгүй байгаагаас аюултай байдлын индексийн арга (severity Index Meyhod)-ыг хэрэглэх нь илүү тохиромжтой. Энэ арга нь зам тээврийн ослоор хүнд, хөнгөн гэмтэгчдийн, нас барагсдын тоонд тулгуурлан тооцдог бөгөөд тохирох жингээр эдгээр тоонуудыг үржүүлэн индексжүүлэн дараах томъёогоор аюултай байдлын индексийг тооцоолно.

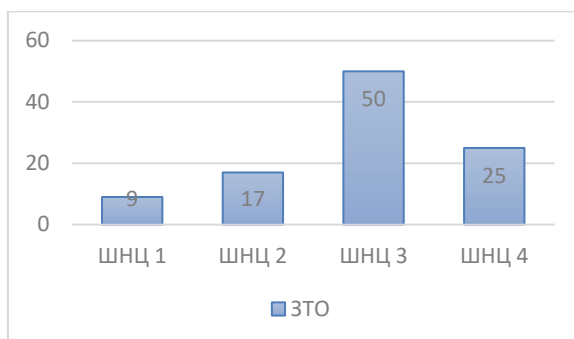
$$P=X+3 \cdot Y+5 \cdot Z \quad (1)$$

X-хөнгөн гэмтсэн хүмүүсийн тоо;

Y-хүнд гэмтсэн хүмүүсийн тоо;

Z-нас барсан хүмүүсийн тоо;

2022 оны байдлаар Гашуун сухайт чиглэлийн авто замд 101 зам тээврийн осол гарч, 4 хүн нас барсан байна. Ослын 75% нь жолоочийн хариуцлагагүй үйлдэл, 12% нь гүйцэж түрүүлэх, 3% нь бүрэн бус тээврийн хэрэгслээс шалтгаалсан, 5.1% нь бусад тээврийн хэрэгсэлд шахуулсан, 4.9% нь согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон байна. Энэ авто замд 2023 оны эхний хагас жилийн байдлаар 91 удаагийн зам тээврийн ослыг тус чиглэлийн авто замын шалган нэвтрүүлэх цэгээр гаргаж, Зураг №3-т үзүүллээ.

Зураг №3. Гашуун сухайтын авто замын ШНЦ тутам дахь ослын тоо

Зураг №3-аас дүгнэхэд, тус авто замд гарч байгаа зам тээврийн ослын хувьд, 1 дүгээр ШНЦ хүртэл 9% (9), 2 дугаар ШНЦ хүртэл 17% (17), 3 дугаар ШНЦ хүртэл 50% (50), 4 дүгээр ШНЦ хүртэл 25% (25) тус тус эзэлж байна.

Найдварт ажиллагааны онол нь саатлын магадлал, саатлын эрчим, зам тээврийн осол саатал хүртэлх дундаж гүйлт зэрэг сааталгүй ажиллагааны үзүүлэлтийн тусламжтайгаар замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эрсдэлийг тоон утгаар илэрхийлэх боломж олгодог [2,3].

Гашуун сухайт чиглэлийн авто зам дээрх эхний 4 сарын хугацаанд тээврийн хэрэгслийн зам тээврийн осол хүртэлх дундаж гүйлтийг (сая км/ зам тээврийн осол) доор томъёогоор тодорхойлно.

$$S_{\text{ЗТО}} = (N_{\text{тх}} \cdot S_{\text{хж}}) / (N_{\text{ЗТО}} \cdot 10^6) = (427245 \cdot 230958) / (101 \cdot 10^6) = 9,75 \quad (2)$$

Энд; $N_{\text{тх}}$ -2022 онд тус замаар зорчсон тээврийн хэрэгслийн тоо;

$$N_{\text{тх}} = 427.245$$

$S_{\text{ЗТО}}$ -тээврийн хэрэгслийн жилийн дундаж гүйлт; $S_{\text{хж}} = 230.958 \text{ км}$

$N_{\text{ЗТО}}$ -тус зам дээр 2022 онд гарсан зам тээврийн ослын тоо; $N_{\text{ЗТО}} = 101$

Дээрх (2) илэрхийллээс, Гашуун Сухайт чиглэлийн хатуу хучилттай авто зам дээр тээврийн хэрэгслийн дундаж гүйлт 9,97 сая км тутамд зам тээврийн осол гарах магадлалтай байна.

Тухайн зам дээр зам тээврийн осол буюу саатлын эрчмийг (зам тээврийн осол/сая км) дараах томъёогоор илэрхийлнэ.

$$n_{\text{ЗТО}} = 1/S_{\text{ЗТО}} = (N_{\text{ЗТО}} \cdot 10^6) / (N_{\text{тх}} \cdot S_{\text{ж}}) = 1/9.75 = 0,10 \quad (3)$$

Зам тээврийн ослын $P(\text{ЗТО})$ Магадлалыг ЗТО -ын тоо

$N_{\text{ЗТО}}$ -г замын хөдөлгөөнд оролцож буй тээврийн хэрэгслийн тоо $N_{\text{тх}}$ -той харьцуулсан харьцаагаар эсвэл ЗТО магадлалын тархалтын статистик загварын аргаар тодорхойлж болно.

$$P_{((\text{ЗТО}))} = N_{\text{ЗТО}} / N_{\text{тх}} = 1 - e^{-(S_{\text{ж}} / S_{\text{ЗТО}})} = 1 - e^{-(n_{\text{ЗТО}} \cdot S)} = 101 / 427245 = 0.023 \quad (4)$$

Дээрх (4) илэрхийллээс зам тээврийн ослын магадлал $P(\text{зам тээврийн осол})$ идэвхтэй аюулгүй байдал- $S_{\text{ЗТО}}$ ба жилийн гүйлт $S_{\text{ж}}$ гэсэн хоёр үзүүлэлтээс хамаардаг бөгөөд зам тээврийн ослын магадлал 0.029 гэж үзэж болно. Иймээс зам тээврийн ослын $P(\text{зам тээврийн осол})$ магадлал нь идэвхтэй аюулгүй байдлын (ослын хувь) түвшин, ашиглалтын эрчим буюу жилийн дундаж гүйлтээс тодорхойлогддог интеграл үзүүлэлт юм.

2. Гашуун сухайт чиглэлийн авто замын замын хөдөлгөөний аюулгүй байдалд хөдөлгөөний эрчмийн нөлөөлөл.

Нэг жилд 1 км замд гардаг зам тээврийн ослын тоо замын хөдөлгөөний цагийн өсөлттэй эрчмээр нэмэгддэг. Энэ хамаарал олон улсад түгээмэл ажиглагддаг бөгөөд дараах корреляцийн хамаарлаар буюу $40 < N < 1600$ авто/цаг үед илэрхийлж болно.

$$n_N = 0.256 + 0.000408N + 1.36 \cdot 10^{(-7)} \cdot N^2 = 0.256 + 0.000408 \cdot 105.9 + 1.36 \cdot 10^{(-7)} \cdot [105.9]^2 = 0.3 \quad (5)$$

Энд: n_N -хагас жилд 1 км замд гарах ЗТО -ын тоо (2 эгнээтэй замд);

N -хөдөлгөөний эрчим, авто/цаг

Хүснэгт №1-ээс тодорхойлбол, N=105.9

Улирал	Нүүрс тээвэр	Бусад тээвэр	Нийт тээвэр
I	139285		139285
II	22816		22816
III	0		0
IV	144532		144532
Дундаж	230958		230958

Хүснэгт №1.Гашуун сухайт чиглэлийн автозамын эрчим (2022 он, жилээр)

Гашуун сухайт чиглэлийн автозамын хөдөлгөөний эрчмийн нөлөөлөл буюу замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үзүүлэлт 0.3 байгаа нь эрсдэл өндөртэй байгааг харуулж байна.

3.Гашуун сухайт чиглэлийн авто замын геометр хэмжээсний нөлөөлөл.

Нарийвчилсан судалгаагаар [2,3,4,8] замын нөхцөл байдал зам тээврийн ослын 60-65%-д үндсэн болон дагалдах шалтгаан болдог.

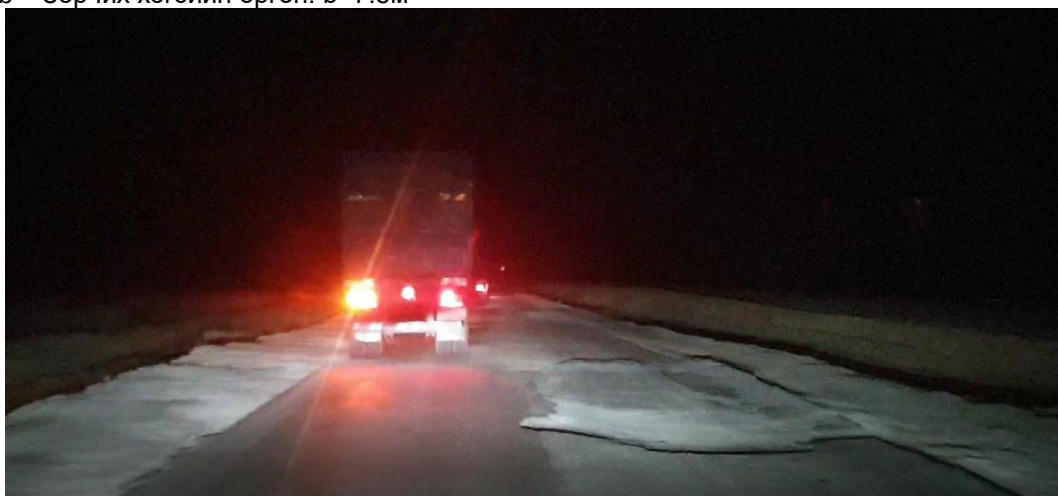
Зорчих хэсгийн өргөн. Зорчих хэсгийн өргөн багасахад зам тээврийн ослын тоо харьцангуй нэмэгддэг. Тус авто замын зорчих хэсгийн өргөн ба зам тээврийн ослын хоорондын хамаарлыг дараах илэрхийллээр $4.0 < b < 9.0$ м нөхцөлд илэрхийлж болно.

$$n_b = 1 / ((0.173b - 0.21)) = 1 / ((0.173 * 7.5 - 0.21)) = 0.91 \quad (6)$$

Энд: n_b - нэг жилд 1 км замд гарсан

Зам тээврийн ослын тоо:

b – Зорчих хэсгийн өргөн: $b = 7.5$ м

Зураг №3.Гашуун сухайт чиглэлийн автозамын хөвөө, далан, усны шуудуу зэргийн эвдэрсэн байдал (2022/09/15)

Гашуун сухайт чиглэлийн автозамын зорчих хэсгийн өргөн бага байгаагаас замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эрсдэлийн үзүүлэлт 0.92 байгаа өндөр эрсдэлийг харуулж байна.

Зорчих хэсгийн хөвөөний нөлөөлөл. Зорчих хэсгийн хөвөөний өргөн 2м-ээс багагүй байх нь тохиромжтой боловч тус авто замын хөвөөний өргөн 1.5м-ээр баригдсан, байгалийн элдэв үзэгдэл, элэгдэл, ачааллын тэнцвэртэй бус байдал зэргээс хөвөөний шороон хэсэг байхгүй байна. Тус авто зам дээр нэг жилд 1км зам дээр зорчих хэсгийн хөвөөний өргөнөөс хамаарсан зам тээврийн ослын тоог дараах илэрхийллээр тодорхойлж болно.

$$n_w = 0.748 + 0.687/w + 0.176/w^2 = 0.748 + 0.687/1.5 + 0.176/[(1.5)]^2 = 1.28 \quad (7)$$

Энд: n_w - нэг жилд 1 км зам дээр гарах зам тээврийн ослын тоо:

W - зорчих хэсгийн хөвөөний өргөн [м]:

Тэгшилтгэлийн $1.0 < b < 4.0$ м үед хэрэглэнэ.

Гашуун сухайт чиглэлийн автозам нь газрын гадарга, өндөршилийн хувьд, уулархаг хэсэгтээ далайн түвшнээс дээш дунджаар 1400м, тэдгээрийн хоорондох тал хөндийнүүд далайн түвшнээс дээш дунджаар 1170м тус тус өргөгдсөн буюу гадаргуугийн өндөршилийн зөрүү дунджаар 200-230м болно. [1]. Иймд тус авто замын замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын бусад үзүүлэлтүүд буюу харагдах зайн нөлөөлөл, эргэлтийн радиус ба огцом өгсүүр ба уруу замын налуугийн нөлөөллийг тогтоох боломжтой ба нөлөөлөл нь харьцангуй бага тул ач холбогдолгүй гэж үзлээ.

Замын гадаргуугийн хосолсон шинж чанаруудын нөлөөлөл. Бороотой, чийглэг цаг агаарт замын гадаргуу норж, зам дугуйн барьцалдалт хангалтгүй болсноос үүдэн зам тээврийн осол ихээр гардаг. Замын гадаргуугийн хомолсон шинж чанар муугаас шалтгаалах зам тээврийн ослын тоо (нийт зам тээврийн ослоос хувиар илэрхийлэгдэнэ) зам дугуйн барьцалдалтын коэффициентоос хамаарах хамаарлыг үзүүлэв.

$$n_{\phi} = 97.09 - 263.5\phi + 34.9\phi^2 + 324.3\phi^3 = 97.09 - 263.5 \cdot 0.5 + 34.9 \cdot 0.5^2 + 324.3 \cdot 0.5^3 = 15.4$$

(8)

Энд: n_{ϕ} -Нэг жилд 1 км зам дээр гарах зам тээврийн ослын тоо [хувиар]:

ϕ -Зам дугуйн барьцалдалтын коэффициент:

Тэгшилтгэлийг $0.1 < \phi < 0.5$ үед хэрэглэнэ. Барьцалдалтын коэффициентийг (Хүснэгт 2) $\phi = 0.5$ гэж авлаа.

Барьцалдалтын коэффициент ϕ нь тээврийн хэрэгслийн хурд (V) нэмэгдэх тусам буурдаг, учир нь хурд ихтэй үед дугуй замтай барьцалдах талбай багасаж, замын тэгш бус байдлаас шалтгаалан цохилтын тоо нэмэгдсээр дугуйн барьцалт буурдаг. (Хүснэгт №2).

№	ШНЦ1-ШНЦ2 дундаж хурд (км/цаг)	ШНЦ1-ШНЦ2 барьцалдалтын коэффициент		ШНЦ2- ШНЦ3 дундаж хурд (км/цаг)	ШНЦ3-ШНЦ4 барьцалдалтын коэффициент	
		Хуурай	Нойтон			
Ачаатай	43	0.6	0.43	13.3	0.65	0.47
Ачаагүй	51	0.58	0.41	26.7	0.65	0.46

Хүснэгт №2. Дундаж хурднаас хамаарсан барьцалдалтын коэффициент

Тус авто замын хувьд, нүүрс тээвэрлэх чиглэлийн онцлогоос хамааран, тээврийн хэрэгслийн дундаж хурд хэрхэн хамаардгийг Хүснэгт 2-т үзүүллээ.

Дээрх (8) илэрхийллээс, Гашуун сухайт чиглэлийн автозамын замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үзүүлэлтэд нөлөөлөх тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний дундаж хурднаас хамаарсан, зам дугуйн барьцалдалтын коэффициентын нөлөөлөл ЗХАБ-д 15.4%-ийн нөлөө үзүүлж байна гэж дүгнэж болно.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын удирдлага, зохион байгуулалтын тогтолцоо. Зааврыг ашиглах хэрэгцээ шаардлага MNS ISO 390001:2014, Овор ихтэй ачааны тээвэрлэлтэд тавих ерөнхий шаардлага MNS5345:2011, Автотээврийн хэрэгслээр ачаа тээвэрлэх ба тээвэрлэлтэд зуучлах үйлчилгээ MNS5346:2017, Хүнд даацын автотээврийн хэрэгсэл. Техникийн ерөнхий шаардлага. MNS6278:2011 зэрэг стандартуудыг үндэслэн Гашуун сухайт чиглэлийн авто зам дээрх замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг [2,5] баримтлан, Гашуун сухайт чиглэлийн автозам дээрх замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эрсдэлийн магадлалыг үнэлэхэд магадлалын хувьд “Ер нь болдог үзэгдэл (В)”, аюулд өртөх II зэрэг буюу “ноцтой” гэсэн түвшинд байна. Эрсдэлийн зэрэг II В хэмжээнд харгалзах индекс нь R2 Байх ба энэ нь Гашуун сухайт чиглэлийн авто зам дээрх замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах олон талт үйл ажиллагааны менежментийг дахин хянаж үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Дүгнэлт

Өмнөговь аймгийн Гашуун Сухайт чиглэлийн автозамын хөдөлгөөний аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлон тус чиглэлийн авто зам дээрх “аюултай хэсэг”-ийг тогтооход шаардлагатай замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын үзүүлэлтүүдийг тодорхойллоо. Тухайн чиглэлийн авто замын хувьд “аюултай хэсэг”-ийг үүсгэж буй хамгийн гол үзүүлэлт бол авто замын зорчих хэсгийн өргөний нарийссан хэсгүүд, тээврийн хэрэгслийн дундаж хурд, эрчмийн нөлөөлөл байна.

Тус чиглэлийн авто замын зам тээврийн ослыг багасгахын тулд дараах арга хэмжээг авах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Үүнд:

2023 эхний 4 сард нийт 1.0 сая хүн цаг ажилласнаас 83% тээврийн жолооч, 8% хүнд даацын автомашины засварчин, 6% нь инженер техникийн ажилтан тус тус эзэлж байна. Өмнөх оныхтой харьцуулбал, тээврийн жолоочийн ажилласан хүн цаг 1.5 дахин нэмэгдсэн нь ажил, амралтын цагийн буруу хуваарьтайг харуулж байна: Урагшаа ба хойшоо чиглэлээс мөн ШНЦ-үүдийн хоорондын автозамын гоёмсгорт параметрээс хамааран хөдөлгөөний хурдыг зөв тохируулах, тухай авто замын км-ийн интервалд “хар цэгийг” нарийвчлан тогтоож, урдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах:

- Газрын гадаргын онцлог болон авто замын техникийн байдлаас шалтгаалан дундаж хурдны өөрчлөлттэй байгаа цэгийг тогтоон зам арчлалтын ажлыг тогтмол гүйцэтгэх
- Жолооч нарын Монгол Улсын замын хөдөлгөөний дүрмийг биелүүлэх, сахилга батыг нэмэгдүүлэх талаар сургалт, нөлөөллийн ажил зохион байгуулах
- Тухайн чиглэлийн авто зам дээр байгаль, цаг агаарын нөхцөлөөс хамаарал ихтэй байдлыг багасгахад чиглэсэн ажлыг үе шаттай зохион байгуулах зэрэг болно.

Ашигласан материал

- Монгол Улсын Засгийн газрын 67 дугаар тогтоолын хавсралт. Гамшгийн эрсдэлийн үнлэгээ хийх журам. УБ., Засгийн газрын мэдээлэл, 2018
- Цагдаагийн ерөнхий газрын Тээврийн цагдаагийн алба. Монгол Улс дахь зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмэхтгэл. 2021-2022
- Үндэсний статистик. Зам тээврийн ослын өнөөгийн байдал. УБ. 2022
- Дүгэр.Д, Бямбаа.Ш, Батмөнх.Б, Баярсайхан.Б. Замын хөдөлгөөний осолгүй байдал, авто тээврийн экологи. УБ., 2006
- Энхболд.А. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал. УБ., 2007
- Оюунбилэг Ж, Дэмбэрэлсүрэн Ж, Жаргалсайхан Ч, Ганхуяг С. Авто замын аюултай цэгүүдийн судалгаа, Мянганы сорилтын сангийн Эрүүл мэндийн төсөл. Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн. УБ., 2011
- Ганзориг Д. Тээврийн урсгалын динамик загварчлалын зарим асуудал. Диссертацийн хураангуй, ШУТИС, 2010
- Базаррагчаа И., Баярсүрэн Б. МСРСgr ХХК-ийн боловсруулсан УБ-ДАРХАН чиглэлийн авто замын төсөлд хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангасан байдалд өгөх үнэлгээ. УБ., 2017
- Н.А., Диванков Н.В. Теория автомобиля. -М.:Высшая школа, 1982
- Ротенберг Р.В. (1996), Основы надежности системы Водитель-Автомобиль-Дорога-Среда.-М.: 1986
- Брайловский Н.О., Грановский Б.И. (1978) Моделирование транспортных систем.-М.:Транспорт, 1978

ЭРДЭМТЭН, СУДЛААЧДЫН ҮЗЭЛ БОДОЛ

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МОНГОЛИИ

ENVIRONMENTAL SAFETY AS A FUNDAMENTAL COMPONENT OF THE NATIONAL SECURITY OF MONGOLIA

А.Манлай

*Начальник центра исследования безопасности
Объединенного научно-исследовательского института
Университета внутренних дел Монголии,
кандидат юридических наук, майор полиции*

Аннотация: В статье анализируется место и роль экологической безопасности в системе национальной безопасности Монголии. Выявлено, что экологическая составляющая является чрезвычайно важным и все еще недостаточно осознаваемым компонентом национальной безопасности, что гарантирует защищенность жизненно-важных интересов человека, общества, государства и природной среды от реальных или потенциальных угроз, которые создает преимущественно сам человек. Это накладывает отпечаток на политическую, экономическую, социальную, духовную, информационную, военную и другие сферы жизнедеятельности, а в конечном итоге – на здоровье человека. Обозначено, что экологическую безопасность следует рассматривать не просто как составляющую национальной безопасности, а как фундаментальную ее составляющую и, более того, как интегрирующий фактор, который способен консолидировать общество и обеспечить его прогрессивный прогресс.

Подчеркивается, что при определении места экологической составляющей в системе национальной безопасности важен методологический контекст, заключающийся в стратегическом планировании экологической политики и определении особенностей формирования соответствующих прогностических стратегий как составляющей целостной системы национальной безопасности на краткосрочную и отдаленную перспективу. Указанное обеспечивается системой организационно-правовых, экономических, технических, санитарно-гигиенических и других мероприятий экологического характера.

Abstract: The article analyzes the place and role of environmental security in the national security system of Mongolia. It has been revealed that the ecological component is an extremely important and still insufficiently realized component of national security, which guarantees the protection of the vital interests of a person, society, state and the natural environment from real or potential threats that are created mainly by the person himself. This leaves an imprint on the political, economic, social, spiritual, informational, military and other spheres of life, and ultimately on human health. It is indicated that environmental security should be considered not just as a component of national security, but as its fundamental component and, moreover, as an integrating factor that can consolidate society and ensure its progressive progress.

It is emphasized that when determining the place of the environmental component in the national security system, the methodological context is important, which consists in strategic planning of environmental policy and determining the features of the formation of appropriate prognostic strategies as a component of an integral system of national security in the short and long term. This is ensured by a system of organizational, legal, economic, technical, sanitary and hygienic and other environmental measures.

Ключевые слова: Национальная безопасность, национальный экологический интерес экологическая безопасность, экологические угрозы, экологическая стратегия.

Keywords: National security, national environmental interest, environmental security, environmental threats, environmental strategy.

Обращаясь к проблематике статьи, следует прежде всего раскрыть основные терминологические элементы, применимые для рассматриваемого вопроса, связанного с определением места и роли экологической безопасности как фундаментальной составляющей национальной безопасности Монголии.

Ключевой термин «национальная безопасность» предлагается понимать исходя из определения, представленного в политологическом словаре: «явление, которое в характеризует качественное состояние свойств системы «личность – общество – государство – природа», обеспечивающее гармоничное взаимодействие составляющих и поддержание оптимальных условий ее существования и развития» [5, с. 54].

В положениях Закона Монголии от 27.12.2001 г. «О национальной безопасности» [2], под национальной безопасностью понимается «гарантированное обеспечение внешних и внутренних благоприятных условий для основных национальных интересов Монголии» (ч. 3.1 ст. 3). Отмечается, что «...Основные интересы нации» включают независимость и территориальную целостность Монголии, выживание монгольского народа и цивилизации, национальное единство, гарантии прав и свобод человека, стабильное экономическое развитие и экологический баланс (ч. 3.2 ст. 3).

Таким образом, национальная безопасность – это отсутствие угроз правам и свободам человека, базовым ценностям суверенного государства; способ самосохранения народа, который достиг уровня самоорганизации в форме независимого государства. Этот способ делает возможным государственно-организованное существование и свободное саморазвитие указанного образования при условии надежной защиты от внешних и внутренних угроз.

Исходя из представленного понимания, национальную безопасность Монголии можно определить как систему государственно-правовых и общественных гарантий, обеспечивающих стабильность жизнедеятельности и развития государственно-организованного народа Монголии в целом, а также каждого гражданина государства в частности.

Следует учитывать, что безопасность никогда не бывает полной и всеобъемлющей, поскольку безопасность – это такой уровень опасности, при котором государство и общество может существовать в конкретно-исторических условиях при условии относительной стабильности жизнедеятельности и сохранения базовых ценностей. В таком контексте, следует согласиться с позицией о том, что национальную безопасность следует определять как систему государственных и общественных гарантий, обеспечивающих стабильное развитие нации, защиту базовых ценностей и интересов, источников духовного и материального благосостояния от внешних и внутренних врагов.

Монголия, как и любое другое суверенное государство, выстраивает собственную систему национальной безопасности. Эта проблема актуализировалась в связи с коренными изменениями базовых ценностей внутреннего развития так и изменениями внешней среды. В частности, речь идет о:

- 1) трансформации социально-экономической модели развития от административно-командной к рыночной и демократической политической системе;
- 2) положительных и отрицательных последствиях внедрения реформ системы государственного управления, в том числе – судебной и административной реформ;
- 3) трансформации международной и региональных систем безопасности;
- 4) росте угроз глобального характера (истощение природных ресурсов, загрязнение окружающей среды).

Закон Монголии от 27.12.2001 г. «О национальной безопасности» в ч. 3.4.9 ст. 3 прямо указывает экологическую безопасность как один из компонентов национальной безопасности.

Проанализированное позволяет сделать вывод о значимом месте охраны окружающей среды, природных ресурсов (базовых элементов экологической безопасности) в комплексе основных направлений реализации интересов Монголии, которые осуществляются в различных сферах: политической, экономической, социальной, духовной, информационной, военной и прочее.

Проанализированное позволяет сделать вывод, что экологическая безопасность является компонентом национальной безопасности, гарантирующим защищенность жизненно важных интересов человека, общества, государства и окружающей среды от реальных или потенциальных угроз, создающихся природными или антропогенными факторами [7, с. 73]. При этом, экологическая составляющая каждого из указанных видов безопасности может стать тем стержнем, который объединит их в систему национальной безопасности, поможет найти их оптимальное соотношение в этой системе. На современном этапе уже не вызывает сомнения тезис о том, что любой аспект национальной безопасности, будь то экономический, технологический или оборонительный, теряет свой смысл в случае непригодности среды для жизни и деятельности человека. Вот почему экологическую безопасность следует рассматривать не как одну из составляющих национальной безопасности общества, а как интегратор, способный, с одной стороны, консолидировать общество, а с другой – обеспечить его прогрессивное движение.

Кроме того, наблюдается глобализация угроз экологической безопасности, что связано с жизнеобеспечением человечества в целом. На сегодня характер чрезвычайных ситуаций начал резко меняться: опасности и угрозы становятся острее, исследование их все больше переходит в междисциплинарную плоскость. Риск природных катастроф увеличивается за счет антропогенной деятельности, которая является первопричиной многих природных катаклизмов.

Возросли также масштабы и количество экологических угроз в военно-промышленном комплексе, в химической и нефтехимической отрасли и сходных сферах. Существенные риски связаны с хранением потенциально опасных веществ, материалов, временно законсервированных производств и технологий. Появились и новые, нетрадиционные виды опасностей – в информационной и медико-биологической сферах. Обостряется также проблема терроризма и религиозного экстремизма.

Параллельно указанному, усиливается синергический характер действия опасностей. Масштаб, тяжесть экономических и социальных последствий чрезвычайных ситуаций все больше определяются не только ходом событий, но и состоянием общества в целом. Системный экономический кризис, связанный с острыми социально-политическими событиями в мире, а также на региональном и национальном уровнях, значительно углубил потенциальную пораженность хозяйственных и социальных объектов, способствуя ослаблению финансовой сферы, ухудшению состояния окружающей среды, ресурсным и социально-демографическим потерям и разрушению инфраструктуры жизнеобеспечения. Поэтому стратегия регионального и общегосударственного развития должна направлять организацию инфраструктуры в соответствии с новейшими вызовами и требованиями безопасности жизнедеятельности, включая обеспечение стабильности в сфере экологической безопасности.

Согласно Закону Монголии от 27.12.2001 г. «О национальной безопасности», национальная безопасность Монголии обеспечивается деятельностью организаций, предприятий, должностных лиц и граждан, направленной на реализацию мер государственной политики, создание гарантий для всех сторон по защите и укреплению коренных национальных интересов Монголии.

Конкретные средства и пути обеспечения национальной безопасности Монголии определяют приоритеты национальных интересов, необходимостью своевременных мер, адекватных характеру и масштабу угроз этим интересам, и должны основываться на правовых началах. Юридическое закрепление ведущих норм взаимодействия человека и природы в системе экологического права является основой их легитимации и образует правовой механизм экологической безопасности. Основной закон Монголии [1]

предусматривает право каждого гражданина на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, закрепляет за государством обязанность в обеспечении экологической безопасности и поддержание экологического равновесия.

Становится все очевиднее, что значительное ухудшение уровня и качества жизни имеет очерченный экологический контекст. Следовательно, для Монголии разработка и реализация национальной экологической стратегии должна осуществляться в контексте стремления страны к модели устойчивого развития в соответствии с решениями Конференции ООН по окружающей среде и развитию [6] (Рио-де-Жанейро, 1992 г.), Всемирного саммита в Йоханнесбурге [4] (2002 г.), политических ориентиров Глобальных целей устойчивого развития до 2030 г., провозглашенных Генеральной Ассамблеей ООН [8] (2015 г.). Представленные в указанных актах международного характера векторы экологического развития нуждаются в экологизации общественного сознания, внедрении системы профессиональной экологической подготовки, повышении уровня экологического образования и культуры, – в целом, требуют проведения государственной взвешенной экологической политики.

Преодоление экологических угроз является составляющей экономической политики государства и основной задачей экологической политики. Субординация политик не имеет методологически устоявшейся парадигмы. Это требует определенного экскурса к методологическим проблемам и основам определения роли и места экологической безопасности в системе национальной безопасности в контексте обеспечения безопасности экономической. Так, в стратегическом смысле экономическую безопасность гарантирует лишь конкурентоспособная экономика. Однако, государство практическим хозяйственным управлением решает преимущественно локальные задачи и достигает локальных целей, которые составляют повседневную актуальность, и ориентирует на это все векторы государственной политики. Экологическая же безопасность должна осуществляться именно через реализацию стратегических целей (потому что результативность экологической политики определяется со временем, а не эпизодически) и требует постоянного государственного попечения, прежде всего на институциональном уровне. Так, для осуществления экологической политики на государственном уровне нужно в достаточной мере осознавать не только экологические проблемы, но и экономическую возможность их решения.

Учитывая системный характер экологических проблем, их корреляцию с политическими, военными, экономическими, технологическими и социальными факторами, стратегия экологической безопасности должна осуществляться как одна из фундаментальных составляющих национальной безопасности, национальных ценностей и интересов, где национальные ценности – это материальные и духовные объекты, отношение к которым приобретает определяющее значение для осознания и существования народа. Это основа мотивации для саморазвития народа Монголии в исследуемом контексте.

Национальные интересы – это осознаваемые на уровне высших органов государственной власти потребности народа Монголии в сохранении и развитии национальных ценностей. В зависимости от характера и сферы выявления, национальные интересы традиционно подразделяют на: внутренние и внешние, стратегические и тактические, постоянные и временные, политические и экономические, социальные и экологические, военные и тому подобное. Обеспечение национальных интересов Монголии имеет своей целью устранение или минимизацию территориальных, демографических, экономических, экологических и других потерь в процессе жизнедеятельности ее народа.

Национальный экологический интерес Монголии имеет постоянный характер с определенными особенностями на внутренних и внешних векторах проявления. Внутренние национальные интересы отражают прежде всего жизненно важные потребности существования и развития природы, человека, общества и государства, а внешние – условия их сохранения и развития. Так, внешний вектор проявления – это, в частности, сохранение биоразнообразия, снижение риска возникновения чрезвычайных

ситуаций и оперативная ликвидация их последствий в случае возникновения. Внутренний вектор обусловлен системой мер по сохранению экологической безопасности на уровне постоянного мониторинга, в том числе с применением новейших инновационных технологий. Это касается как рационального использования природных ресурсов, так и всего связанного, в частности, с утилизацией вооружения, использованием экологически опасных веществ и технологий в оборонных целях и тому подобное. Обозначенные векторы тесно связаны между собой, и все же внутренний вектор и внутренняя политика по экологической безопасности являются определяющими в результативности и эффективности внешних воздействий.

При этом, целесообразно отметить, что современное государство не способно самостоятельно преодолевать последствия крупнейших природных и техногенных катастроф, наступление которых в недостаточно стабильном государстве и обществе, безусловно, повлечет беспокойство мирового сообщества. Современная политика демонстрирует, что недостаточная надежность государственного управления вызывает внешнее влияние на руководство страны, вплоть до военного. То есть, можно прогнозировать, что в случае возникновения реальных опасностей на объектах повышенного техногенного риска и неспособности государства преодолевать эти опасности (то есть, при отсутствии эффективной экологической политики), международные структуры и иные государства могут установить собственный контроль за уровнем безопасности на соответствующих объектах, а это граничит с потерей политического суверенитета.

Национальный экологический интерес является фундаментальной (хотя все еще мало осознанной) ценностью общества, и возрастание его роли будет способствовать поступательному развитию государства. Реализация национального экологического интереса опирается на сочетание интересов региона, населенного пункта, конкретного объекта с интересами государства посредством выполнения последним конституционных обязательств и международных соглашений. Национальный экологический интерес обеспечивается государственными институтами и внутренней политикой органического единства гуманитарного, технологического, социально-экономического развития, политической стабильности и подъема благосостояния населения. Фактически, речь идет обо всем, что обращает общество к базовым ценностям, социальной защите и гуманитарным приоритетам.

Особого внимания заслуживает влияние средств массовых коммуникаций на осознание и актуализацию того или иного, и особенно – экологического, национального интереса. Нередко средства массовой информации формируют искусственные представления о потребностях и общественных интересах, которые основываются исключительно на коммерческих выгодах определенных компаний. В связи с указанным, надзор за соблюдением национальных интересов и формирование в обществе адекватного восприятия национальных приоритетов является бесспорной прерогативой государства. В обществе, которое только формируется и не имеет четкой идентификации, есть возможность, и острая необходимость повысить значение и ценность экологических приоритетов развития, сформировать экологическую социальную потребность на уровне национального интереса.

При определении места экологической безопасности в системе национальной безопасности государства (высший уровень национального интереса) важный аспект этой методологической задачи заключается в изучении стратегического планирования экологической политики и определении особенностей формирования соответствующих прогнозируемых стратегий как составляющей целостной системы всестороннего обеспечения национальной безопасности страны на среднюю и отдаленную перспективу. Отметим, что в ч. 3.5 Концепции национальной безопасности Монголии [3] предусмотрены мероприятия по поддержанию баланса окружающей среды, охране водных ресурсов, смягчении негативных последствий изменения климата и деградации земель, предотвращение утраты биологического разнообразия, снижении риска загрязнения окружающей среды, стихийных бедствий и бедствий, которые являются

основой обеспечения здорового существования человека. и безопасность окружающей среды.

Бесспорно, создание эффективной действенной, экологически безопасной системы охраны окружающей среды – одна из важнейших задач для Монголии. Привлечение государственных и частных капиталовложений на природоохранные мероприятия при повышении уровня их эффективности требует внедрения новых инновационных механизмов. И одним из главных приоритетов в этом направлении является формирование в общественном сознании представления о природе как об эстетическую и морально-этическую ценность, что предполагает формирование высокой экологической культуры как у представителей власти, так и у рядовых граждан. Указанное требует коренного изменения системы экологического образования, просвещения, формирования экологических убеждений, взвешенной экологической деятельности и своевременного информирования населения об экологических проектах и тому подобное.

Список литературы:

1. Монгол Улсын Үндсэн Хууль (1992 оны 1 дүгээр сарын 13-ны өдөр) [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://legalinfo.mn/mn/detail/367>.
2. Монгол Улсын Хууль 2001 оны 12 дугаар сарын 27-ны өдөр «Үндэсний аюулгүй байдлын тухай» [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://legalinfo.mn/mn/detail/18>
3. Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://mfa.gov.mn/trade/61525>.
4. Всемирный саммит по устойчивому развитию, 26 августа — 4 сентября 2002 года, Йоханнесбург [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://www.un.org/ru/conferences/environment/johannesburg2002>.
5. Козак Е.Б. Понятие экономической безопасности как одного из аспектов национальной безопасности государства. // АНИ: экономика и управление. - 2014. - № 1 (6).
6. Конференция ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, Бразилия, 3–14 июня 1992 года [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://www.un.org/ru/conferences/environment/rio1992>.
7. Тимофеев Г.А., Орлинская О.М. Экологическая безопасность в системе национальной безопасности Российской Федерации. // Власть. - 2017. - № 2. – С. 69-74.
8. Цели в области устойчивого развития [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>.

ТРЕВОГА В ПРОЦЕССЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЙ

ANXIETY IN THE PROCESS OF OVERCOMING EXTREME SITUATIONS

П.Цагаандарь

*Преподаватель кафедры социальных наук,
Института права и общественных наук,
Университета внутренних дел Монголии, майор полиции*

Аннотация: Профессиональное становление и развитие личности связано с процессом взаимодействия с проблемными ситуациями, в которых тревога играет существенную роль. Необходимость изучения понятия «тревога» в психологии возникла в результате выявления закономерности взаимодействия сознательных и бессознательных структур психики, а также влияния скрытых источников тревоги на психическую жизнь личности.

Abstract: The professional formation and development of a person is associated with the process of interaction with problem situations in which anxiety plays a significant role. The need to study the concept of "anxiety" in psychology arose as a result of identifying patterns of interaction between conscious and unconscious structures of the psyche, as well as the influence of hidden sources of anxiety on the mental life of a person.

Ключевые слова: Тревога, человек, эмоция, процесс преодоления, экстремальная ситуация, личность, опасность, осознание, информация.

Keywords: Anxiety, person, emotion, overcoming process, extreme situation, personality, danger, awareness, information.

Тревога, беспокойство — отрицательно окрашенная эмоция, выражающая ощущение неопределённости, ожидание отрицательных событий, трудноопределимые предчувствия. В отличие от причин страха, причины тревоги обычно не осознаются, но она предотвращает участие человека в потенциально вредном поведении или побуждает его к действиям по повышению вероятности благополучного исхода событий. Тревога связана с бессознательной мобилизацией психических сил организма для преодоления потенциально опасной ситуации. Тревога представляет собой расплывчатый, длительный и смутный страх по поводу будущих событий. Она возникает в ситуациях, когда ещё нет (и может не быть) реальной опасности для человека, но он ждёт её, причём пока неясно представляет, как с ней справиться. По мнению некоторых исследователей, тревога представляет собой комбинацию из нескольких эмоций — страха, печали, стыда и чувства вины. Для тревоги (и для многих форм страха) в большинстве случаев характерен следующий ход мысли: человек находит в своём прошлом или из окружающей жизни примеры неблагоприятных или опасных событий, а затем переносит этот опыт в своё будущее. Например: человек завидев вдалеке собаку, вспоминает, что когда-то его уже кусала собака, и у него возникает страх перед повторением подобной ситуации. Или однажды чиновник получил замечание от начальника. Теперь, заходя в кабинет шефа, он испытывает сильный страх в ожидании очередной неудачи. При этом человек может испытывать страх и тревогу по поводу событий, которые случились не с ним, а с другими людьми или вообще были выдуманы. Иногда подобный механизм образования приводит к возникновению абсурдных страхов, которые тем не менее оказывают очень сильное негативное влияние на психику человека.

Достаточно выраженная тревога включает два компонента:

- Осознание физиологических ощущений (сердцебиение, потливость, тошнота;
- Осознание самого факта тревоги.

Тревожность иногда усиливается чувством стыда. Важным аспектом «тревожного» мышления является его выборочность: Субъект склонен выбирать определённые темы из окружающей жизни и игнорировать остальные, чтобы доказать, что он прав, рассматривая ситуацию как устрашающую, или, напротив, что его тревога напрасна и не оправдана. Тревожность может вызывать спутанность и расстройства восприятия не только времени и пространства, но и людей, и значений событий.

Экстремальная ситуация (лат. *extremus* — крайний, критический) — это внезапно возникшая ситуация, угрожающая или субъективно воспринимается человеком как угрожающая жизни, здоровью, личностной целостности и благополучию, как самого человека, так и значимых для него окружающих. Экстремальная ситуация характеризует специфическую обстановку в которой наблюдаются крайние значения существенных для жизни субъективных факторов: Физического здоровья и деятельности человека или социальной группы, в которую он включён.

Эмпирическое определение экстремальной ситуации включает в себя следующие аспекты:

- Событийность ситуации;
- Жизнеопасность, угрожающий характер ситуации;
- Предельные требования к личности человека (фактический смысл ситуации определяет формирование специфических личностных образований);
- Наличие потенциальных или реальных последствий для человека: Угроза, ущерб моральный или физический, утрата, страдание, стойкость в различных сферах жизни (физической, психической, социальной, духовной, экзистенциальной);
- Специфика общения и деятельности в экстремальной ситуации (а также в преситуации и постситуации);
- Жизненная позиция человека, пребывающего в экстремальных условиях.

Определение экстремальной ситуации служит для трактовки несчастных случаев, экстраординарных инцидентов, бедствий, чрезвычайных ситуаций. Если рассматривать понятие экстремальной ситуации с точки зрения семантического анализа, можно отметить, что для характеристики инцидента часто используют образные, ярко окрашенные в смысловом плане прилагательные, а именно: травматическая, стихийная, катастрофическая, выходящая за пределы нормы, трудная, аномальная и др. В качестве примеров экстремальных ситуаций можно привести следующие: техногенные катастрофы, природные и стихийные бедствия, войны, терроризм, насилие, несчастные случаи, особые условия жизни и др. Характер угрозы, свойственный для экстремальной ситуации, может носить как объективный (например, нахождение в горящем помещении во время пожара), так и субъективный характер (например, переживание утраты).

Экстремальная ситуация подразумевает выход из привычного, «нормального» опыта, актуального для индивида. Другими словами, экстремальная ситуация вводит человека в такие условия, к которым он не адаптирован, для которых ещё не выработаны средства психологической защиты. Человек оказывается не готов действовать целесообразно в сложившихся условиях. Определяя степень интенсивности экстремального воздействия на психику и реакцию человека на стресс, специалисты прибегают к понятию нормы. Предполагается, что существует среднестатистическая норма уровня адаптированности человека к окружающей среде. События, имеющие внештатный характер происхождения, нарушающие привычный ход жизни, наносящие вред личности, а также выходящие за пределы среднестатистической нормы, являются экстремальными. Степень экстремальности ситуации также определяется силой чрезвычайного события и уровнем его новизны и непривычности для человека. Экстремальной ситуацией делает не только объективная угроза жизни и здоровью, но и субъективное переживание, отношение

человека к происходящему. Восприятие одного и того же происшествия разными людьми не носит универсального характера, а зависит от множества факторов — типа личности, нервной системы, уровня адаптации к стрессу. Экстремальная ситуация существенно изменяет привычный ход жизни, разрушает базовые чувства безопасности и доверия к миру и ощущение обладания контролем над собственной жизнью и происходящих в ней событий, истощает адаптационный потенциал личности. Подобные реакции могут приводить к образованию психических расстройств — травматических и посттравматических расстройств, невротических состояний.

Существуют ряд факторов, стрессоров, которые определяют экстремальную ситуацию:

- Эмоциогенные воздействия на психику, связанные с опасностью, трудностью, новизной и неопределенностью ситуации;
- Дефицит необходимой информации;
- Переизбыток противоречивой информации;
- Чрезмерное психическое, физическое и эмоциональное напряжение;
- Неблагоприятные климатические условия (холод, жара, недостаток кислорода);
- Выраженная депривация потребностей (в особенности базовых: голод, жажда);

В условиях усложнения социо-природной реальности повышается общественная востребованность установления четких подходов к практике обеспечения безопасности человека, попадающего в экстремальные ситуации. Из двух возможных направлений поддержания субъектом личной безопасности — использование безопасности, транслируемой ему извне, и безопасности, претворяемой в жизнь самим субъектом, — при безусловной ценности обоих, наибольшей универсальностью и устойчивостью результата обладает второе, т.е. обеспечение своей безопасности в большей степени самим субъектом или, иначе говоря, самообеспечение им личной безопасности. Самообеспечение субъектом личной безопасности, представляя собой производную активности, в целом направленной на обеспечение безопасности человека, характеризуется общими с нею и частными, специальными принципами своей реализации. Мнение о том, что тревога играет негативную роль в психической жизни человека, является распространенным не только в среде обывателей, но очень часто встречается и среди специалистов психологов. Основной целью управления тревогой при таком подходе является снижение ее уровня. При этом роль тревоги в процессе целенаправленной активности личности игнорируется.

Неоднократное применение субъектом определенных поведенческих схем, включающее неудачные и удачные элементы, способствует отбору наиболее эффективных из них, кроме того — их дальнейшему оттачиванию, усовершенствованию применительно к конкретному классу опасных ситуаций. В результате, привычность выстраиваемого субъектом реагирования на ситуацию опасности обуславливает немалую экономию им своих энергетических и временных ресурсов: снижается длительность ориентировочного этапа, устраняется борьба гипотез при подборе наиболее успешного поведения, становится не нужным осуществление перебора различных способов взаимодействия с ситуацией. Наряду с объективным позитивом использования консервативной стратегии, можно обозначить ряд позитивных эффектов субъективного плана. Привычность выстраиваемой субъектом системы реагирования на опасность нормализует его психическое состояние, обеспечивает позитивность эмоционального фона, мобилизует силы, настраивает на успех.

Успешное преодоление ситуаций ¹³²опасности с большей долей вероятности накапливает у субъекта новые силы для «встречи» с возможными трудностями и

опасностями. Кроме позитивных эффектов воспроизведения привычных способов и приемов взаимодействия с экстремальной ситуацией имеется не менее очевидный круг негативных последствий применения данной стратегии. Объективный негатив ее практического использования образуется как следствие принципиальной уникальности параметров каждой возникающей перед субъектом экстремальной ситуации. Для практики самообеспечения безопасности субъекта наибольшее значение приобретает изменение во времени его познавательных процессов, прежде всего памяти, внимания, а также психического состояния, снижающего скорость его реакции на развитие ситуации. Так, может произойти более или менее глубокое забывание субъектом алгоритма взаимодействия с опасностью, рассеяние его внимания, установление доминирования астенических состояний, что способно обусловить большую или меньшую утрату им контроля над ситуацией. Для того чтобы сформировать эффективные способы взаимодействия с экстремальной ситуацией в новых условиях с использованием рассматриваемой стратегии, субъекту придется совершить множество «проб и ошибок». Среди негативных последствий консервативной стратегии субъективного плана можно также выделить возможность закрепления в личности таких нежелательных для практики самообеспечения безопасности особенностей как ригидность и личностная пассивность. Важнейшим нежелательным последствием применения консервативной стратегии является исключение из практической востребованности субъекта такого важного проявления личности как ее креативность, творческая направленность. В условиях, когда субъект привыкает к чему-либо и считает более предпочтительным использование только хорошо знакомых ему способов преодоления опасности, новое начинает восприниматься им как неэффективное и нежелательное. В результате, личностное развитие субъекта останавливается, и он оказывается ограниченным узкими рамками прошлого опыта, не успевающим за новым развитием ситуации. Проведенный анализ позитивных и негативных аспектов использования консервативной стратегии позволяет констатировать, что нельзя однозначно ее отвергать или принимать. В одних ситуациях она, действительно, способна обусловить успех субъекта и обеспечить сохранение необходимого уровня безопасности, в других – приводит к его поражению. Двоякость последствий использования данной стратегии делает очевидным необходимость гибкого отношения к ней: во многих экстремальных ситуациях нельзя отказываться от применения отработанных, хорошо зарекомендовавших себя ранее приемов самообеспечения безопасности, но использовать их необходимо творчески, с учетом особенности ситуации.

Заключения

Ч.Д.Спилбергер отмечал, что «тревога продуцирует осмотрительность» и предполагал, «что мы можем быть генетически запрограммированы реагировать на угрозу путем увеличения наших способностей к выживанию» Ч.Д.Спилбергер был первым, кто обоснованно и концептуально рассматривал тревогу как процесс, возникающий в ответ на угрозу, который включает когнитивную оценку индивидуального опыта угрожающего переживания. Принцип самоактуализации личности более детально раскрывает содержательную сторону изменений субъекта в рамках решения им задач самообеспечения личной безопасности. Одним из первых к проблеме самоактуализации личности обратился А. Маслоу, показавший роль данного процесса в жизни человека. Согласно Маслоу каждый момент человеческой жизни связан с определенным личностным выбором, который позволяет субъекту понять, что он собой представляет, что для него хорошо, а что плохо, какова в целом цель жизни. Осуществляя честный выбор, веря на себя ответственность за него, посвящая себя бескорыстному переживанию данного мгновения, человек становится целиком собой, реализует себя, поднимается на новую ступень развития. Расширение интеллектуальных и личностных возможностей, непрерывное саморазвитие согласно выбранному пути позволяет субъекту избежать от многих опасностей, сделать

наиболее подходящие для себя выборы на жизненных развития и достичь моментов переживания подлинной самоактуализации.

Список литературы

1. Непомнящий А.В. Принципы психологического обеспечения информации. Известия ТРТУ Тематический выпуск 222 онной безопасности личности // Известия ТРТУ. Тематический выпуск.
2. Материалы V Международной научно-практической конференции «Информационная безопасность». – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003 г.
3. Белов С.В. Теория Причинности. 2-е изд., доп. – Ростов н/Д: Издательство «Эльиньо», 2003 г.
4. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000 г.
5. Колесникова Т.И. Психологический мир личности и его безопасность. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001 г.
6. Самовичев Е.Г. Психология личной безопасности человека // Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А.М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001 г.
7. Уилсон Р.А. Психология эволюции: Пер. с англ. – СПб.: Экслибрис, 2002 г.

ШҮҮМЖЛЭЛТ СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ЧАДВАРЫН ЗАРИМ АСУУДАЛ

SOME PROBLEMS OF CRITICAL THINKING ABILITY

Л.Одзаяа

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Нийгмийн ухааны тэнхимийн ахлах багш, хошууч*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд шүүмжлэлт сэтгэлгээний ойлголт, ач холбогдол, энэхүү ойлголтын талаарх эндүүрэл болон шүүмжлэлт уншлагын талаар өгүүлэх болно. Ер нь энэхүү ойлголт нь өнөө үед маш эрэлттэй чадваруудын нэг бөгөөд энэхүү сэтгэлгээний төрлийг хувь хүн танин мэдсэнээр шаардлагатай тохиолдолд өөрийгөө ч шүүн тунгааж чаддаг шинжлэх ухаанч хандлагатай хүн болж төлөвших ач холбогдолтой. Нөгөө талаас өөрийгөө өмөөрдөг, өрөвддөг, бусдын буруутгадаг, хов зөөдөг, болзол тавьдаг хүнийг төлөвшөөгүй хүн гэж дүгнэж болно.

Abstract: This article will focus on the concept and importance of critical thinking, the fallacy of this concept, and critical reading. In general, this understanding is one of the very sought-after abilities today, and with the individual's knowledge of this type of thinking, it is useful to develop into a person with a scientific attitude who can judge himself even if necessary. On the other hand, an immature person can be judged as someone who defends himself, sympathizes, blames others, harasses, and sets conditions.

Түлхүүр үгс: Шүүмжлэлт сэтгэлгээ, асуулт, анализ, тайлбарлах, үнэлэх, дүгнэлт гаргах, үндэслэгээ.

Keywords: Critical thinking, question, analyse, entrepret, evaluate, make a judgement, argument.

XXI зууны дэлхийн иргэнд байх ёстой ур чадварууд гэж байдаг. Тэдгээрийн нэг бол шүүмжлэлт сэтгэлгээтэй байх чадвар юм. Шүүмжлэлт сэтгэлгээтэй хүн гэж хэн бэ? Шаардлагатай тохиолдолд өөрийгөө ч шүүн тунгааж чаддаг шинжлэх ухаанч хандлагатай хүнийг хэлнэ. Нөгөө талаас өөрийгөө өмөөрдөг, өрөвддөг, бусдын буруутгадаг, хов зөөдөг, болзол тавьдаг хүнийг төлөвшөөгүй хүн гэж дүгнэж болно. Бидний өдөр тутмын амьдралд үнэн, худал нь үл мэдэгдэх асар их мэдээллийг нийтийн сүлжээ, сонин сэтгүүл, харилцаж буй харилцаа болон бусад эх сурвалжаас олж авч байдаг. Үүнд дүн шинжилгээ хийж, үнэн зөв мэдээлэл авахын тулд хүнд байх ёстой чухал чадварын нэг бол “шүүмжлэлт сэтгэлгээ” юм.

2400 гаруй жилийн өмнө Сократ шүүмжлэлт сэтгэлгээний онолын үндсийг дэвшүүлсэн байдаг. Тэр үед дэлхий ертөнц түүний санаа бодлыг хүлээн аваагүй бөгөөд нийгэмд үүнийг өргөн хүрээнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг ч ойлгодоггүй байв. Өнөөдөр ч мөн адил шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь “үнэлэгддэг” боловч хөгжөөгүй чадваруудын нэг нэг байсаар байна. Оксфордын толь бичигт “Шүүмж гэдэг нь аливаа асуудалд бодитой дүн шинжилгээ хийх, үнэлэх” гэж тодорхойлсон байдаг. Энэ нь харьцангуй энгийн мэт сонсогдож байгаа ч бид ихэвчлэн дүн шинжилгээ, үнэлгээний хэсэггүйгээр дүгнэлт гаргадаг.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ гэдэг нь мэдээллийг эмхэлж цэгцлэх, шалгах, үнэлэх, асуудлыг магадлалт олон талаас нь дүн шинжилгээ хийж¹⁷⁰, эцсийн үнэн зөв шийдэлд хүрэх чадварыг хэлнэ. Товчхондоо бол бодит нотолгоонд тулгуурлан асуудлыг шинжлэх, дүгнэлт гаргах явдал юм.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ гэдэг нь хүн төрөлхтөнд тодорхой сэдвийн талаарх одоо байгаа мэдээллийг задлан шинжлэх, үнэлэх чадварын илэрхийлэл бөгөөд өгөгдсөн мэдээллийн үнэн зөвийг тодруулж, энэ талаар үндэслэлтэй шийдэлд хүрэх чадварыг

¹⁷⁰ Дүн шинжилгээ хийхийн тулд баримт нотолгоо, учир шалтгаанууд, мөн орчин нөхцөлийг тодорхойлох шаардлагатай болдог.

илэрхийлдэг. Шүүмжлэлт сэтгэлгээг ашиглан ойлгосон зүйлийнхээ бодит байдлыг илрүүлж болно. Үүнийг тайлбарлахад ашигласан үндэслэлийг шинжлэн дүгнэвэл, Декартын санал болгосноор үнэнийг өгөх эсвэл догма ба туйлын аксиомуудад эргэлзэх явдал юм. Бодит байдлын талаар үндэслэлтэй ойлголттой болтлоо бусдын хэлсэн зүйлийг “сохроор” хүлээж авахгүй байхыг эрмэлзэх хэрэгтэй. Энэ төрлийн сэтгэлгээ нь эргэлзээтэй холбоотой байдаг ба хүн төрөлхтний хөгжлийн явцад бий болж, ялангуяа есвөр насандаа өөрийгөө таних чадварыг бий болгоход тусалдаг. Энэ нь дэлхий ертөнцийг эсэргүүцэх тухай биш, харин өгөгдлийг нягтлах, баталгаажуулах, ялгаатай байдалд үндэслэн өөрсдийнхөө үзэл бодлыг нарийвчлан боловсруулах боломж юм. Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь бүтээлч байдал, логик эсвэл зөн совин гэх мэт ойлголтуудтай нягт холбоотой бөгөөд шинэ стратеги, аливаа зүйлийг өөр талаас харах, ойлгох арга хэлбэрийг боловсруулах боломжийг бидэнд олгодог.¹⁷¹

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь бусдын үзэл бодолд авталгүй, олон сонголтод тулгуурлаж, үнэн зөв дүгнэлт өгөхөд тусалдаг. Аль болох үндэслэлтэйгээр үнэнийг эрэлхийлж, хэлсэн хийсэн зүйл нь үнэн болохыг баримт, нотолгоогоор батлах чадвар юм. Жишээлбэл, таны сагсан бөмбөгийн дэмждэг тамирчин өөр багт элсжээ. Тэгвэл ямар шалтгааны улмаас, түүнд ямар хүчин зүйл нөлөөлсөн эсэх зэрэгт задлан шинжилж, дүгнэлт гаргах явдал юм. Ингэхдээ хувилбарт фактуудыг дутуу тооцоолсон хийдлээс болж таамаглалаас эсрэг шийдэлд хүрэхийг үгүйсгэхгүй. Гэвч шүүмжлэлт сэтгэлгээг амьдралдаа хэрэгжүүлснээр ихэнхдээ бид зөв шийдэлд хүрдэг.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ гэдэг нь тодорхой бөгөөд тууштай шалгуураар бидний үүсгэсэн эсвэл хүлээн авсан мэдээллийг зөв зохион байгуулах, шалгах, үнэлэх чадвар юм. Энэ нь юунд итгэх эсэхээ өөрсдөө шийдэх боломжийг олгодог бөгөөд тусгал эргэлзээг харуулах хандлага юм. Тиймээс өгөгдөл, баримт, илэрхийллийг тайлбарлах; хувийн дүгнэлт хийх; санаа, зорилго, үзэл баримтлал, аргументэд дүн шинжилгээ хийх чадвартай байхыг илэрхийлдэг. Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь оновчтой байдал, бие даасан сэтгэлгээний үндэс суурь юм. Энэхүү амин чухал ур чадварыг хөгжүүлэх нь тухайн хүнд юмсыг өөр талаас харах, үндэслэлтэй дүгнэлт хийх боломжийг олгодог ба чадварыг нэмэгдүүлдэг. Өөрөөр хэлбэл хувийн мэдрэмж, хэн нэгний үзэл бодлын нөлөөгүйгээр бодитой сэтгэж, дүгнэлт хийх чадвар юм. Шүүмжлэлтэй сэтгэгч бол ямар нэгэн үйлдэл ба хариу үйлдлийн хооронд логик холбоо тогтоож, асуудлыг олж засварлаж, системтэйгээр шийдвэрлэж, аргументэд шүүлт хийх, нийтлэг алдаануудыг олж илрүүлэх чадвар юм¹⁷².

Шүүмжлэлт сэтгэлгээний талаарх эндүүрэл

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь сөрөг байх, алдаа дутагдалд анхаарлаа хандуулах гэсэн үг биш юм. Харин аливаа асуудал эсвэл мэдээллийг задлан шинжилж, тайлбар боловсруулан ашиглаж үндэслэлтэй шийдвэр болон дүгнэлт гаргах гэсэн үг юм. Олон хүмүүс шүүмжлэлт сэтгэлгээг мэдлэгийн цуглуулга гэж андуурдаг. Харин түүнийг эзэмшсэн хүн мэдлэгээ ашиглах хандлагатай байдаг ба шинэ мэдээллийг хайж олохыг зорьдог. Өөр нэг нийтлэг буруу ойлголт бол шүүмжлэлт сэтгэлгээ гэдэг нь бусад хүмүүсийн хэлж, хийж байгаа зүйлд хэт эргэлзэх, шүүмжлэлтэй хандах тухай гэж ойлгодог. Өөрөөр хэлбэл шүүмжлэлтэй сэтгэлгээ гэдэг нь бүх зүйлд байнга сөрөг хандах, шүүмжлэх тухай асуудал биш юм.

Хүснэгт №1. Сэтгэлгээний ангилал.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ	Шүүмжлэлт бус сэтгэлгээ
Үл итгэдэг	Цээжлэн тогтоодог

¹⁷¹ URL: <https://musa.news/-аас үзэв>.

¹⁷² Duro E. et. Al. (2013) Сэтгэл судлал дахь шүүмжлэлт сэтгэлгээг эрэлхийлэх нь: дээд боловсролын сургуулийн оюутны болон лекторуудын ойлголтыг судлах. Сэтгэл судлал ба заах. 275-281 дэх тал.

Таамаглалыг шалгаж нягталдаг	Бүлгийн сэтгэлгээ
Ухаан сорьсон оюун дүгнэлт	Бусдын үзэл санааг сохроор буюу ямар нэг анализ дүгнэлт хийхгүйгээр хүлээн зөвшөөрөх

Шүүмжлэлт сэтгэлгээний ач холбогдол

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь бусдын үзэл бодолд авталгүй, олон сонголтуудад тулгуурлаж үнэн зөв дүгнэлт хийхэд тусалдаг. Аль болох үндэслэлтэйгээр үнэнийг эрэлхийлж, хэлсэн хийсэн зүйл нь үнэн болохыг баримт, нотолгоогоор батлах чадвар юм.

Шүүмжлэлт сэтгэлгээг амьдралдаа хэрэглэснээр ихэнхдээ бид зөв шийдэлд хүрнэ. Өөрөөр хэлбэл ямар нэгэн хувийн мэдрэмжид тулгуурлаж, хэн нэгний үзэл бодлын нөлөөгүйгээр бодитой сэтгэж, дүгнэлт хийх чадвар юм. Шүүмжлэлтэй сэтгэгч бол ямар нэгэн үйлдэл ба хариу үйлдлийн хооронд логик холбоо тогтоож, асуудлыг олж харах, системтэйгээр шийдвэрлэж, аргументэд шүүлт хийх, нийтлэг алдаануудыг олж илрүүлэх чадвар юм.

Шүүмжлэлтэйгээр унших гэж юу хэлэх вэ?

Уран зохиолын бүтээлийг унших нь нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийх үндэс суурь болдог. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэгүүдийг шүүмжлэлтэйгээр унших нь эх сурвалж болон тэдгээрийн найдвартай байдлыг үнэлэхэд тус болно. Өөр хэн нэгний маргаанаас алдаа олох нь тогтворгүй байдлын цэг байж болох юм. Мөн сошиал медиагаар шуурхай хэвлэн нийтлэх боломжтой өнөө үед биднээс хэлж буй зүйлээ сайтар тунгаан бодохыг шаарддаг тул таныг мэтгэлцэх ур чадвараа хөгжүүлэхэд тусална.

Хэрхэн шүүмжлэлтэй унших вэ?

Энэ нь танд төрсөн зөн совин биш, харин 6000 жилийн өмнө хүн төрөлхтөн санаагаа илэрхийлэхийн тулд бэлгэдлийг ашиглаж эхэлснээр соёлын хөгжил эхэлсэн. Унших үйл явц нь зааварчилгаагаар дамждаг бөгөөд өөр зорилгоор хөгжсөн тархины механизмуудыг ажиллуулдаг. Унших нь харилцан үйлчлэлийн шинж чанар, хүмүүжил, соёлд тулгуурладаг сурсан чадвар юм. Энэ бол суралцах, дадлага хийх замаар хөгждөг танин мэдэхүйн хэрэгсэл юм¹⁷³.

Та яагаад шүүмжлэлтэй унших хэрэгтэй байна вэ? Энэ нь яагаад хамаатай юм бэ? Уншиж байгаа бүхнээ бүгдийг задлан шинжилж, шүүмжлэхгүйгээр зүгээр л таашаал авч чадахгүй гэж үү? Хэрэв та ямар ч төрлийн уран зохиол, алдартнуудын тухай сэтгүүл, комик ном гэх мэтийг уншиж байгаа бол таашаал авахын тулд унших нь гарцаагүй. Гэхдээ хэрэв та гэрээ, уран зохиол, мэдээ уншиж байгаа бол үнэн зөв мэдээллийг хүсч байдаг. Хуурамч мэдээ, худал сурталчилгаа, залилан мэхлэлт, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр худал хуурмаг мэдээлэл түгээмэл байдаг. Уншсан зүйлдээ сохроор итгэж, хүлээж авч болохгүй. Үүний тулд та шүүмжлэлтэйгээр унших чадварт суралцах хэрэгтэй.

Шүүмжлэлттэй уншихын ач холбогдол

Та шүүмжлэлтэйгээр уншиж сурсанаар илүү сайн, илүү ухаалаг уншигч болж, уншиж буй зүйлээ илүү гүн гүнзгий ойлгох болно. Та текстээс илүү ихийг олж авч, уншсан зүйлээ эргэн санах, үр дүнтэй мэдээллийг олж авч чадна. Энэ нь таныг "мэдээ" эсвэл ямар нэгэн алдартай номонд бичигдсэн эсвэл алдартай зохиолч шинжээч бичсэн учраас хуудсан дээрх үгсэд итгэмтгий, буюу сохроор итгэж, хүлээж авахаас сэргийлнэ. Энэ нь муу маргаан, баталгаагүй нотолгоо, төөрөгдөл, худал сурталчилгаа, худал мэдээ, суртал ухуулга, залилан гэх мэтийг илрүүлэхэд хялбар болгоно. Энэ нь таны шүүмжлэлт сэтгэх чадварыг сайжруулж, илүү ухаалаг болгоно. Номыг шүүмжлэлтэй уншихаасаа өмнө хамгийн эхний алхам бол уншихад үнэ цэнэтэй мэдээлэлтэй эсэхийг мэдэх явдал юм¹⁷⁴.

¹⁷³ URL: <https://pressbooks.howardcc.edu/criticalreadingcriticalwriting/chapter/chapter-1-critical-reading/-aac> үзэв.

¹⁷⁴ URL: <https://lifelessons.co/critical-thinking/critical-reading/-aac> үзэв.

Их сургуульд шүүмжлэлтэй унших нь ахлах сургуулиас юугаараа ялгаатай вэ? Их сургуулийн сургалт нь академик байдгаараа ахлах сургуулиас өөр юм. Таны хүлээж буй ажлын тоо хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр ажлын чанар ч өөрчлөгддөг. Та хичээлийн материалыг ойлгож, шалгалт өгөхөөс илүүг хийх ёстой. Та шинэ санаануудыг эргэцүүлэн тунгааж, дүн шинжилгээ хийж, шүүмжилж, холбоо тогтоож, дүгнэлт хийж, эсвэл тэдний талаар бодох шинэ арга замыг олох замаар нухацтай оролцох болно. Боловсролын хувьд та илүү гүн ус руу шилжиж байна¹⁷⁵.

Шүүмжлэлтэйгээр унших чадвар

Үр дүнтэй уншихын тулд текстэд шүүмжлэлтэйгээр хандах шаардлагатай. Зөвхөн юу гэж бичсэнийг бус, яаж, яагаад ингэж бичсэнийг анхаарч унших нь үр дүнтэй уншихын гол зорилго юм. Үр дүнтэй судалгаа (эх сурвалжийг үнэлэх үед) болон үр дүнтэй бичвэрийг (хэрэв та өөрийн бичсэн зүйлээ хэрхэн бичсэн)-ийг уншиж ойлгохын тулд дараах арга техникийг эзэмших боломжтой. Үр дүнтэй уншигч байна гэдэг нь өөрөө дадлага хийж, шүүмжлэлтэйгээр унших чадвараа хөгжүүлж, өөрийнхөөрөө үнэлж дүгнэх чадвартай байна гэсэн үг.

Юуны төлөө уншиж байгаагаа тогтоох

Текстийг уншихаасаа өмнө дараах асуултуудыг асууж, хариулах байдлаар үр дүнтэй уншиж болно. Зөвхөн ерөнхий агуулгад зориулж унших уу? Тодорхой мэдээлэл эсвэл ерөнхий сэдэвчилсэн асуудалд уу? Таны бичвэрийг дэмжсэн эсвэл няцаасан аргууд байна уу?

Үр дүнтэйгээр уншихад хангалттай цаг зарцуулах

Шүүмжлэн унших нь богино хугацаанд болох тийм ч хурдан үйл явц биш. Бүх зүйлийг хэтэрхий хурдан буюу хангалттай цаг гаргалгүй унших нь үр дүнтэй унших үйл явцад сөргөөр нөлөөлнө. Иймээс шүүмжлэлтэйгээр уншихдаа хангалттай цаг зарцуулж дахин унших цаг гаргах хэрэгтэй. Та юуны төлөө уншиж байгаагаа мэдэж байвал мэдээллээс тоймлож болох ба мэдээллийг шалгах, унших цагаа илүү сайн ашиглаж, илүү нягт нямбай байх ёстой гэдгээ ойлгож чадна. Таны мэдэж байгаа мэдээлэл нарийвчлан уншиж эхлэхээс өмнө текстийг урьдчилан харж эсвэл судалж, сэжүүр хайх, хамрах хүрээ, хүндрэл, үндсэн сэдэвтэй хэрхэн холбогдож байгааг олох нь чухал юм.

Хүснэгт №2. Энгийн уншлага ба шүүмжлэлтэй уншлагын харьцуулалт.

Унших	Шүүмжлэлтэйгээр унших
Текстийн үндсэн ойлголтын тухай	Тексттэй хэрхэн ажиллаж дүгнэлт гаргах
Ойлгох	Дүн шинжилгээ хийх, тайлбарлах, үнэлгээ өгөх
Текст гэж юу вэ?	Текст нь ямар утгатай, юуг хэрхэн илэрхийлдэг вэ?
Текст юуг илэрхийлж байна вэ? Текстээс ямар мэдээлэл авч болох вэ?	Ямар төрлийн үндэслэл, нотлох баримтыг ашигласан бэ? Үндсэн таамаглалууд юу вэ? Текстэд юуг өгүүлж байна вэ?
Текстийн агуулгыг хүлээн зөвшөөрөх	Текстийн эсрэг буюу байр суурьтай байх буюу өөр өнцгөөр харах /текстэд таамаглал дэвшүүлж, текст дэх утгыг тайлбарлах/

Дахин унших нь үр дүнтэй буюу шүүмжлэлтэй уншихын чухал хэсэг гэдгийг санах

Нэг хүнтэй нэгээс олон удаа ярилцах нь ойр дотно болоход хүргэдэгтэй адил олон удаа унших нь текстийн утга учрыг илүү олгоход тусалдаг. Хэрэв та анх уншихдаа үндсэн мэдээлэл, зорилготой танилцсан бол дараагийн уншлага нь янз бүрийн зүйлд төвлөрүүлдэг.

¹⁷⁵ URL: <https://pressbooks.howardcc.edu/criticalreadingcriticalwriting/chapter/chapter-1-critical-reading/>-аас үзэв.

Дахин уншихдаа аргументуудын хэсгүүдийг (жишээ нь, дипломын ажлын санаа, нотлох баримт, таамаглал, эсрэг аргументууд) болон эдгээр хэсгүүдийг дэмжихийн тулд хэрхэн ажилласныг ойлгох зорилгоор зохиолчийн дипломын ажлыг уншиж болно. Ойлгож уншихын тулд тэмдэглэгээ ашиглаж болно. Үзэг эсвэл харандаагаар гол өгүүлбэр, хэсгүүд тодруулж уншина. Эдгээр нь танд төөрөгдөлтэй санагдаж, ойлгохгүй байгаа үг, нэр томъёогоо тэмдэглэхэд хэрэгтэй юм. Тиймээс танд дараа нь олоход хялбар болно. Текст, лекц эсвэл хэлэлцүүлэгт хаана, хэрхэн холбогдож байгааг, мөн ерөнхийд нь тэмдэглэж болно. Эсвэл багшаасаа хичээл эсвэл ажлын цагаар асуухыг хүсч буй асуултуудыг тэмдэглэн асууж болно. Өөрийн асуух асуулт болон санал нийлэх эсвэл санал нийлэхгүй байгаа зүйлээ тэмдэглэж, гол санаа, санаанууд хоорондоо таарч тохирох буй эсэхийг тэмдэглэнэ. Өөрөөр хэлбэл, тексттэй харилцан яриа өрнүүлж, тэмдэглэж, өөрийн болгохоор ажиллана. Шүүмжлэлтэй унших нь хүүрнэн уншихаас илүү идэвхтэй унших арга юм. Шүүмжлэлтэй унших нь дүн шинжилгээ хийх, тайлбарлах, заримдаа үнэлэх үйл явц болдог. Тухайлбал шинжлэх ухаан, гүн ухаан, уран зохиол гэх мэт хичээлүүдийг шүүмжлэлтэй унших шаардлагатай байж болно.

Дүгнэлт

Шүүмжлэлт сэтгэлгээ нь бусдын үзэл бодолд авталгүй, олон сонголтуудад тулгуурлаж үнэн зөв дүгнэлт хийх чадвар юм. Шүүмжлэлт сэтгэлгээг амьдралдаа хэрэглэснээр бид зөв шийдвэр гаргаж, дүгнэлт хийдэг. Хувийн мэдрэмжид тулгуурлалгүй, хэн нэгний үзэл бодлын нөлөөгүйгээр бодитой сэтгэж, дүгнэхэд суралцдаг. Шүүмжлэлт сэтгэлгээ бол сөрөг хандлага, юмыг үгүйсгэх няцаах гэсэн үг биш юм.

Шүүмжлэлтэйгээр сэтгэх чадвар нь тухайн зүйлийн гадаад үзэмжид бус харин дотоод мөн чанар, ямар утга учирт гол анхаарлаа хандуулдаг. Мөн энэ чадвар нь шүүмжлэлтэйгээр уншиж, бичих чадварыг давхар хөгжүүлдэг. Шүүмжлэлтэйгээр унших, бичих чадвар нь өнөө үед зайлшгүй эзэмших ёстой чадваруудын тэргүүн эгнээнд багтаж буй ур чадваруудын нэг юм. Шүүмжлэлт уншлага нь дүн шинжилгээ хийх, тайлбарлах, заримдаа үнэлэх үйл явц болдог. Бид уншиж байхдаа шүүмжлэлтэй хандвал асуулт асуух болон текст уншихдаа шүүмжлэлтэй сэтгэх чадвараа ашигладаг.

Ашигласан материал

1. <https://musa.news/-aac> үзэв.
2. Duro E. et. Ал. (2013) Сэтгэл судлал дахь шүүмжлэлт сэтгэлгээг эрэлхийлэх нь: дээд боловсролын сургуулийн оюутны болон лекторуудын ойлголтыг судлах. Сэтгэл судлал ба заах.
3. <https://pressbooks.howardcc.edu/criticalreadingcriticalwriting/chapter/chapter-1-critical-reading/-aac> үзэв.
4. <https://lifelessons.co/critical-thinking/critical-reading/-aac> үзэв.
5. <https://pressbooks.howardcc.edu/criticalreadingcriticalwriting/chapter/chapter-1-critical-reading/-aac> үзэв.

КИБЕР ОРЧИНД НЭЭЛТТЭЙ ЭХ СУРВАЛЖААС МЭДЭЭЛЭЛ ЦУГЛУУЛАХ НЬ

Б.Ганболд

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын
тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга. OSINT гэж нээлттэй эх сурвалжаас мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагааг хэлдэг. Нээлттэй эх сурвалжууд гэдэгт Засгийн газар, банк, санхүүгийн мэдээллийн сан, хувь хүн албан байгууллагын цахим хуудас, олон нийтийн мэдээллийн платформууд болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нийтлэгдсэн мэдээлэл хамаарна.

Abstract. OSINT refers to the collection of information from open sources. Open sources include government and banking databases, websites of individuals and organizations, social media platforms and other sources of information such as newspapers.

Түлхүүр үгс. OSINT- нээлттэй эх сурвалж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, кибер орчноос мэдээлэл цуглуулах

Keywords. OSINT- open source intelligence, crime fighting, intelligence gathering from the cyber environment

Удиртгал

Олон Улсад хууль сахиулах байгуулга гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор ашиглаж болох мэдээ мэдээллийг үндсэн гурван эх сурвалжаас цуглуулдаг байна. Нэгдүгээрт, нээлттэй эх сурвалжийн ашиглах (OSINT- open-source intelligence), хоёрдугаарт, кибер орчинд мэдээлэл цуглуулах (CYBINT), гуравдугаарт: хүн эх сурвалж ашиглан мэдээлэл цуглуулах (HUMINT)¹⁷⁶. Үүнээс бид OSINT буюу олон нийтэд ил байдаг нээлттэй эх сурвалжаас (интернет болон бусад нээлттэй эх сурвалж) мэдээлэл цуглуулах тэр дундаа кибер орчинд нээлттэй эх сурвалжаас мэдээлэл цуглуулах үйл явцын талаар дэлгэрэнгүй авч үзье.

OSINT-буюу нээлттэй эх сурвалжаас мэдээлэл цуглуулах арыг хууль сахиулах байгууллагаас гадна кибер орчинд залилан илрүүлэх, итгэлцэл, аюулгүй байдал зэрэг эрсдэлийн менежмент хийхэд кибер аюулгүй байдлын мэргэжилтнүүд мөн ашигладаг. Үүнээс гадна хүний нөөцийн болон бизнесийн менежерүүд ажилчид эсвэл түншүүдээ сайтар судлахын тулд OSINT-ийн хэрэгслийг ашигладаг байна.

Кибер орчинд нээлттэй эх сурвалж \OSINT\ ашиглан мэдээлэл цуглуулах боломжтой зарим төрлийг тоймлон харуулав.

- Хувь хүмүүсийн физик байршил
- Олон нийтийн мэдээллийн платформууд
- Хувь хүн, аж ахуйн нэгж байгууллагын нэр дээр бүртгэлтэй домэйн нэр, сервер, цахим шуудангийн хаягууд
- Төрийн байгууллагын ил тод байдлын мэдээллийн сангууд, зөрчлийн бүртгэл, эзэмшиж буй лиценз гэх мэт. Эдгээр мэдээллийг албан ёсны мэдээллийн сангаас олгосон нийтийн мэдээлэл, мэргэжлийн байгууллагаас өгсөн хувийн мэдээлэл гэж ангилдаг.
- Блог, сэтгүүлийн нийтлэл, мэдээний нийтлэл, хурлын материал
- Гар утасны мэдээллүүд болох утасны дугаар, төхөөрөмжийн төрөл, ашиглагдаж буй программууд гэх мэт.

OSINT ХЭРЭГСЛҮҮД

Нээлттэй эх сурвалжаас \OSINT\ мэдээлэл цуглуулах зорилгоор дараах хэрэгслүүдийг ашиглах боломжтой. Эдгээр хэрэгслүүд ямар чиглэлээр мэргэшсэн, юугаараа өвөрмөц, бие биеэсээ ялгаатай болохыг доор харуулав.

Maltego: Малtego нь хүмүүс, компаниуд, домэйн болон интернэт дэх олон нийтэд нээлттэй мэдээлэл хоорондын харилцааг илрүүлэх чиглэлээр мэргэшсэн мэдээллийн сайт юм. Дэлгэрэнгүй мэдээллийг <https://www.maltego.com/> хаягаар нэвтэрч судлаарай.

Mitaka: Та өөрийн ашиглаж байгаа интернэт хөтөч болох Chrome эсвэл Firefox дээр нэмэлтээр Mitaka-г үнэгүй суулгаснаар олон төрлийн хайлтын системээс IP хаяг, домэйн нэрийн бүртгэл, URL, хэш, биткойн түрийвчний хаяг гэх мэт төрөл бүрийн мэдээллийг өөрийн вэб хөтчөөсөө хайх боломжийг олгоно.

Хэрэгслийг <https://github.com/ninoseki/mitaka> хаягаар нэвтэрч суулгаарай.

Spiderfoot: нь IP хаяг, домэйн болон дэд домэйн, имэйл хаяг, утасны дугаар, хэрэглэгчийн нэр, BTC хаяг мэт мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийх боломжтой олон төрлийн мэдээллийн эх сурвалжтай нэгтгэсэн үнэгүй OSINT хайгуулын хэрэгсэл юм. Та Spiderfoot програмыг GitHub дээрээс татаж суулгах боломжтой.

Хэрэгслийг <https://github.com/smicallef/spiderfoot> хаягаар нэвтэрч суулгаарай.

BuiltWith: BuiltWith сан нь таны сонирхсон вэбсайтууд юугаар бүтээгдсэнийг олох боломжийг танд олгоно. Вэбсайтууд нь янз бүрийн технологийн арга, платформууд өөр өөр сайтуудыг ажиллуулж байдаг.

<https://builtwith.com/> хаягаар орж туршиж үзээрэй.

Intelligence X: программ нь вэб хуудаснуудын түүхэн хувилбаруудыг төдийгүй агуулгын үл нийцэх шинж чанар эсвэл хууль эрх зүйн шалтгааны улмаас вэбээс устгагдсан мэдээллийн багцыг бүхэлд нь хадгалж байдаг архивын үйлчилгээг агуулсан хайлтын систем юм.

<https://intelx.io/> хаягаар орж туршиж үзээрэй.

Grep.app: Та интернэтээр өөрт хэрэгтэй программчлалын эх кодыг хэрхэн хайх вэ? Мэдээжийн хэрэг GitHub, GitLab эсвэл BitBucket-ийн санал болгож буй хайлтын талбаруудыг та ашиглаж болно.

<https://grep.app/> хаягаар орж туршиж үзээрэй.

Хайлтын систем ашиглан мэдээлэл цуглуулах: Веб сайт дээр нийтлэгдээгүй мэдээллийг олохын тулд дэвшилтэт хайлтын операторуудыг ашиглах боломжтой. Энэ аргыг **Google dork** буюу **dork** гэж нэрлэдэг¹⁷⁷. Өөрөөр хэлбэл google dorking буюу Google-ийг хакердах арга нь энгийн хайлтын асуултаар олоход хэцүү мэдээллийг тусгай компьютерын хэл \query\ ашиглан олох юм. Жишээлбэл: **site:ikon.mn filetype:pdf** гэж бичин хайлт хийвэл www.ikon.mn домэйн дээрх PDF өргөтгөлтэй нийтийн хүртээл болгоход зориулаагүй файлуудын жагсаалтыг гаргаж ирдэг.

Мөн өөрт хэрэгтэй мэдээллийг цуглуулахын тулд хайлтын нэр томъёог мэддэг байх хэрэгтэй. Ямар нэг мэдээллийг хайхдаа filetype:pdf, filetype:doc, filetype:xls, filetype:txt гэж хайх. Энэ нь бидэнд DAT, CFG эсвэл бусад мэдээллийн сан эсвэл сервер дээрээ тухайн байгууллагын ажилчдын нээлттэй орхисон, хуулаад мартсан файлуудтай танилцах боломжийг өгдөг. www.googleguide.com/advanced_operators.html гэх вэбсайтаас илүү дэлгэрэнгүй мэдээллийг авч бие даан суралцах боломжтой.

Whois мэдээллийн сангаас мэдээлэл цуглуулах: Whois гэдэг нь интернет үйлчилгээ үзүүлэгч компани, домэйн нэр эзэмшигчдийн талаарх мэдээллийг агуулсан мэдээллийн сангийн юм. Whois мэдээллийн сан нь зарим тохиолдолд веб сайтын администраторуудын талаарх бүрэн мэдээллийг агуулж байдаг асар том мэдээллийн сан.

Линукс командын мөрийг ашиглах эсвэл www.whois.com, www.who.is гэх вэбсайтыг ашиглан хүний имэйл хаяг, утасны дугаар, тэр ч байтугай DNS серверийн IP хаягийн талаарх мэдээллийг олох боломжтой.

Практикт веб сайт эрхлэгчдийн мэдээлэл, гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан IP хаяаг бүртгэлтэй интернэтийн үйлчилгээ үзүүлэгч компанийн мэдээлэл зэргийг авахын

тулд мөрдөгч албан бичиг төлөвлөн холбогдох байгууллага руу илгээж цаг алдах тохиолдол их байдаг. Үүний оронд мөрдөгч өөрийн интернэт холболттой гар утас, нотебүүк эсвэл компьютерыг ашиглан Whios мэдээллийн санд нэвтэрч дээрх мэдээллийг 1 минут магадгүй үүнээс бага хугацаанд олж авах боломжтой юм.

Олон нийтийн сүлжээ сайт ашиглан мэдээлэл цуглуулах: Сүүлийн үед иргэд албан байгууллагууд олон нийтийн сүлжээг өргөн ашиглах болсон. Энэ бол олон тооны боломжит худалдан авагчдыг нэг дор хамруулсан маркетингийн үр дүнтэй хямд арга юм. Нөгөө талаас хувь хүн албан байгууллын талаарх мэдээллийг агуулсан маш том мэдээллийн урсгал юм. Албан байгууллага нь өөрийн үйл ажиллагаа, байгууллагын талаарх мэдээ, шинэ бүтээгдэхүүн, хэвлэлийн мэдээ, гэх мэт одоогийн үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээллийг нийтлэн, түүх үүсгэн хадгалагдсан байдаг. Сүүлийн үед Twitter, Instagram, Facebook, LinkedIn, Tiktok, Youtube болон бусад сайтуудын тусламжтайгаар хангалттай их мэдээллийг олж авах боломжтой.

Зурган файл дээрх мета өгөгдөл ашиглан мэдээлэл цуглуулах: Ухаалаг гар утас нь GPS-ийн (Global Positioning System - Дэлхийн байршил тогтоох систем) байршлын мэдээллийг авсан зураг дээрээ суулгадаг гэдгийг ихэнх хүмүүс мэддэггүй. Өөрөөр хэлбэл танд мэдэгдэлгүйгээр таны байршлыг бусдад дэлгэж байдаг гэсэн үг. Хэрэглэгч ийм өгөгдөлтэй зургийг бусдад илгээснээр өөрийн байгаа байршил руу нь хөтлөх боломжийг олгож байдаг.

www.linangdata.com веб хуудсанд байрлах EXIF data viewer хэсэгт сонирхол татсан зургийг оруулж тухайн зургийг авсан төхөөрөмжийн нэр марк дугаар, он сар өдөр цаг минут, байршил (зураг дарах үед GPS асаалттай байсан тохиолдолд) зэрэг мэдээллийг харах боломжтой.

Дүгнэлт

Дээрх жишээнүүд дээр хэлэх гэсэн гол нь санаа бол мэдээллийг хэрхэн ашиглах биш харин нээлттэй эх сурвалжаас мэдээллийг яаж цуглуулахад гол учир нь байгаа юм. Мэдээлэл цуглуулахад ашиглаж болох эх сурвалжууд, ашиглах арга тус бүр харилцан адилгүй. Мэдээлэл цуглуулах олон төрлийн эх сурвалжууд байдаг гэж өмнө дурдсан. Цагдаагийн эрүүгийн мөрдөгч бүх төрлийн эх сурвалжийг чадварлагаар ашиглан, тэдгээрийн давуу болон сул талуудыг судлан гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд дэмжлэг үзүүлэх боломжтой мэдээллийг бие даан цуглуулах боломжтой.

Ашигласан материал

- <https://www.kaspersky.com>
- <https://www.cisco.com>
- <https://www.crowdstrike.com>
- <https://www.csoononline.com>